

**BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ARİFESİNDE
NEVAHİ-İ TİS'A MESELESİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Kübra CENGİZ

Kütahya – 2018

T.C.
KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ARİFESİNDE
NEVAHİ-İ TİS'A MESELESİ**

Danışman:
Doç. Dr. Ü. Gülsüm POLAT

Hazırlayan:
Kübra CENGİZ

Kütahya – 2018

Kabul ve Onay

Kübra CENGİZ'in hazırladığı “Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Nevahi-i Tis’a Meselesi” başlıklı Yüksek Lisans tez çalışması, jüri tarafından lisansüstü yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

...../...../2018

Tez Jürisi	İmza	
	Kabul	Red
Prof. Dr. Abdullah İLGAZİ		
Doç. Dr. Ü. Gülsüm POLAT (Danışman)		
Doç. Dr. Ö. Kürşad KARACAGİL		

Doç. Dr. Ayhan KAHRAMAN

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Yemin Metni

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Nevahi-i Tis’a Meselesi” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../2018

Kübra CENGİZ

Özgeçmiş

1993 yılında İznik’te doğdu. İlkokulu İznik Kılıçaslan İlkokulunda, ortaokulu ise İznik Cumhuriyet Ortaokulunda tamamladı. Lise eğitimini ise İznik Şehit Sedat Pelit Anadolu Lisesi Sosyal bölümünde tamamladı. Lisans eğitimine 2011 yılında Dumlupınar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünde başladı ve 2015 yılında mezun oldu. 2015 yılında Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi bilim dalında Yüksek Lisans eğitimine başladı.

2012 yılında Dumlupınar Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakültesi Sosyoloji bölümünde çift anadal programına başladı. 2012 yılında Milli Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü’nde Osmanlı Türkçesi Sertifikasını aldı. 2015 yılında Kütahya Lisesi’nde staj eğitimini tamamladı ve aynı yıl Dumlupınar Üniversitesi Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifikasını aldı.

ÖZET

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ARİFESİNDE NEVAHİ-İ TİS'A MESELESİ

CENGİZ, Kübra

Yüksek Lisans Tezi, Tarih Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ü. Gülsüm POLAT

Temmuz, 2018, 155 sayfa

İngiltere artan sömürge ihtiyacını karşılamak amacıyla Hindistan yolu üzerinde çok önemli bir liman ve istasyon görevi üstlenen Aden ve çevresine yönelik birtakım girişimlere başlamıştır. 1517 yılında Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı ele geçirmesiyle Yemen dini açıdan Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır. Fakat Osmanlı Devleti zaman içerisinde idari açıdan Yemen'den uzaklaşmıştır. 1839 yılında ise Aden, Osmanlı Devleti'nin kontrolünden çıkmıştır. Bu tarihten itibaren İngiltere Yemen'de Aden ile Taiz Sancağı arasında kalan Nevahi-i Tis'a adı verilen bölgedeki kabileler ile dostluk ve barış adı altında çeşitli himaye antlaşmaları yaparak buradaki kalıcılığını güçlendirmeye çalışmıştır. Bundan dolayı Osmanlı Devleti Yemen'de idaresini tesis etmenin yollarını aramıştır.

Osmanlı Devleti bu amaç doğrultusunda Aden ve Aden hinterlandını adım adım kontrol altına almaya çalışmıştır. Birinci Dünya Savaşı arifesinde Osmanlı Devleti Yemen'i yeniden merkeze bağlamak için harekete geçtiği sırada Aden ve çevresinde Büyük Britanya İmparatorluğu ve onunla doğrudan ilişki içinde bulunan dokuz kabile bulunmaktadır. Bu bölgeyi Osmanlı Devleti Nevahi-i Tis'a yani dokuz nahiye, İngiltere ise dokuz kanton (nine cantons) olarak adlandırmıştır. Aden ve çevresinde Büyük Britanya İmparatorluğu Aden Politik Temsilciliği vasıtasıyla nüfûzunu genişletmek istemiş ve bunda belli ölçüde başarılı olmuştur. İngiltere, Nevahi-i Tis'a bölgesinin Osmanlı Devleti'nden bağımsız bir bölge olduğunu ve ayrıca burada bulunan kabilelerin de her birinin birbirinden bağımsız olduğunu iddia etmiştir. Osmanlı Devleti ise bu bölgede bulunan kabilelerin kendi hâkimiyeti altında olduğunu düşünerek hareket etmesi neticesinde Yemen'de İngiltere ile aralarında nüfûz mücadelesi başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Aden, İngiltere, Dokuz Kanton, Nevahi-i Tis'a, Osmanlı Devleti, Yemen.

ABSTRACT

ON THE EVE OF WORLD WAR I, THE ISSUE OF NEVAHI-İ TİS'A

CENGİZ, Kübra

Master Thesis, History of Master Science

Thesis Adviser: Asst. Prof. Ü. Gülsüm POLAT

July, 2018, 155 pages

Britain started to have some attempts towards Aden and its surroundings, which acts as an important port and station on the way of India, with the aim of satisfying its increasing need of colony. In 1517, with Sultan Selim the Sterns's capturing Yemen, it became religiously depended on the Ottoman Empire. However, Ottoman Empire got away from Yemen administratively in time. Aden got out of Ottoman control in 1839. From now on, Britain tried to strengthen its permanance by making some protective treaties under the name of friendship and peace with the tribes in the area of Nevahi-i Tis'a between Aden and Taiz district of Yemen. Because of this reason, Ottoman Empire tried to find a way to establish its authority.

With this purpose, Ottoman Empire tried to take the control of Aden and Aden hinterland step by step. The Great Britain Empire and nine tribes directly in relation with it were situated in Aden and its surroundings when the Ottoman Empire took the action for centralising Yemen to itself just before the World War I. Ottoman Empire called this area as Nevahi-i Tis'a, means nine districts, while Britain called it as nine cantons. The Great Britain wanted to widen its influence on Aden and its surroundings with the help of Aden Political Agency and it became successful partially. Britain claimed that Nevahi-i Tis'a was independent from the Ottoman Empire and moreover, the tribes in this area were independent from each other. However, Ottoman Empire acted by considering that the tribes in this area were dependent to itself and as a consequence of this, there was a power conflict with Britain in Yemen.

Keywords: Aden, Britain, Nine Cantons, Nevahi-i Tis'a, Ottoman Empire, Yemen.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ADEN'DE OSMANLI VARLIĞI VE İNGİLİZLERİN BÖLGEYE NÜFÜZ ÇABALARI (1839-1900)

1.1. OSMANLI DEVLETİ'NİN BÖLGEYE GİDİŞİ.....	33
1.2. İNGİLİZLERİN ADEN'İ ELE GEÇİRİŞİ.....	35
1.3. ADEN MERKEZLİ TÜRK-İNGİLİZ ÇEKİŞMESİ	38

İKİNCİ BÖLÜM

ADEN'İN DOKUZ BÖLGESİ (KABİLESİ) NEVAHİ-İ TİS'A: KABİLERİ, YAPILARI, LİDERLERİ

2.1. TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİNİN GENEL SEYRİ	43
2.2. ADEN ÖNCELİKLİ İNGİLTERE'NİN YEMEN POLİTİKASI.....	54
2.3. ADEN'İN DOKUZ BÖLGESİ (KABİLESİ) NEVAHİ-İ TİS'A.....	60
2.4. NEVAHİ-İ TİS'A KABİLELERİ	63
2.4.1. Aden ve Çevresinde Bulunan Kabileler	63
2.4.1.1. Abdalî Kabilesi	63
2.4.1.2. Fazılî Kabilesi.....	64
2.4.1.3. Akrahî Kabilesi.....	64
2.4.1.4. Subahî Kabilesi.....	66
2.4.2. Dalî Kabilesine Bağlı Olan Kabileler	68
2.4.2.1. Havşebî Kabilesi.....	68
2.4.2.2. Alevî Kabilesi	71
2.4.2.3. Amirî Kabilesi	72
2.4.2.4. Yafaî Kabilesi	72
2.4.2.5. Avlakî Kabilesi	74
2.4.3. Nevahi-i Tis'a Kabilelerine Bağlı Olanların Daha Az Bilinen Kabileleri... 75	
2.4.3.1. Hazzabî Kabilesi.....	75
2.4.3.2. Vahidî Kabilesi	75
2.4.3.2.1. Vahidî Kabilesine Bağlı Aşiretler	76
2.4.3.2.1.1. Balahaf Aşireti	76

2.4.3.2.1.2. Bir Ali Aşireti	76
2.4.3.3. Abbadî Kabilesi	76
2.4.3.4. Zebârî Kabilesi	76
2.4.3.5. Amudî Kabilesi.....	76
2.4.3.6. Irka ve Aşağı Havra Kabileleri.....	77
2.4.3.7. Kışn Kabilesi	77
2.4.3.8. Berhamî Kabilesi	78

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I. DÜNYA SAVAŞI ARİFESİNDE NEVAHİ-İ TİS'A MERKEZLİ OSMANLI-İNGİLİZ NÜFÜZ MÜCADELESİ

3.1. ADEN VE NEVAHİ-İ TİS'A MESELESİ 80

3.2. SINIR TESPİT KOMİSYONLARININ OLUŞTURULMASI 85

3.2.1. Sınır Tespit Komisyonunun Çalışmaları	87
3.2.2. Osmanlı Devleti'nin Nevahi-i Tis'a Meselesi Ve Sınır Tespiti Esnasında Üzerinde Durduğu Konular	88
3.2.3. Sınır Tespiti Esnasında Çıkan Anlaşmazlıklar	89
3.2.4. Anlaşmazlık Halinde İngiltere'nin Başvurduğu Tedbirler	92
3.2.5. Sınır Tespiti Esnasında Anlaşmazlık Halinde Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler	92

3.3. İNGİLTERE VE OSMANLI DEVLETİ HİMAYESİNDEKİ KABİLELER ARASINDA MÜCADELE 95

3.3.1. İngiltere'nin Sınır Tespiti Esnasında Kabileler İle Yaptığı Antlaşmalar.....	97
3.3.1.1. İngiltere'nin Irka ve Havra Kabileleri ile Yaptığı Antlaşmalar.....	98
3.3.1.2. İngiltere'nin Yafaî Kabilesine Bağlı Aşiretler ile Yaptığı Antlaşmalar	99
3.3.1.3. Sınır Sütunlarının Korunması İçin Yapılan Antlaşma.....	99
3.3.1.4. İngiltere'nin Dalî Emiri ile Yaptığı Dostluk ve Barış Antlaşması ..	100

3.4. SINIR ANTLAŞMASINA GİDEN SÜREÇ VE 1914 SINIR ANTLAŞMASI 101

3.4.1. 1903 Yılında Yapılan Sınır Protokolü Esnasında Çıkan Anlaşmazlıklar ve 1903 Sınır Protokolü	102
3.4.1.1. 1903 Yılı Sınır Tespitinde Yaşanan Anlaşmazlıklar	102
3.4.1.2. 1903 Yılında Yapılan Sınır Protokolüne Göre Tespit Edilen Sınırlar	104
3.4.2. 1903 Protokokünde Tespit Edilen Sınırlar Dâhilinde 1904 Protokolü.....	107
3.4.2.1. 1904 Yılında Sınır Tespit Protokolünde Meydana Gelen Anlaşmazlıklar	107
3.4.2.2. 1904 İngiliz-Osmanlı Sınır Protokolüne Göre Yemen Sınırı	108
3.4.3. 1905 Yılında Yapılan Sınır Protokolü Ve Sınır Tespit Çalışmaları	114
3.4.3.1. Sınır Tespit Komisyonunun Son Çalışmaları	114

3.4.3.2. 1905 Protokolü Öncesinde Osmanlı Devletini Uğraştıran Durumlar	115
3.4.3.3. 1905 İngiliz-Osmanlı Sınır Protokolü	118
3.4.4. 1. Dünya Savaşı Arifesinde İngiltere İle Osmanlı Devleti Arasında İmzalanan İngiliz-Osmanlı Yemen Sınır Antlaşması.....	122
SONUÇ	127
EKLER.....	131
KAYNAKÇA	147
DİZİN	153

KISALTMALAR

A.	Sadaret
A.DVN.MKL	Divan-ı Hûmayûn Kalemi Mukavele
a.g.e.	Adı geçen eser
Ank. Üniv.	Ankara Üniversitesi
ASK.	Askerî Maruzat
A.Ü.İ.F.	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
AZJ.	Arzuhal ve Jurnaller
BEO.	Babıâî Evrak Odası
bkz.	bakınız
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bas.	Basımevi
Baş.	Başkanlığı
Bs.	Baskı
c.	cilt
Çev.	Çeviren
DH.	Dâhiliye Nezareti
DİA.	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DUİT.	Dosya Usulü İradeler Tasnifi
HR.	Hariciye Nezareti
HUS.	Husûsi
İ.	İradeler
İA.	İslam Ansiklopedisi
İŞO.	İstişare Odası
İ.Ü.E.F.T.D.	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi

MKT.	Mektubi
MHM.	Mühimme
MV.	Meclis-i Vükela Mazbataları
MTV.	Mütenevvi
OTAM.	Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
PRK.	Parakende
RES.	Resmi Maruzat
s.	Sayfa
ss.	Sayfa sayısı
SYS.	Siyasi
ŞFR.	Şifre
TDV.	Türk Diyanet Vakfı
TO.	Tercüme Odası
TTK.	Türk Tarih Kurumu
UM.	Umumi Vilayetler Tahriratı
vol.	Volume
Y.	Yıldız
Yay.	Yayınları

TEZ METNİ

GİRİŞ

1. Çalışmaya Dair; Amaç, Yöntem, Kaynaklar

Arap Yarımadası'nın güneybatı köşesini oluşturan Yemen, aynı zamanda yarımadanın oldukça stratejik bir bölgesidir. Babülmendep ve Aden limanı gibi önemli bölgeleri sınırlarında bulundurması nedeniyle stratejik bir öneme sahiptir. Bu nedenle sömürge arayışı içine giren devletler kendilerini Yemen'de bulmuşlardır.

Yemen 1517 yılında Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetini kabul etmiştir. Bu tarihten önce Yemen, birçok hanedanlık ve devlet tarafından yönetilmiştir. Osmanlı Devleti'nin buradaki varlığı ile bu durum kısmen ortadan kaldırılmıştır. Portekiz gemilerinin Aden kıyılarına varması ve Hicaz'daki Mekke ve Medine gibi kutsal beldeleri tehdit eder hale gelmesi, Osmanlı Devleti'nin Yemen'e yönelmesinin ana sebepleri arasında gösterilmektedir. Mısır'ın ele geçirilmesi ve akabinde halifelik müessesinin Osmanlı yönetimine geçmesi, Yemen'in ilk dönemlerindeki hâkimiyetinde etkili olmuştur. Ancak ilerleyen yıllarda Zeydî mezhebine bağlı olan bazı Yemenlilerin hilafeti ve doğal olarak Osmanlı yönetimini tanımayan hareketleri neticesinde, Türkler buradaki idareyi yerel yöneticilere bırakmak zorunda kalmıştır. Nitekim İngiltere artan sömürge ihtiyaçlarını karşılamak için Hindistan yolu üzerinde bulunan Aden ve çevresine yönelik girişimlerde bulunması Osmanlı Devleti'ni yeniden Yemen'e yönelme ve varlığını burada fiilen gösterme ihtiyacını hissettirmiştir. 19. yüzyıla kadar bölgenin idaresi fiili anlamda Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin Yemen'e ikinci kez dikkatlerini yoğunlaştırmaları 19. yüzyılın ortalarından itibaren özellikle de bölgede artan İngiliz etkisiyle gerçekleştirilmiştir. İngiltere'nin bölge ile ilk temasları Basra Körfezi üzerinden olmaktadır. 29 Temmuz 1913'te Basra Körfezi ve civarında Osmanlı-İngiliz nüfûz alanlarını belirleyen antlaşmada ve buradaki hukuki düzenlemelerde çok spesifik olmakla beraber burada Nevahi-i Tis'a bölgesine dair kayıtlar da vardır. Özellikle İngilizlerin 1839'da yeniden Aden'i ele geçirmesinin ardından Osmanlı idarecileri bölgenin güvenliğini tesis etmek için harekete geçmişlerdir.

Nevahi-i Tis'a adı verilen bölgede sınır çatışmalarına neden olan Osmanlı-İngiliz nüfûz mücadelesini anlatabilmek için İngilizlerin, Arap Yarımadası ve Basra'daki varlıkları ve Aden doğrultusunda Nevahi-i Tis'a adı verilen, bulundukları

bölgenin isimleriyle bilinen kabile ve aşiretlerin yapısı bu çalışmanın gidişatının odak noktasıdır.

Yüksek Lisans tezi olarak hazırlanan bu araştırmada, genellikle Osmanlı kaynakları kullanılmıştır. Konu ile ilgili sınırlı sayıda kitap ve makale mevcuttur. Bu çalışmalar Osmanlı Devleti'nin Arap coğrafyasındaki durumunu daha uzun periyotlarda ele almaktadır. Ayrıca Nevahi-i Tis'a doğrudan spesifik olarak değinen bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Mevcut çalışmalar dolaylı olarak Aden, Yemen, Ortadoğu bazında ele alınan uzun soluklu çalışmalardır. Nitekim bu çalışma spesifik olarak doğrudan Birinci Dünya Savaşı arifesinde Nevahi-i Tis'a meselesi ve bu bölgede bulunan incelenen araştırmalarda "dokuz nahiye" olarak ifade edilen Nevahi-i Tis'a kabileleri üzerine odaklanmıştır.

Araştırmada, yöntem olarak ilk elden kaynakların kullanılması esas alınmıştır. Özellikle de Osmanlı Arşivi'nden elde edilen kaynaklardan yararlanılmıştır. Diğer taraftan bölgede Osmanlı nüfuzu karşısındaki en etkin devlet olan İngiliz kaynaklarına da derlenmiş arşiv kayıtları vasıtasıyla erişilmiştir. Diğer taraftan konuyla ilgili görülen telif-tetkik eserlere yer verilmiştir.

Bu çalışma bir giriş ile üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında çalışmanın genel çerçevesini belirleyici nitelikteki İngilizlerin 19. yüzyıldan itibaren Arap Yarımadası dâhilinde Basra Körfezi'ndeki faaliyetleri ve konu dâhilinde Osmanlı Devleti'nin Londra elçisi olan Hakkı Paşa'nın diplomasi girişimleri incelenmiştir.

Birinci bölümde, 19. yüzyılda Aden'de Osmanlı varlığı ve İngilizlerin bölgeye nüfuz çabalarına yer verilmiştir. Aden ve bu bağlamda Nevahi-i Tis'a'ya İngilizlerin ilk temasları incelenmiştir. Yemen'de Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında bu mücadelenin neden verildiği ve böyle bir mücadeleye neden gerek görüldüğü ifade edilmiştir. Birinci bölüm aynı zamanda Yemen'de Osmanlı-İngiliz mücadelesinin altında yatan sebeplerin araştırıldığı kısımdır.

İkinci bölümde, Aden'in dokuz bölgesi yani Nevahi-i Tis'a bölgesinde bulunan kabileler, bu kabilelerin yapılarına ve liderlerine yer verilmiştir. Yemen'de sosyal tabakanın, kabile yapısı olarak karşımıza çıkması nedeniyle yer, şahıs ve bazı yönetim isimlerini aktarırken önemli görülmüştür. Bazı yer ve yönetimlerin, bu kabilelerin

isimlerine göre verildiği bilinmektedir. Bu bölümde bölgenin yapısı derinlemesine incelenmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde, Yemen’de Osmanlı Devleti ile İngiltere’yi doğrudan karşı karşıya getiren Nevahi-i Tis’a meselesinin siyasi-askeri yönü ele alınmıştır. İngiltere, Osmanlı Devleti’nin güneye sarkmasını önlemek için bölgedeki kabile ve aşiretlerle dostluk ve barış adı altında çeşitli himaye antlaşmaları imzalamıştır. İngiltere kabilelerle yaptığı bu antlaşmaları dayanak göstererek Yemen’de Osmanlı Devleti ile hâkimiyet alanlarının belirlenmesi için çalışmalar yürütülmesini istemiştir. Sonuç olarak her iki devletin üyelerinden oluşan komisyonlar oluşturulmuş ve İngiltere ile Osmanlı Devleti’nin nüfûz alanlarını belirleyecek olan sınır protokolleri yapılmıştır. 1914 yılında yapılan Osmanlı-İngiliz sınır antlaşmasıyla neticeye varılmıştır.

Bu tez çalışması oluşturulurken Başbakanlık Osmanlı Arşivinde belirli aralıklarla çalışmalar yapılmıştır. Ankara ve diğer illerdeki kütüphanelerden çeşitli kaynaklara ulaşılmıştır. Bu çalışmayla ilgili olduğu düşünülen doğrudan ve dolaylı olarak birçok kitap ve makaleden yararlanılmıştır. Yemen üzerine birçok makale incelenmiş ve bu çalışmada incelenen belgelerden ilgili olanlar kullanılmıştır.

Öncelikle lisans ve yüksek lisans hayatım boyunca akademik anlamda beni yönlendiren, spesifik olarak kayda değer bir konuyu araştırmam için bana yol gösteren, Osmanlıca belgelerin okunmasında yardımlarını gördüğüm, tez yazım sürecinde önemli kaynakların varlığından beni haberdar eden, söz konusu olan belgelere farklı açılardan bakmamı sağlayan, bana her anlamda destek veren ve üzerimde hakkını ödeyemeyeceğim kadar çok emeği olan değerli tez danışmanım Doç. Dr. Ü. Gülsüm POLAT’a içtenlikle şükranlarımı sunarım. Aynı zamanda tez yazım sürecinde yöntem ve araştırma konusunda desteğini gördüğüm kıymetli hocam Doç. Dr. Süleyman POLAT’a teşekkür ederim. Arşiv ve kütüphanelerde belirli zamanlarda yapılan araştırmalar sürecinde Devletarşivleri Genel Müdürlüğü bünyesinde Ankara ve İstanbul arşivlerinde, Türk Tarih Kurumu kütüphanesinde uzun soluklu çalışmalar yapılmıştır. Tüm bu süreçlerde ilgili kurumların çalışanlarının nazik yardımları için kurumlara ve şahıslara teşekkürlerimi sunarım. Son olarak bu zorlu süreçte, uzun ve yorucu çalışma boyunca her zaman yanımda olan ve bu çalışmanın ortaya çıkmasında maddi manevi destek sağlayan aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

2- Basra’da İngiliz Varlığının Güçlenmesi, Nevahi-i Tis’a Bölgesini de Kapsayan Hukuki Girişimler

19. yüzyılın son çeyreğinde Avrupa’daki gelişmeler Osmanlı Devleti üzerindeki çekişmeleri arttırmıştır. Avrupa devletlerinin rekabet alanlarından birisi de Osmanlı Devleti’nin Arap coğrafyasıdır. Modern coğrafi tanımlamalarda bu bölgeden genel anlamda Ortadoğu¹ olarak söz edilmiştir. İngiltere’nin bölge ile ilk temasları Basra Körfezi üzerinden olmaktadır. Nevahi-i Tis’a, Yemen’de Aden ile Taiz Sancağı arasında kalan bölgeyi ifade etmektedir. Nevahi-i Tis’a bölgesine nüfûz etme girişimlerini ele alacağımız çalışmada sonradan Irak olarak isimlendirilen toprakların² özellikle İngiliz yayılcılığının hedefinde olduğu anlaşılmaktadır. 19. yüzyıldan itibaren Basra Körfezi bir rekabet ve gerilim alanına dönüşmüştür. Alman İmparatorluğu güçleninceye kadar, bölge adeta fiilen Britanya İmparatorluğu’nun nüfûzuna bırakılmış gibidir. Osmanlı Devleti’nin bölge üzerindeki sınırlı otoritesi ve iflas etmekte olan maliyesi, İngiltere’nin bölge üzerindeki etkisini arttırmasına sebep olmaktadır. Osmanlı Devleti’nin nüfûzu Almanya’nın bölgeye girmek istemesi sonucu bu devlet yanlısı izlediği politikalarla dengelemeye çalışmıştır. Birinci Dünya Savaşı arifesinde Osmanlı Devleti’nin Arap vilayetleri, uluslararası bir rekabet alanı olarak tansiyonu gittikçe yükselen bölgelerden birisi haline gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrası ise Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılması ile birlikte Arap dünyası adeta

¹ En eski uygarlıkların ve üç semavî dinin doğduğu, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarını birbirine bağlayan stratejik bir bölgedir. Ortadoğu XX. yüzyılın başlarında ortaya atılmış yeni bir coğrafi kavramdır. İlk defa 1902 yılında Amerikalı bir deniz subayı tarafından kullanılan bu tabir (Middle East) II. Dünya Savaşı yıllarına kadar fazla benimsenmemiştir. 1939’da Amerika’da kurulan Middle East Supple Center adlı ekonomik kuruluş Ortadoğu ifadesini kullanılır hale getirmiştir ve bu tarihten sonra birçok uluslararası kuruluş tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Bu teşkilâtın ortaya attığı “Ortadoğu” kavramı Libya’dan Afganistan’a kadar çok geniş bir alanı kapsamaktadır. Günümüzde ise Ortadoğu dar anlamda kullanılmakta ve Doğu Akdeniz’e kıyısı olan ülkelerle (Yunanistan hariç) bunlara komşu olan ülkeleri ifade etmektedir. İçeriği ve sınırları açıkça belirlenmemiş başak bir coğrafi kavram olan Yakındoğu da günümüzde Ortadoğu ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Ortadoğu karşılığında yakın yıllarda Güneybatı Asya ifadesine yer verenler olmuşsa da Ortadoğu’nun yerini tutamamıştır. Ortadoğu’nun çekirdeğini Müslüman Arap dünyasının oluşturduğu genellikle kabul edilmektedir. Gökhan Çetinsaya, “Ortadoğu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.XXXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s.403; Ortadoğu terimi ilk olarak Avrupalı seyyah ve coğrafyacılar tarafından kullanılmıştır. Bu coğrafyacılar, Fırat ve Dicle nehir vadilerinin belirlediği hattın batısında kalan toprakları “Yakındoğu”, bu hat ile Seylan-Burma hattı arasında kalan toprakları “Ortadoğu”, bu hattın daha doğusundaki coğrafi alanları ise “Uzakdoğu” olarak isimlendirmişlerdir. Ekrem Memiş, *Kaynayan Kazan Ortadoğu*, (2.Bs.), Çizgi Kitapevi Yayınları, Konya 2006, s.7; Daha geniş bilgi için bkz. Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, Küre Yayınları, İstanbul 2001, ss.129-142; Bernard Lewis, “Orta Şarkın Tarihi Hüviyeti”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1964, XII, s.75; Ayşe D. Kuşçu, “Türklerin Ortadoğu Hâkimiyeti”, *Akademik Orta Doğu*, İstanbul, 2006, (I), s.114.

² İlhan Ekinci, “Hamidiye Vapur İdaresi Fırat ve Dicle’de Osmanlı Rekabeti”, *Devr-i Hamid Sultan 2. Abdülhamid*, Erciyes Üniversitesi 1978, C.II, s.459.

cetvelle çizilmiş suni sınırlarla bölünmüştü. Kuşkusuz Birinci Dünya Savaşı sonunda başta Fransa ve İngiltere olmak üzere bölgedeki hâkim güçler tarafından çizilen bu sınırlar, o günkü stratejinin ve antlaşmaların eseridir; ama temelinde iktisadî bölgelerin dış dünya ile ayrı ayrı bütünleşen bölgeler olması gerçeğinin yattığı görülmektedir. Bağdat merkezli ekonomisiyle Irak çıkış noktası Fırat ve Dicle nehirleri, Şattü'l-Arap ve Basra, uluslararası rekabetin yaşandığı alanlardan birisi olmuştur. Fırat ve Dicle üzerindeki Osmanlı-İngiliz rekabeti, gerçekte Ortadoğu'da daha geniş bir alanda, özellikle Basra Körfezi ve çevresinde yaşanan nüfûz mücadelesinin bir parçasını oluşturmaktadır. Siyasî, ekonomik, askerî, strateji gibi hususlar düşünüldüğünde Ortadoğu'da rekabet alanlarını birbirinden ayırmak imkânsızdır. Basra Körfezi çevresinde yaşanan Bağdat Demiryolu, Kuveyt, Bahreyn, Katar ve ya Muhammara ile ilgili sorunları birbirleriyle ilişkilerinden soyutlamak pek mümkün değildir. Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı'na kadar uzanan tarihi bir süreç içinde yer alan konunun örneğin, yalnızca vapur işletmesi ile değil bununla birlikte sulama, demiryolu, petrol gibi nehirlerle doğrudan ilgili daha ve bir bütünlük göstermektedir. Bu yüzden bir bütünlük arz ettiği için bu konuların birlikte değerlendirilmesi gerektiğini söylemek yanlış olmayacaktır.³

Sınır anlaşmazlığı ve nehir ulaşımının düzenlenmesine dair problemlerle kendini gösteren Şattü'l-Arap sorununun ilk ortaya çıkışı 16. yüzyıla dayanmaktadır. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde emperyal devletler arasındaki çıkar çatışmalarının kızışması sonucu Şattü'l-Arap sorunu da uluslararası bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Söz konusu devletlerin bölgeye müdahil olmalarının yanı sıra bölgenin jeostratejik ve coğrafi yapısı da sorunun gündeme oturmasına dayanak oluşturmuştur. Osmanlı ve İran devletleri döneminde ortaya çıkarılmış olan bu soruna dair bu iki devlet arasında birçok anlaşma imzalanmıştır. Fakat Birinci Dünya Savaşı yapılan tüm anlaşmaları geçersiz kılmış, böylece 20. yüzyılın ilk yarısından arda kalan bu sorunlar genel ifadeyle 21. yüzyılda Şattü'l-Arap sorununun sürekli gündemde kalmasının ana nedenini oluşturmuştur.⁴

Ortadoğu bölgesi çeşitli nedenlerle yüzyıllar boyunca sömürgeci devletlerin hâkimiyet mücadelelerine maruz kalmıştır. Irak ve İran devletlerinin güney sınırını

³ İlhan Ekici, *Fırat ve Dicle'de Osmanlı-İngiliz Rekabeti(Hamidiye Vapur İdaresi)*, Asil Yayınları, Ankara 2007, s.III.

⁴ Burcu Kurt, "Dünden Bugüne Şattü'l-Arap Sorunu", *Akademik Orta Doğu Dergisi*, Vol.1, Sayı:2, 2007, s.137.

oluşturan Şattü'l-Arap bölgesi de 16. yüzyıldan başlayarak bölgedeki bu mücadelelerden payına düşeni almıştır.⁵

Şattü'l-Arap Kurna'nın (Basra Körfezi'nin kuzeybatısında) kuzeydoğusundaki Huveyze başlangıç alınarak bu kasabanın (bugün şehrin) güneyinde, Zağros Dağları ile Şamiye Çölü arasında kalan deltayı kapsayan bir bölgedir. 20. yüzyılın başına kadar bu bölgenin bir bölümü Osmanlı Devleti'nin bir bölümü de İran'ın tasarrufunda iken günümüzde de İran ve modern Irak Devletleri arasında bölünmüştür. Bu bölgeye gerek Osmanlı-İran ve gerekse İran-Irak ilişkilerinde daima anlaşmazlık konusu olagelmıştır. Dicle ve Fırat nehirlerinin Mezopotamya topraklarını suladıktan sonra Irak'ın güneyinde yer alan Kurna mevkiinde birleştikleri yerden Basra Körfezi'ne kadar olan yatağa Şattü'l-Arap nehri adı verilmektedir. Nehrin uzunluğu yaklaşık 109 mili (175 kilometre) bulurken eni kuzeye doğru gittikçe daralmaktadır. Basra'yı geçtikten sonra tarihi Osmanlı-İran sınırını oluşturan Şattü'l-Arap nehri⁶ Muhammara'nın batısındaki Haffar Kanalı'nda Huzistan'dan gelen Karun nehriyle buluşarak, Fav Boğazı'ndan Basra Körfezi'ne dökülmektedir. Karun sularının bir kısmını akıttığı Behmişir nehri ise Şattü'l-Arap'a paralel bir biçimde akarak Basra Körfezi'ne ulaşmaktadır. Bu iki nehir arasında kalan bölge ise Abadan ve ya Ceziretü'l-Hızır olarak adlandırılmaktadır. Ceziretü'l-Hızır; Muhammara'nın karşı yakasında olmak üzere kuzeyden Karun nehri, batıdan Şattü'l-Arap, güneyden Basra Körfezi ve doğudan Karun nehrinin bir kolu olan Behmişir nehriyle çevrilmiştir. Yani bu doğrultuda Huveyze başlangıç noktası alınarak bu kasabanın (bugün şehrin) güneyinde, Zağros Dağları ile Şamiye Çölü arasında kalan deltayı kapsayan alanı tarih boyunca uluslararası çekişmelere sahne olmuş olan Şattü'l-Arap bölgesi olarak adlandırmak mümkündür.⁷

Söz konusu bölgenin uluslararası çekişmelere sahne olmasının ana nedenlerinden birinin bölgenin sosyal yapısı ile ilgili olduğu söylenebilir. Nitekim 21. yüzyıla kadar bölgenin İran sınırında ve merkeze uzak olması buradaki aşiretlerin iki devleti birbirine karşı kullanarak çıkar sağlama girişimlerine imkân vermiş ve bunların

⁵ Zekeriya Kuşun, *Basra Körfezi'nde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi, Katar'da Osmanlılar 1871-1916*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2004, s.191; Kurt, "Dünden Bugüne Şattü'l-Arap Sorunu", s.138.

⁶ Şemseddin Sami, "Şat", *Kâmûsu'l-Âlâm*, İstanbul, 1308, C.IV, s.2859.

⁷ Burcu Kurt, *Osmanlı Basra'sında Devlet ve Toplum 1908-1914*, Küre Yayınları, İstanbul 2015, ss.439-440; Zekeriya Kuşun, Ali Akyıldız, *Osmanlı-Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s.23; Kuşun, *Basra Körfezi'nde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi, Katar'da Osmanlılar 1871-1916*, s.4; Süleyman Beyoğlu, *İki Devir Bir İnsan Ahmet Faik Günday ve Hatıraları*, Bengi Yayınları, İstanbul 2011, s.118.

bir anlamda yarı otonom bir yapı geliştirmelerine sebep olmuştur. Statükoya göre İran veya Osmanlı Devleti'nin yanında yer alan aşiretler böylece hem bu devletler için içe dönük olarak, hem de iki devlet arasında neredeyse uluslararası bir hal alan problem teşkil etmiştir. Şattü'l-Arap bölgesinin yüzyıllar boyu uluslararası güçlerin nüfûz mücadelelerine sahne olmasının en önemli etkenlerinden biri de bölgenin jeostratejik yapısıdır. Gerçekten de Şattü'l-Arap nehrinin coğrafi anlamda çeşitli siyasi sorunlar çıkarmaya son derece elverişli bir yapısı olduğunu söylemek mümkündür. Şattü'l-Arap nehrinin her iki taraf sahili de sayısız kanallar ve arklarla yarılmış alçak bir arazi yapısına sahiptir.⁸ Bu bölgeler genelde alüvyon yığınları (bataklık) ve bunların üzerinde yeşeren çim ve kamışlarla kaplıdır. Bu nedenle Şattü'l-Arap nehri boyunca bulunan irili ufaklı birçok ada, tarih boyunca bu adaların aidiyetinin belirlenmesi açısından sorun oluşturduğu gibi diğer taraftan da gerek nehir ulaşımı gerek ticari gerekse stratejik anlamda taşıdıkları önem açısından sürekli tartışmalara neden olmuştur. Ayrıca Şattü'l-Arap ve Karun nehirlerinin taşıdıkları ince topraklar sonucu bölgede sürekli yeni alüvyal ovalar ortaya çıkmaları da sürekli yeniden tanımlanmaya muhtaç bir coğrafya meydana getirmektedir. Zira bir önceki gün nehrin içerisinde yer alan bir alan ertesi gün bakıldığında bir ada halini alabilmektedir. Bu arızalı yapıya bir de bölgenin coğrafyasında rol oynayan önemli faktörlerden biri olan ve yirmi dört saat içinde iki defa meydana gelen yoğun med-cezir hareketleri de eklendiğinde gün içerisinde ada haline gelen veya nehrin içerisinde kaybolan kara parçaları ve bunların aidiyeti sorunu meydana çıkmaktadır. Med-cezir faaliyetleri nehir içerisinde çeşitli adacıkların oluşmasına veya kaybolmasına neden olmasının yanı sıra nehir ulaşımı açısından da büyük önem arz etmektedir. Zira suların çekilme zamanında neredeyse karaya oturan gemiler ancak med zamanında ulaşım sağlayabilmekte ve yüklerini Basra Körfezi'ne çıkarabilmektedir. Bu arızalı ve son derece değişken coğrafi yapı Şattü'l-Arap bölgesi üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışan devletler tarafından da zaman zaman kullanılmış ve bölgenin yapısı çeşitli dönemlerde suni olarak değiştirilmiştir. 20. yüzyılda Şattü'l-Arap bölgesi bulunduğu coğrafi konum itibarıyla ticari olarak da stratejik bir öneme sahiptir. Bölgenin bu konumundan en fazla payı ise şüphesiz Muhammara şehri almaktaydı. Muhammara'nın Hint okyanusu ile Akdeniz arasındaki işlek ticaret yollarının tam

⁸ Cengiz Orhonlu, Turgut Işıksal, "Osmanlı Devrinde Nehir Nakliyatı Hakkında Araştırmalar Fırat ve Dicle Nehirlerinde Nakliyat", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C.XIII, İstanbul 1968, s.88.

ortasında yer alması buradan elde edilecek olan gümrük vergisi gelirlerinin hacmini de arttırıyordu. Basra Körfezi⁹ üzerinden gemi veya kayıklarla Şattü'l-Arap'a ulaşan Hindistan ve Avrupa mallarından bir kısmı bölge ahalisinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere Basra'da pazara sunulmakta, diğer kısım ise direkt olarak Basra'dan Karun nehri vasıtasıyla Muhammara'ya nakledilmekteydi. Bölgede gerek Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde olan kesimden gerekse İran'a geçecek olan mallardan elde edilen büyük miktarda vergi gelirleri bu yüzyılın başında Muhammara şehri ve civarı üzerindeki İran ve Osmanlı'nın hâkimiyet iddialarını tetikleyen başlıca unsurlardan biri olmuştur.¹⁰

Bu dönemde Şattü'l-Arap bölgesini önemli kılan faktörlerden bir diğeri de, buradaki Şattü'l-Arap ve Karun nehirlerinin gemi ulaşımına elverişli bir yapıya sahip olmasıydı. Bu ulaşım elverişli yapı çok çeşitli ticari malların Basra Körfezi'ne ve oradan da dünyanın farklı noktalarına ulaşmasını sağlıyordu. Bu durum ise ulaşım konusunda sömürgeci devletlerin daha çok insiyatif almak istemesine yol açarak bölgede yeni bir çekişme alanı yaratıyordu.¹¹

Şattü'l-Arap'ın stratejik önemi 20. yüzyılın başında bölgede petrolün bulunmasıyla bir kat daha artmıştır. Şattü'l-Arap ve Karun nehirlerinin gemi taşımacılığına elverişli olması 20. yüzyıl başında bölgede ciddi anlamda petrol arama çalışmalarının başlamasına sebep olmuştur. Bölgede 1901 tarihinde başlayan petrol arama çalışmaları nihayet 1908'de meyvesini vermiş ve Huzistan eyaletinde yer alan Mescid-i Süleyman'da bulunan geniş petrol kaynaklarına yönelik 1909 yılında "Anglo-Persian Oil Company Limited" kurulmuştur. Mescid-i Süleyman'da petrolün keşfinden sonra bu petrolün taşınma ve pazarlanma süreçleri gündeme gelmeye başlamış ve petrolün buradan denize taşınması için boru hatları inşa projesi başlatılarak üç sene içerisinde bitirilmiştir. Bunun yanı sıra şirket kurulduğu sene, Abadan adasında rafineri inşa etmiştir. Petrol arama çalışmaları ve petrol üretimindeki hızlı artış, ulaştırma sorununu ön plana çıkarmış ve böylece Şattü'l-Arap ve Karun nehirlerindeki gemi ulaşımı daha da önem kazanmaya başlamıştır. Şirketin 1914 senesinde İngiliz Deniz Kuvvetleri ile bu kurumun petrol ihtiyacını karşılamak üzere yaptığı anlaşma sonucu

⁹ Basra'dan Aden'e kadar olan denizlerde Avrupalı korsanların gemi ticaretini engellediği ve Hint sularında Portekizlilerle meydana gelen muharebeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Râşit Paşa, *Târih-i Yemen ve San'a*, C.I, Yay. Haz. Güllü Yıldız-Filiz Dıñoğlu, Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2015, ss.10-11.

¹⁰ Kurt, "Dünden Bugüne Şattü'l-Arap Sorunu", s.140.

¹¹ Kurt, "Dünden Bugüne Şattü'l-Arap Sorunu", s.141.

İngiliz Deniz Kuvvetleri yakıt kullanımında kömürden petrole geçmiş ve böylece Şattü'l-Arap bölgesi artık İngiltere'nin çıkarları açısından hayati öneme sahip bir çekişme alanı haline gelmiştir.¹²

Şattü'l-Arap meselesinin kökeni, eğer çok geniş bir tarihi arka plandan bakıldığı takdirde, Pers-Babil, Sami-Hint Avrupa, Sünni-Şii, Osmanlı-İran ilişkileri ve sınır anlaşmazlıklarına kadar götürülmüştür. Daha yakın dönem için ise; Osmanlı Devleti'nin merkezinden çok uzaklarda, Irak coğrafyasında kurmaya çalıştığı hâkimiyet karşısında, İran direnci ve bunun Osmanlı-İran sınır anlaşmazlığı haline dönüşmesinde aranmalıdır. Klasik dönem egemenlik anlayışı içerisinde geçişken ve belirsiz olan Osmanlı-İran sınırı çeşitli anlaşmalarla kesinleştirilmeye çalışılmış, bu antlaşmalarda Şattü'l-Arap da konu edilmiştir. Özellikle 1823 ve 1847 Erzurum Antlaşmaları, 1911 Tahran ve 1913 İstanbul Protokolüyle, içerisinde Şattü'l-Arap meselesinin de bulunduğu sınır anlaşmazlıkları ve seyri sefer hakları düzenlenmeye çalışılmıştır. Şattü'l-Arap ile ilgili temel problem, Kurna'dan biraz daha aşağıda, İran'dan gelen Karun nehrinin Şattü'l-Arap'a kavuştuğu yerden denize kadar olan kısmında, yani Şattü'l-Arap'ın aşağı kesiminin sol sahilinde yer alan Muhammara bölgesinden dolayı İran'ın sınırı olması ve hak iddialarıdır. İran içlerinden gelen ve Şattü'l-Arap'a karışan Karun nehri aracılığıyla Basra Körfezi'ne çıkmak isteyen bu devletin seyri sefer hakları konusundaki istekleri, bu meselenin diğer bir boyutunu oluşturmaktadır. 19. yüzyılın ikinci yarısında bölgeye İngiltere ve Rusya başta olmak üzere yeni devletlerin ve arabulucuların girmesi, problemin daha da çözümsüz hal almasına sebep olmuştur.¹³

Osmanlı Devleti ile İran arasındaki sınır sorununun 16. yüzyıla kadar uzanan bir tarihi vardır. 16. yüzyıldan Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar bu iki devletin her biri diğerinin güçsüzlüğünü fırsat bilerek topraklarını işgal etmiş ve bu yüzden sınırdaki coğrafi bölgeler zaman zaman el değiştirdiği gibi, durmaksızın yenilenen fakat çözüm getiremeyen anlaşmalar birbirini izlemiştir. Osmanlı ve İran Devletleri arasında süre gelen bu çekişme, zamanla güney sınırına sıçrayarak bu devletlerin her ikisinin de Şattü'l-Arap bölgesinde çeşitli iddialarda bulunmaları ve 19. yüzyılın başlarından

¹² Kurt, "Dünden Bugüne Şattü'l-Arap Sorunu", s.141.

¹³ Ekinci, *Fırat ve Dicle'de Osmanlı-İngiliz Rekabeti(Hamidiye Vapur İdaresi)*, ss.321-322.

itibaren sömürgeci devletlerin bölgedeki çıkarları doğrultusunda duruma müdahil olmaları sonucunu doğurmuştur.¹⁴

İngiltere ve Rusya devletlerinin 1907 yılında yaptıkları bir anlaşmayla İran'ı üç nüfûz bölgesine ayırmalarıyla Şattü'l-Arap sorunu yeniden hareketlenmeye başlamıştır. Ayrıca bu durumun yanı sıra 1908 yılında İran'ın güneyindeki Mescid-i Süleyman bölgesinde petrol bulunması da İngiltere için bölgenin önemini arttıran başak bir etken olmuştur. Ayrıca 1908 senesinde II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hükümet içerisinde artan nüfûzu sonucu İngiltere yanlısı ve bu devletle bağlaşmak için her türlü tavize hazır bir politika izlemesi de Şattü'l-Arap sorununun gidişatını belirleyen ana faktörlerden olmuştur. Tüm bu gelişmeler sonucu İngiltere ve Rusya, İran ve Osmanlı Devleti üzerinde sınırın yeniden belirlenmesi konusunda baskılarını arttırmaya başlamıştır.¹⁵ Bunun ardından Osmanlı-İran sınırının belirlenmesi amacıyla 21 Kasım 1911'de Tahran Protokolü imzalanmıştır. Tahran Protokolü iki hükümet arasında tayin edilecek olan delegelerin iddialarını sağlam delillere dayandırmak suretiyle Osmanlı-İran sınır hattını belirlemelerini ve daha sonra kurulacak olan fenni bir komisyonun, nihai sınır ilk komisyon müzakereleri sonucunda ortaya çıkan esaslar üzerine yerinde tatbik etmesini içeriyordu. Protokolde ayrıca, tarafların müzakereler sonucunda anlaşmaya varamadıkları takdirde bütün meselenin nihai olarak çözüme ulaşması için tartışmalı noktaların La Haye Hakem Mahkemesine götürülmesi Osmanlı Devleti tarafından arzu edilen bir maddeydi ve tamamen sömürgeci devletlerin çözüm sürecine müdahil olmaları amacıyla protokole konulmuştur.¹⁶

1911 Tahran Protokolü'nün imzalanmasının ardından İranlı delegelerin çıkardıkları sorunlar dolayısıyla müzakerelere geç başlanmış fakat bu sefer de Osmanlı ve İran delegeleri arasında anlaşmazlıklar baş göstermiştir. Bu anlaşmazlıkların temelinde yatan neden, İngiltere ve Rusya'ya mensup üst düzey diplomatik temsilcilerin üstü kapalı olarak İranlı delegeleri müzakerelerde takınacakları tavırlara dair yönlendirmeleriydi. Sorunun görünen kısmı ise 1847 Anlaşması'nda tartışma konusu olmuş olan ve bu anlaşmanın geçersiz kalmasını sağlayan Muhammara meselesidir.

¹⁴ Kurt, "Dünden Bugüne Şattü'l-Arap Sorunu", s.142.

¹⁵ BOA., Y. A. HUS., 518/44.

¹⁶ Kurt, "Dünden Bugüne Şattü'l-Arap Sorunu", ss. 144-145.

Osmanlı ve İran delegeleri arasında baş gösteren bu sorun ve Muhammara meselesinin sürekli tartışma konusu olması zaten duruma müdahale etmek için fırsat kollayan İngiltere ve Rusya devletlerine istedikleri fırsatı vermiş ve bu devletler Osmanlı Devleti'ne sorunun istekleri doğrultusunda çözülmesine yönelik eş zamanlı birer muhtıra vermişlerdi. İngiltere ve Rusya'dan aynı mealde alınan muhtıralar Osmanlı Devleti'nde adeta telaş yaratmış; hükümet içerisinde tartışmalara ve fikir ayrılıklarına sebep olmuştu. Bu tartışmalarda Hariciye Nezareti, İngiltere ve Rusya muhtıralarının itirazsız kabul edilmesini savunurken Harbiye Nezareti, bu iki emperyal devletin de rızası sağlanarak, Osmanlı Devleti çıkarlarına uygun yeni arayışlara girilmesinden yana bir tavır sergilemiştir. Her ne kadar bu tartışmalar sonucunda Sadaret ve Hariciye Nezareti'nin görüşleri ağırlık kazanmış ve bunun akabinde Osmanlı komisyon üyelerinin değişmesi kararı alınmışsa da Harbiye Nezareti daha önceki komisyona atamış olduğu üyeyi bu komisyona da atayarak ısrarla takındığı tutumu sürdürmüştür.¹⁷

İran Devleti ile bu sorunlar gündemdeyken Osmanlı Devleti aynı zamanda ekonomik anlamda da güçlüklerle mücadele etmeye çalışıyordu. Osmanlı içerisinde bulunduğu mali zorluklar nedeniyle gümrük gelirlerini arttırmak istiyor fakat bunu başarabilmek için “büyük devletler”in ve özellikle de İngiltere'nin onayına ihtiyaç duyuyordu. İngiltere ise Osmanlı'nın bu zaafından faydalanarak müzakereler esnasında iktisadi sorunların çözümünü, siyasi meselelerin halledilmesine bağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin iktisadi talepleri karşısında İngiltere'nin çözümünü şart koştuğu konulardan biri de Muhammara sorunudur. Bu anlamda Muhammara hakkında Londra'da yapılan müzakereler Osmanlı-İran sınırının güney kesiminin belirlenmesi açısından da önem taşımaktadır. Nitekim Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında Londra'da başlayan müzakereler neticesinde 1913 tarihinde bu iki devlet arasında Muhammara sınırına dair bir beyanname imzalanmış ve tasdik edilerek yürürlüğe sokulmuştur. Osmanlı hükümeti Huveyze havalisinden denize kadar olan, İran ile sınır meselesi konusunda izlenecek olan politikayı belirlemesinin ardından Hakkı Paşa'ya telgraf ile gerekli talimat verilmiştir. Bunun üzerine Hakkı Paşa, Şattü'l-Arap bölgesi kara sınırı hakkında İngiltere ile müzakerelere başlamıştır. 6 Mayıs 1913 tarihinde sınırın belirlenmesine dair İngiltere Hariciye Nazırı Sir Edward Grey ile Osmanlı temsilcisi İbrahim Hakkı Paşa arasında parafe edilen beyanname Hariciye Nezareti'ne gönderilmiştir. İngiltere ile

¹⁷ Kurt, “Dünden Bugüne Şattü'l-Arap Sorunu”, s. 146.

Şattü'l-Arap kara sınırı konusunda 6 Mayıs 1913 tarihinde İngiltere Hariciye Nazırı Sir Edward Grey ile Osmanlı temsilcisi Hakkı Paşa arasında parafe edilen beyanname gizli bir şekilde Hariciye Nezareti'ne gönderilmiştir.¹⁸

Beyanname şu şekildedir: “Hükümet-i Seniyye Huveyze havalisinden denize kadar Osmanlı ve İran arazisini tefrik eden hudud meselesini tedkik eylemiş olduğundan hatt-ı hududun ber-vech-i ati tayin edilmesi lazım geldiğini beyan eyler:

Hatt-ı hududun Havre'l-Düvel'in Havre'l-Azim'den ayrıldığı Umm-Şir nam mahalden bed' eder. Umm- Şir, Havre'l-Muhaysin'in Havre'l-Azim ile Bisaitin'in dokuz mil şimal-i garbisinde telakki eylediği mahalin şarkında kairindir. Ve bu mahal 31° 43' 29'' arz derecesindedir. Umm-Şir'den itibaren hatt-ı hududun cenub-ı garbiye doğru giderek keزالik Azim namıyla maruf olan Havre'l-Azim dâhilinde ve Şuayib'in şimal-i garbisinde biraz mesafede bulunan küçük bir gölün münteha-yı cenubisinde 45.5 tul derecesine vasıl olur. Bu noktadan hatt-ı hudud otuz birinci arz derecesine kadar bataklık boyunca cenuba doğru devam ederek Köşk-i Basri mevkiini Osmanlı arazisine bırakarak mezkûr Köşk-i Basri'nin şimal-i şarkisinde kâin bir noktaya kadar doğrudan doğruya şarka doğru takib eyler. Bu noktanın hatt-ı hudud Şattü'l-Arab'a kadar cenuba giderek Nehr-i Daici ile Nehr-i Ebu'l-Arabeyr arasında kâin bir noktada Hain Kanalı ile telakki ettiği noktaya iltihak eyler. Ve bu noktadan hudud Şattü'l-Arab mecrasını denize kadar takib ederek orada kâin nehir ile bilcümle adaları atiü'z-zikr şerait ve istisnaat tahtında olarak zir-i hakimiyet-i Osmaniye'de bırakır.

A) 1. Muhalla Ceziresi ve bu cezire ile Şattü'l-Arab'ın sahil-i yesarı (Abadan nam İran sahili) beyninde bulunan iki cezire,

2. Kaffesi Abadan ceziresinin tevabiinden bulunan Şatet ve Muaviye beynindeki dört cezire ile Mankuhi önündeki iki cezire,¹⁹

3. El-yevm mevcut bulunan ve yahud mevcut olmayıp da ileride teşekkül edebilecek olan ve suların cezri münasebetiyle Abadan ceziresiyle veyahud Nehr-i Naziliye nehrinin mansabı cihetindeki İran toprağı ile irtibat peyda eyleyecek olan her adacık İran'a aiddir.

B) Karun nehriyle Şattü'l-Arab'ın mahal-i iltisakının yukarı ve aşağı cihetinde

¹⁸ BOA., A. DVN. MKL., 55/8.

¹⁹ BOA., A. DVN. MKL., 55/8.

kain Muhammara mersa- yı cedidi ile lenger mahalli Erzurum Muahedesi mucebince kema-kan İran'ın hakk-ı kazası dâhilinde bulunacak ve bu keyfiyet hükümet-i Osmaniye'nin nehrin bu kısmını isti'mal hususunda haiz olduğu hakkı haleldar edemeyeceği gibi İran'ın hakk-ı kazası da nehrin lenger mahallinden haric kalan aksamına şamil olmayacaktır.

C) Şattü'l-Arab'ın İran sahili üzerinde sayd-i mahi hususunda mevcud olan hukuk ve örf ve adata asla iras-ı nakısa edilmeyecek ve sahil kelimesi suların cezri ile sahile inzıam eden araziye dahi ihtiva eyleyecektir.

D) Hükümet-i Osmaniye'nin hakk-ı kazası İran sahilinin med yahud sair esbab-ı arıza dolayısıyla muvakkaten sular altında bulunabilecek olan aksamına şamil olamayacağı gibi İran hükümeti de hakk-ı kazasını suların cezri halindeki hadd-i tabiiyi tecavüz ederek muvakkaten ve arızı olarak meydana çıkacak olan arazi üzerinde isti'mal edemeyecektir.

E) Muhammara şeyhi Osmanlı arazisi dâhilinde haiz olduğu hukuk-ı tasarrufiyeden kavanin-i Osmaniye'ye tevfiken istifade etmekte ber-devam olacaktır.

İşbu beyannamede ta'yin olunan hatt-ı hudud melfuf harita üzerinde serh ile irae edilmiştir.²⁰

İngiltere hükümeti balada ve melfuf harita üzerinde işaret edilmiş olan hattı Devlet-i Aliyye-i Osmaniye ile olan hudud-ı cenubiyyesinin güzergâh-ı kat'iyyesi olmak üzere kabule Hükümet-i İraniye'yi davet etmeyi ta'ahhüd eyler.

İngiltere hükümeti işbu beyanname ile ta'yin olunan hududun arazi üzerinde tatbiki vazifesiyle mükellef bulunacak olan komiserlerin müddet-i kalile-i mümkün zarfında ta'yini için Hükümet-i Osmaniye ile akd-i itilafa Hükümet-i İraniye'yi davet etmeyi dahi deruhde eyler.

Balada zikr olunan Hain Kanalı üzerindeki arazinin geçen (efrenci) kanun-ı saninin biri tarihinde memurin-i Osmaniye tarafından bil-fiil işgal ve idare edilmiş olduğu hududun tahdidi esnasında İngiltere hükümeti ile Hükümet-i Osmaniyece tahakkuk ettiği takdirde güzergâh tashih edilecektir.

²⁰BOA., A. DVN. MKL., 55/8.

İşbu mukavelename (29 Temmuz 1913) tarihinde Londra’da iki nüsha olarak tanzim ve tasdiğe ta’liklen sahh edilmiştir.²¹

Hakkı Paşa beyannamenin “A” fıkrası üzerinde Osmanlı hükümetinin daha önce iki noktada çekincesi olduğunu belirtiyordu. Bunlardan biri Bahriye adasıydı. Hakkı Paşa’ya göre sorun bu bölgede Bahriye isimli iki ada bulunmasından kaynaklanıyordu. Muhalla adasının İran’a aidiyeti konusunda iki devletin hem-fikir olduğunu hatırlatan Hakkı Paşa, Muhalla adasının kuzeyinde ve bu adayla Ceziretü’l-Hızır’ın arasında bulunan Bahriye adasının mantiken İran’a ait olması gerektiğini ve düzenlenen haritalarda da Muhalla adası ile Abadan arasında iki ada gösterilmiş bulunduğundan fıkranın İngiltere’nin talepleri doğrultusunda yazıldığını ifade ediyordu. İbrahim Hakkı Paşa, bu fıkra doğrultusunda Muhalla adasının güneyinde başka bir Bahriye adası daha mevcut ise bu durumda bu adanın tabi ki Osmanlı hâkimiyetinde olacağını vurguluyordu. Osmanlı Devleti’nin itirazı olan bir diğer konu ise suların çekilmesiyle oluşmuş veya oluşabilecek adalar hakkındaydı. Hakkı Paşa, buna itiraz edecek “bir teklifin kabul edilmesinin ihtimali olmadığını” belirtiyordu. Med-cezir hareketi sonucu sahiller üzerinde genişleme ve daralmalar olduğunu ifade eden Osmanlı temsilcisi, suların çekildiği zamanlarda çıplak kalan ve bir sahilin yanında ada gibi gözüken yerlerin o sahilin doğal uzantısı olduğunu ve hatta kara sularının belirlenmesinde bile bu adaların sona erdiği noktanın dikkate alındığını vurguluyordu.²² Suların yükselmesi ve çekilmesi esnasında ortaya çıkan bu durumun iki taraf arasında hâkimiyet iddialarına dönüşüp anlaşmazlığa yol açmaması için bu fıkranın kaleme alındığını söyleyen Hakkı Paşa, fıkranın kaleme alınış biçiminin devletin çıkarlarına uygun olduğunu iddia ediyordu. Böylece İran topraklarındaki bir alanın geçici olarak sular altında kalması durumunda burada Osmanlı Devleti’nin hâkimiyet iddiaları önleneyeceği gibi, Osmanlı topraklarındaki bir noktadan geçici olarak suların çekilmesi durumunda da İran Devleti’nin burada hak iddia etmesinin önüne geçilecekti.²³

Beyannamenin “B” işaretli fıkrası ise yeni kurulmuş olan Muhammara limanı üzerindeki hâkimiyet hakkı İran’a verilmektedir. Hakkı Paşa ise bu fıkranın kabulünün

²¹ BOA., A. DVN. MKL., 55/8.

²² “Ve ihtilâfatın önü alınmayacağından “a” işaretli fıkra bu maksada mebni yazılmış ve İran toprağından bir yerin arazi-i su ile kapanması oraya hâkimiyet-i Osmaniye’nin ve kezâ Osmanlı toprağından bir yerin arazi-i su çekilerek çıplak kalması oraya hâkimiyet-i İraniye’nin tecavüzüne sebep olmayacağı kaidesini vaz etmiştir.” BOA., A. DVN. MKL., 55/8.

²³ BOA., A. DVN. MKL., 55/8.

mecburi olduğu kanaatindedir. Ona göre kabul edilen bu durumun daha sonra bir sorun yaratmaması için ikinci kısımda yer alan çekincenin ilave edilmesi bile bir kazançtı.

Beyannamenin son üç fıkrası “C”, “D” ve “E” fıkraları²⁴ beyanname şeklinin sebeb-i tercihi bahsinde zikredilmiştir.

Böylece Osmanlı Devleti İngiliz beyannamesinin tamamına yakınına kabul etmiş olmaktadır. İngiltere ile Osmanlı-İran güney sınırını belirleyen beyannamenin 6 Mayıs 1913’te parafe edilmesinin ardından, Hakkı Paşa ve Sir Edward Grey tarafından 29 Temmuz 1913 tarihinde imzalanmıştır.

Bu beyannameyle Osmanlı ile İran arasındaki son derece kritik olan Şattü'l-Arap bölgesi sınırı Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında çizilmiş oluyordu.²⁵

Yine aynı sene Osmanlı, İngiliz, Rus yetkililer İstanbul’da bulunarak Şattü'l-Arap sınırı konusunda müzakerelere başlamışlardır. Bu müzakerelere İran katılmamış ve dolayısıyla söz konusu bölge hakkında bizzat bir iddiada da bulunmamıştır. İran hükümeti sadece, zaman zaman Tahran’daki İngiliz sefiri tarafından müzakereler hakkında bilgilendirilmekteydi. Bunun nedeni, İran’ın bizzat kendi girişimleriyle sağlayabileceğinden çok daha fazlasını aracı güçlerin müdahalesiyle elde edebileceğine dair İran hükümetinde hâkim olan kanaat idi. Aracı devletler de bu tutumdan dolayı, önce Osmanlı Devleti’ni ikna edip sonra bu sınır tanımının tamamını kabul ettirmek üzere İran’a mutabakata varılan anlaşma metnini göndermeyi tercih etmişlerdir. Böylece dört devlet tarafından İstanbul’da yürütülen bu müzakereler neticesinde 17 Kasım 1913 tarihinde Osmanlı ve İran devletleri arasında “İstanbul Protokolü” olarak da bilinen “Osmanlı-İran Sınır Belirleme Protokolü” imzalanmıştır. Fakat İstanbul Protokolü aslında 1913 Osmanlı-İngiliz beyannamesinin uygulanmasından başka bir şey değildir. Böylece İngiltere tarafından uzun uğraşlardan sonra Osmanlı Devleti’ne kabul ettirilmiş olan sınır İran’a da kabul ettirilmiş oluyordu. 1913 İstanbul Protokolü Osmanlı-İran arasındaki sınırı kaba hatlarıyla belirliyor ve bu sınırın bölgede net bir şekilde uygulanarak sınır işaretlerinin yerleştirilmesi için de fenni bir komisyon kurulmasını

²⁴“C” fıkrası zabıtnamede kabul olunmuş idi.

“D” fıkrası “A” fıkrasına ait neşriyatta beyân edilmiştir.

“E” fıkrası ta’limat-ı âcizaneme muvafıktır. BOA., A. DVN. MKL., 55/8.

²⁵ Kurt, “Dünden Bugüne Şattü'l-Arap Sorunu”, s. 146.

öngörüyordu.²⁶

İstanbul Protokolü'nün öngördüğü fenni heyet 1914 senesi başında Muhammara'da toplanarak çalışmalarına başlamış ve Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine kadar da çeşitli aksiliklere rağmen faaliyetlerini sürdürmüştür. Böylece Ocak ayının ortalarında faaliyetlerine başlayan komisyon, Kasım ayının sonuna kadar, sonuncusu Rusya ve Osmanlı Devleti arasında savaş çıkmasından yirmi dört saat önce yerleştirilmiş olmak üzere 227 sınır işareti inşa etmiş ve Kotur arazisinin küçük bir kısmı dışında tüm Osmanlı-İran sınır güzergâhını belirlemiştir. Birinci Dünya Savaşı ile birlikte bölge İngiliz işgaline uğramış ve bu devletin hâkimiyeti altına girmiştir. Fakat Şattü'l-Arap bölgesi üzerindeki İngiltere hâkimiyetinin 1915 yılından itibaren perçinlenmesine rağmen Osmanlı hükümeti hala bölge hakkında umutlar besliyor ve bölgenin savaş sonrasında ne şekilde yapılanması gerektiğine dair uzmanlara raporlar hazırlatıyordu. Ancak bütün bunlar savaşın sonuçlarına bağlı idi. Osmanlı Hariciyesi eskiden olduğu gibi, galip ve mağlup tarafların bir masa etrafında toplanıp anlaşacaklarını umuyordu fakat bu gerçekleşmemiştir.²⁷

Şattü'l-Arap bölgesinde 1907 senesinde petrol bulunmasının ardından Şattü'l-Arap nehri çıkarılan petrolün nakliyatı açısından da kilit bir nokta haline gelmiştir. Bu nedenle 20. yüzyıl başından itibaren İngiltere bölgede savaş gemisi dolaştırma, hâkimiyet gösterir alametler dikme gibi çeşitli faaliyetlerde bulunarak bölgede fiili hâkimiyet kurma çalışmalarına başlamıştır. Bu faaliyetlerin yanı sıra İngiltere Şattü'l-Arap nehrinde vapur işletme imtiyazını tekeline tutma konusunda da Osmanlı hükümetine baskılarını arttırmaya başlamıştır. Lynch şirketine verilen imtiyaz, daha sonraki yıllarda, bölgedeki İngiliz nüfuzunun bir aracı olan şirketi buradan uzaklaştırmak için yapılan çabalar başarısız olduğu müddetçe, birçok Osmanlı yetkilisi tarafından eleştirilmiştir.²⁸

²⁶ Kurt, "Dünden Bugüne Şattü'l-Arap Sorunu", s. 147.

²⁷ Kurt, "Dünden Bugüne Şattü'l-Arap Sorunu", s. 147.

²⁸ Ekinci, "Hamidiye Vapur İdaresi Fırat ve Dicle'de Osmanlı Rekabeti", s.446.

Zira İngiltere, II. Abdülhamit döneminden beri İdare-i Nehriyye ve Lynch Kumpanyası²⁹ tarafından bu nehirde yürütülen faaliyetlerin kendi hâkimiyeti altına geçmesini arzu ediyordu. 1908 sonrası İttihat ve Terakki cemiyetinin devlet örgütlenmesinde güçlenmesiyle beraber gündeme gelen İngiltere'ye yakın ve daha tavizkar politikalar da bu devletin müdahalelerinin güçlenmesine neden olmuştur. Hatta sınır sorununda Hariciye ve Harbiye nezaretleri arasında yaşanan görüş ayrılıklarına benzer tartışmalar bu konuda da yaşanmış ve Hariciye Nezareti ile Dâhiliye ve Bahriye nezaretleri arasında görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Burada da sorun, Hariciye Nezareti'nin İngiltere'ye karşı uygulamak istediği tavizkar politikalara Dâhiliye ve Bahriye nezaretlerinin karşı çıkmasıydı. Fakat sınır sorununda olduğu gibi Şattü'l-Arap nehrinde ulaşım konusunda da Hariciye Nezareti'nin görüşleri hükümet katında kabul görmüş ve 1913 senesinde İngiltere ile yapılan müzakerelerde Şattü'l-Arap nehrinde ulaşım sorunu İngilizlerin talepleri sonucu gündeme getirilmiştir.³⁰

Söz konusu Osmanlı-İngiliz müzakereleri neticesinde Şattü'l-Arap nehrinde ulaşım konusunda iki tane anlaşmaya varılmıştı. Bunlardan biri Şattü'l-Arap nehrinde ulaşım şartlarının iyileştirilmesine yönelik bir komisyon kurulmasına dairdi. Bu anlaşma Osmanlı Devleti aleyhine son derece ağır maddeler içermekteydi. Her şeyden önce anlaşmayla kurulması tasarlanan komisyonun üyelerinin İngiltere ve Osmanlı tebaalarından olmasından söz ediliyor fakat karar alma mekanizmasındaki bütün görevler İngilizlere verilerek Osmanlı Devleti'nin pozisyonu sembolik hale getiriliyordu. Üstelik bu anlaşmayla ekonomik anlamda bütün yük de Osmanlı Devleti'nin omuzlarına bindirilmişti. Şattü'l-Arap nehrindeki ulaşımdan alınacak verginin cüzi bir miktarla sınırlandırılması da bunun cabasıydı. Bu anlaşma aslında İngiltere'nin senelerden beri Şattü'l-Arap nehrinde elde etmek istediği hâkimiyeti kabullenir nitelikte olduğu gibi aynı zamanda bu devletin Huzistan'dan çıkarmakta

²⁹ Osmanlı yetkililerinin, 1830 yılında Chesney'in başkanlığında yaptığı inceleme ve teşebbüsü sırasında inceleme heyeti içerisinde yer alan Kaptan Lynch'e Fırat üzerinde iki buharlı gemi işletmek için izin vermesi sonucu ortaya çıkan bu şirket 1860 yılından sonra büyümüştür. Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra artan ticari potansiyel sebebiyle Irak'a iyice yerleşmiştir. Faaliyetlerini genişleten şirket, yalnızca Bağdat-Basra arası vapur ulaşımını değil, Irak'ın Hindistan ve İngiltere ile olan ithalat ve ihracatını da yönlendirmektedir. Şirketin bölgede daha fazla vapur işletme, vapurlara manevra bağlama gibi, büyüme ve gelişme istekleri, her defasında Osmanlı bürokrasisinin engelleme çabalarına maruz kalmıştır. Osmanlı yetkililerinin engelleme çabalarına rağmen Lynch şirketi kurulduğu gibi kalmamış, büyümüştür. Hatta Lynch kardeşlerin İngiliz parlamentosundaki tesirleri, bölgedeki İngiliz dış politikasının şekillenmesinde belirleyici olmuştur. İkinci, "Hamidiye Vapur İdaresi Fırat ve Dicle'de Osmanlı Rekabeti", s.446.

³⁰ Kurt, "Dünden Bugüne Şattü'l-Arap Sorunu", s. 147

olduğu petrolü ucuza sevk edebilmesini de sağlamaktadır. Söz konusu anlaşmanın imzalanmasının ardından Rusya ve Almanya devletleri kendi tebaalarının kapitülasyonlara dayanan haklarının anlaşmadan etkilenmemesi için girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Aslında bu taleplerin o dönem İngiltere, Rusya ve Almanya arasında yapılmakta olan müzakerelere dayandığını söylemek mümkündür. Böylece Almanya ve Rusya'nın taleplerinin karşılanmasıyla beraber anlaşmanın uygulanmasının önündeki bu tehlike de önlenmiş olmaktadır.³¹

Osmanlı-İngiltere müzakereleri neticesinde imzalanan bir diğer anlaşma da Şattü'l-Arap nehrinde vapur işletmek üzere bir Osmanlı-İngiliz Anonim Şirketi kurulmasına dairdir. Aslında bu konu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hükümet içerisinde nüfûzunun artmasıyla beraber sürekli gündemde olan bir meselesidir. Fakat bu dönemde bir Osmanlı Şirketi olan İdare-i Nehriyye³² ile İngiliz Şirketi Lynch Kumpanyası'nın makul şartlar altında birleştirilmesi ve böylece Lynch Kumpanyası'nın ortaya çıkarmakta olduğu sorunlarla bu şirket yüzünden İngiltere'den gelen baskıların bertaraf edilmesi düşünülmüştür. 1913'de İngiltere ile imzalanan anlaşmanın içeriği ise çok farklıydı. Aslında ilk önce Osmanlı Devleti'nin Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde vapur işletilmesi için İngiltere'ye imtiyaz³³ vermeye hazır olduğuna dair bir mukavele

³¹ Kurt, "Dünden Bugüne Şattü'l-Arap Sorunu", s. 148.

³² Fırat ve Dicle'de İngiliz nüfûzunun temsilcisi haline gelen Lynch şirketi, 1840'tan itibaren faaliyet göstermiştir fakat asıl 1860'tan sonra İngiltere ve Hindistan ile olan ilişkilerini güçlendirerek ortaya çıkmıştır. Buna karşılık Osmanlı yetkilileri, 1855'ten sonra başlatılan çabalarla İdare-i Nehriye'yi kurarak, büyük bir ekonomik potansiyele sahip olan Irak kıtasını kapalı bir ekonomi olmaktan kurtarmayı amaçlamıştır. Özellikle Mithat Paşa zamanında şekillenen Umman-ı Osmanî İdaresi'nin kurulmasındaki temel amaç, Bağdat ve çevresinin Basra üzerinden Kızıldeniz ve Doğu Akdeniz ile ilişkisini arttırmaktır. Fakat 1870'lerden sonra bu gelişme ve genişleme durmuştur. Önce Umman-ı Osmanî İdaresi'nin uzak seferleri yavaşlamıştır ve kesilmiştir. Arkasından İdare-i Nehriye'nin ulaşımı aksamaya başlamıştır. Bunun üzerine bu iki idare birleştirilmiştir ve bölgede gittikçe artan ticarete cevap verilmeye çalışılmıştır. İkinci, "Hamidiye Vapur İdaresi Fırat ve Dicle'de Osmanlı Rekabeti", s.447; Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz., Kurşun, *Basra Körfezi'nde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi, Katar'da Osmanlılar 1871-1916*; Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti Vehhâbî Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998; Yaşar Yücel, "Mithat Paşa'nın Bağdat Vilayetindeki Alt Yapı Yatırımları", *Uluslar arası Mithat Paşa Semineri*, Ankara 1986, s.176.

³³ Lynch İmtiyazı Olayı: Dicle ve Fırat nehirlerindeki nakliyatı elinde tutan Lynch şirketinin Hamidiye nakliyat şirketi ile birleşmek ve bu sayede nehir nakliyatını tekeline geçirmek istemesi bir hükümet krizine neden olmuştur. Siyasi ve ekonomik nüfûzunu arttıracak bu isteği kuvvetle destekleyen İngiliz hükümeti Osmanlı hükümeti için reddedilemeyecek bir müttefik idi. Ancak "milli çıkarlar açısından" imtiyazı vermekten kaçınan Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa meclisten yetki almasına rağmen çareyi istifa etmekte bulmuştur. Irak milletvekilleri mecliste muhalefet ederken Bağdat ve Basra'da halk İngiltere ve imtiyaz kararı aleyhine yapmaktaydılar. Osmanlı hükümetinin bölgede sıkıyönetim ilanını düşüncesi meselenin ciddiyetini göstermektedir. Yani Sadrazam Hakkı Paşa konu ile ilgili bütün kararları iptal ederek meseleyi kapatmıştır. Bu olayda Arapların tavrı bu yıllarda İngilizlerle pek yakın bir ilişkide olmadıklarına işaret etmektedir. Cezmi Eraslan, "Irak'ta Türk-İngiliz Rekabeti", *İÜFTD*, 1984-1994, Sayı:35, s.243.

imzalanmıştır. Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında Şattü'l-Arap nehrinde gemi işletmek (seyr ü sefâin) üzerine müzakereler yapılmıştır.³⁴ İki taraf arasında bir müddet

³⁴ Bir taraftan zat-ı şevket-simat-ı hazret-i padişahi ve diğer taraftan haşmetlü Britanya-yı Kebir ve İrlanda Memalik-i Mücteme'asiyle Maverâ-yı Ebhar'da kain İngiliz arazisi Kralı ve Hindistan İmparatoru hazretleri

Şattü'l-Arap üzerindeki menafi-i ticariyyelerinin ehemmiyetine binaen Şattü'l-Arap'da seyr-i sefain şeraitinin ıslahını ve kendi tebaları ticaretinin nehr-i mezkurde ma'ruz kalabileceği mehalik ve muharatın tahfifini arzu eyledikleri cihetle zat-ı şevket-simat-ı hazret-i padişahi murassa' Osmani ve Mecidi nişan-ı zi-şanlarını hamil bulunan sadr-ı esbak ebhetlü devletlü İbrahim Hakkı Paşa hazretlerine ve haşmetlü İngiltere Kralı ve Hindistan mparatoru hazretleri parlamento azasından ve Dizbağı nişan-ı muteberi hamillerinden olup Memalik-i Mücteme'a Baronesi ünvanını haiz bulunan Hariciye Nazırı Sir Edward Grey'i murahhas tayin etmişler ve müşarüneyhüma murahhaslar yolunda ve muntazam görünen salahiyyetnamelerini ba'de't-teati mevadd-ı atıyeyi kararlaştırmışlardır:

Birinci Madde: Şattü'l-Arap nehri bilcümle milel-i akvama mensub sefaine küşad bulunacaktır.

İkinci Madde: Hükümet-i Osmaniyye Kurna'dan denize kadar Şattü'l-Arap'da seyr-i sefaine dair olup altıncı maddede tayin edilmiş bulunan vezaifi ifaya memur bir komisyon teşkil eyleyecektir.

Üçüncü Madde: İşbu komisyon taraf-ı hükümet-i Osmaniyye'den tayin ve intihab edilecek, yalnız iki azadan mürekkebe olacak ve hükümet-i Osmaniye bu iki azadan birinin İngiltere tebasından bulunmasını arzu eylediği cihetle kendisine bir takım namzedler iraesini İngiltere hükümetine teklif edecek ve komiserlerden birini bunlar miyanından intihab eyleyecektir.

Dördüncü Madde: Bu komiserlerden her biri her guna tenzilatdan ari olarak senevi iki bin lira-yı Osmani'den ibaret bir maaş ahz edecektir.

Beşinci Madde: Komisyon lüzum göreceği memurin ve müstahdemini tayin eylemek salahiyyetine malik olacak ve fakat hükümet-i Osmaniye İdare-i Nehriyye başmühendisi ile müfettişinin İngiltere tebasından olmasını arzu eylediği cihetle kendisine bir takım namzedler iraesini İngiltere hükümetine teklif edecek ve bu memurlara onlar miyanından intihab eyleyecektir. Komisyon teba-ı Osmaniyye'den olmak üzere bir mühendis muavini ve bir müfettiş muavini tayin edecek ve bu memurin-i müstahdeminin maşatı komisyon tarafından tayin ve tesviye kılınacaktır.

Altıncı Madde: Komisyon atıü'z-zıkr vezaifin ifasıyla mükellef olacaktır.

A- Mecra-yı nehir ile deniz cihetinden nehr-i mezkure münteha olan mecari-i sairenin ıslahına muktezi addedilecek bilcümle ameliyatın icrası.

B- Her zaman seyr-i sefainin en muvafık bir surette temin-i icrası için mecra-yı nehrin her guna mevani'den temin-i mahfuziyeti.

C- Seyr-i sefaine ve nehrin inzibatına ve komisyon tarafından tasarruf edilen arazi ve inşaata müteallik nizamatin tertib ve ihzar ve neşriyle mevki-i tatbil ve icraya vaz'ı.

D- Kılavuzluğun taht-ı teftiş ve nezaretde bulundurulması.

E- Şamandıralar vaz'ı ve kanalın tenvir ve işbu mukavelenâme melfufunda irae olunduğu vecihle nehre munsabb olan kanallara mevzu fenerlerle şamandıraların taht-ı muhafaza ve teftişde bulundurulması.

F- Hükümet-i ecnebiyenin mukavelata mübteni hukuku mahfuz kalmak üzere eşhasa aid olan ve nehirde veyahud sevhali üzerinde bulunan iskelelerle rıhtım ve dokların işbu mukavelenâmede munderic ahkâmın temin-i tatbiki için icab edecek mertebede teftiş ve nezaret tahtında bulundurulması ve komisyonca tensib olunacak bilcümle teshilatın istikmal salahiyyetinin isti'mali.

G- Hükümet-i Osmaniyye'ce hal-i hazırda bir taahhüd tazammun eden lale't-tayin bir mukavelenâme mucebince Basra'da bir liman tesis edildiği takdirde işbu mukavelenâme ve şartname ile bu limanda hükümet-i Osmaniyye'ye temin olunacak hukuk fikarat-ı salife mevzu-ı bahis olan mevadda taalluk ettikçe münhasıran komisyon tarafından isti'mal olunacaktır.

Yedinci Madde: İşbu mukavelenâmenin altıncı maddesinin D işaretli fıkrası mucebince komisyon kendi tarafından tertib ve ihzar kılınacak nizamata muhalif harekette bulunanlardan istifa olunacak ceza-yı nakdileri bu nizamnamelerle tayin eylemek salahiyyetini haiz olacaktır. Bu gibi muhalif-i nizam ahval münhasıran komisyon tarafından ruyet olunacak ve akval-i mümaselede komisyon nizam-şeknane harekata mücaseret eden kesandan ceza-yı nakdi istifası ve bu kabil ceza-yı nakdilerin adem-i tediyesi takdirinde kavanin-i Osmaniye mucebince bu cezalarla mütenasib hapis cezası tayini hususunda ayniyle devair-i belediyyenin haiz olduğu salahiyyeti haiz bulunacaktır.

Sekizinci Madde: Komisyonun daire-i salahiyyeti dâhilinde bulunan diğer her guna umur-ı

cezaîye de yalnız bu komisyona mensub memurin-i zabıta tevkifat icrası salahiyetini haiz olacaktır. Maznunlar ba'dehu memurin-i iadesine teslim kılınacaktır. Komisyon esna-yı muhakemede müdde'î sıfatıyla kendi tarafından bir vekil bulundurmak hakkını haiz olacaktır.

Dokuzuncu Madde: Hükümet-i Osmaniye, komisyonun kendi uhdesine tevdi' edilecek olan vezaîfi suret-i müessirede ifa için lüzum göreceği her araziye istimlak etmesini teshil eylemeği taahhüd eyler. Şbu istimlakat menafi-i umumiye maksadıyla icra olunacak istimlakata müteallik Osmanlı kanun-ı ahkâmına tevfikeyen vuku bulacak ve bedelatı komisyon tarafından tesviye kılınacaktır. Komisyon sayd-ı mahi rüsumuna tabi' bir takım arazinin istimlakine lüzum gördüğü takdirde işbu sayd-ı mahi rüsumu bir guna tahdidat-ı i'tisafkaraneye tabi' tutulmayacaktır.

Onuncu Madde: İfa olunan hıdmat mukabili olmadıkça Şattü'l-Arab'da sefain veya emtiadan yalnız seyr-i sefain için gerek canib-i hükümet-i Osmaniyye'den ve gerek komisyon tarafından bir guna rüsum veya tekalif istifa olunmayacaktır.

On birinci Madde: Komisyon kendisi tarafından ifa olunan ameliyat ve hıdemattan mütehasıl masarının kapatılması için lüzum görünecek rüsum veya tekalifi ahz ve istifaya yegane salahiyetdar olacak ve rüsum ve tekalif-i mezkurenin mikdarı komisyonun masarîf-ı umumiyye-i idariyyesi dahi dâhil olduğu halde salîfû'z-zikr maksada vusul için muktezi olan meblağı tecavüz etmeyecek ve rüsum-i mezkureden mütehasıl hasılat münhasıran bu uğurda sarf edilecektir. Her guna fazla-ı hasılat-ı rüsumun tenzil-i mikdarı için isti'mal edilecektir. İşbu rüsumun mikdarı sefainin safî tonalitosu başına bir frankı asla tecavüz etmeyecektir.

On ikinci Madde: Komisyonca vaz' olunan her guna rüsum veya tekalif-i sefinenin mevredî olan liman ile mahall-i azimetî, bandırası, mücehhezî, tabiiyyetî veya hamulesinin sahibi her ne ve her kim olursa olsun her sefineye (yalnız enhara mahsus sefain müstesnadır) suret-i bi-tarafane ve adılanede tarh ve tevzi olunacak ve ibraz-ı teshilat hususunda ne sefainin hamil oldukları bayraklarla mücehhezleri veya vürud veya azimet ettikleri limanlar arasında ne de emtia sahiblerinin tabiiyyetî beyninde hiçbir fark gözetilmeyecektir.

On üçüncü Madde: Komisyonun kendi uhdesine tevdi edilecek olan vezaîfin ifası zımında sermaye-i aslî olmak üzere istikraza lüzum göreceği her guna mebalîğ İngiltere hükümeti ile usul-i itilaftan sonra faizi yüzde beşi tecavüz etmemek şartıyla avans suretiyle hükümet-i Osmaniyye tarafından ita kılınacaktır.

On dördüncü Madde: Komisyon tarafından ahz ve sarf olunan bilcümle mebalîğî taht-ı teftişde bulundurmak vazifesi münhasıran komisyona aid olacaktır.

On beşinci Madde: Komisyon kendi tarafından ahz ve cibayet ve sarf olunan mebalîğînin mikdarını mübeyyin olmak üzere her sene hesabının mükemmel ve hakiki bir bilançosunu neşredek ve bu bilanço beray-ı tedkik Divan-ı Muhasebat'a havale olunacaktır.

On altıncı Madde: Şayed komisyonun varidatı on birinci maddede musarrah had ve nisaba vasıl olduğu halde kendi masarîf-ı adiyesine kifayet etmeyecek olur ise muvazene-i maliyyenin takarruru esbab ve vesaiti hakkında iki hükümet beyninde bir itilaf hasıl oluncaya değin açık hükümet-i Osmaniyye canibinden kapatılacaktır.

On yedinci Madde: Şattü'l-Arab'ın ıslah ve tanzimi için ne gibi ameliyat-ı mahsusa icrası lazım geleceği ve yahud ameliyat-ı mezkurenin ne suretle icra olunacağı hakkında komisyon azası miyanında bir itilaf-ı efkar zuhur ettiği takdirde mesele-i münaza'un-fiha komisyonca komiserler tarafından müttefikân ve yahud böyle bir ittifakın fıkdanı halinde iki hükümet tarafından tayin olunacak ve vukuf ve ihtisası müsellemler bulunacak bir mühendise havale edilecek ve bu mühendis tarafından verilen karar komisyonca kabul olunacaktır.

On sekizinci Madde: Komisyon tevdi edilecek vezaife müteallik bilcümle hususat için hükümet-i Osmaniyye'ye memurin-i mahalliye marifetiyle değil fakat doğrudan doğruya müracaat eyleyecektir.

On dokuzuncu Madde: Memurin-i mahalliye ne komisyona aid emval-i gayr-ı menkule ile inşaat ve araziye veya emlak-ı saireye ne de komisyonun sermayesine ve komisyon tarafından tayin olunan zabıta ve kılağuzluk vezaîfi ve hıdmat-ı saire ile mükellef memurinin icra-yı vazife etmelerine ve nehirde veya sevahili üzerinde kain olup efrada müteallik bulunan iskele, dok ve rıhtımlara aid mesaile hiçbir vechle müdahale etmeyeceklerdir. Komisyon tarafından istihdam edilecek olan memurin-i zabıta teba-ı Osmaniyye miyanından ve tercihen evvelce hıdmat-ı hükümet-i Osmaniyye'de istihdam edilmiş olanlar miyanından intihab edilecektir. Komisyon teşkilat ve kumandaya aid vezaîfi ifa etmek üzere tabiiyyet-i ecnebiyede bulunan büyük rütbedeki zaitanî istihdam etmek salahiyetini haiz olacaktır.

Yirminci Madde: Şattü'l-Arab'a müntehi kanallarda mevzu şamandıralar ile fenerlerin komisyona teslimi hususu bu şamandıralar ile fenerlerin mevzu bulunduğu sularda sahib-i memleket ve devlet sıfatıyla icra edilmekte bulunan hakk-ı kazaya iras-ı nakısa eder bir şey addolunamayacağı gibi

devam eden müzakereler sonucunda çeşitli değişiklikler yapılarak bir uzlaşmaya varılmış ve hazırlanan mukavele gizli bir şekilde 6 Mayıs 1913 tarihinde Fransızca beyanname müsveddesi de olarak ad-referandum suretiyle parafe edilmiştir.³⁵

İmzalanan mukavelenin ilk iki maddesinde Şattü'l-Arap nehri tüm devletlerin gemilerin açık olacak ve Osmanlı hükümeti de bu nehirde gemi ulaşımının rahatça sağlanması için bir komisyon oluşturacaktır. Üçüncü madde de Şattü'l-Arap komisyonu iki üyeden meydana gelecek ve bu üyelerin biri İngiliz diğeri Osmanlı tebaasından olacaktır.³⁶ Mukavelenin dördüncü maddesinde bu iki komiserin senelik iki bin Osmanlı lirası maaş alması ve bu maaşın komisyon tarafından ödenmesi hakkındadır.³⁷

Mukavelenin beşinci maddesine göre, komisyon lüzum göreceği görevlileri tayin etme hakkına sahip olacak fakat Osmanlı hükümeti, nehir idaresinin baş mühendis ve baş müfettişinin İngiltere tebaasından ve İngiltere hükümetinin aday gösterdiği isimler arasından seçecektir. Komisyonun mühendis muavini ile müfettiş muavini ise Osmanlı tebaasından kişiler olacaktır.³⁸

Şattü'l-Arap mukavelesinin altıncı maddesi ise yedi fıkradan oluşmaktadır.³⁹ Bu fıkralar komisyonun üstleneceği görevlerle ilgilidir. Bu görevlerden ilki nehir yatağının

işbu mukavelenâme ahkamından hiçbir komisyona sahib-i arazi olan devletin muvafakati inzımam etmeksizin bir hakk-ı kaza isti'mal veya vezaif icra etmek bir takım rüsum ahz ve istifa ve yahud memalik-i Osmaniyye hududu haricinde bazı arazi işira eylemek salahiyetini bahşedecek veya memalik-i Osmaniyye'nin hududunu tayin eden hiçbir muahedenameye suret-i tesviye ahkâmının tatbik ve yahud tefsirini tadil eyleyecek surette tefsir edilmeyecektir.

Yirmi birinci Madde: İşbu suret-i tesviye tarih-i imzasından itibaren altmış sene müddetle mer'ıyyü'l-icra olacak ve tarafeyn-ı akıdeynden biri marü'z-zikr altmış senenin inkızasından on iki ay evvel suret-i tesviye-i mezkureye nihayet vermek hususundaki fikir ve niyetini bildirmedikce tarafeyn-ı akıdeynden birinin işbu suret-i tesviyenin mefsuhiyetini ilan eylediği tarihten itibaren bir sene mürur edinceye kadar mer'ıyyü'l-icra kalacaktır.

Tasdiklen li'l-makal tarafeyn murahasaları işbu mukavelenâmeyi imza ve kendi mühürleriyle tahtim eylemişlerdir. İşbu mukavelenâme 29 Temmuz 1913 tarihinde iki nüsha-i asliyye olarak Londra'da tanzim kılınmıştır. BOA., A. DVN. MKL., 55/8.

³⁵ BOA., A. DVN. MKL., 55/8.

³⁶ BOA., A. DVN. MKL., 55/8.

³⁷ BOA., A. DVN. MKL., 55/8.

³⁸ BOA., A. DVN. MKL., 55/8.

³⁹ Altıncı Madde: Komisyon atü'z-zikr vezaifin ifasıyla mükellef olacaktır.

A- Mecra-yı nehir ile deniz cihetinden nehr-i mezkure münteha olan mecari-i sairenin ıslahına muktezi addedilecek bilcümle ameliyatın icrası.

B- Her zaman seyr-i sefaının en muvafık bir surette temin-i icrası için mecra-yı nehrin her guna mevani'den temin-i mahfuziyeti.

C- Seyr-i sefaîne ve nehrin inzibatına ve komisyon tarafından tasarruf edilen arazi ve inşaata müteallik nizamâtın tertib ve ihzar ve neşriyle mevki-i tatbil ve icraya vaz'ı.

D- Kılavuzluğun taht-ı teftiş ve nezaretde bulundurulması.

deniz ile birleştigi noktaların ulaşma elverişli hale getirilmesidir. Ayrıca gemi ulaşımının aksamaması için nehir yatağının her türlü engelden arındırılması gerekmektedir. Şattü'l-Arap komisyonuna verilen üçüncü görev ise gemi ulaşımı, nehrin güvenliği ve komisyon tarafından kullanılan arazi ve inşaatlara yönelik düzenlemelerin hazırlanıp basılması ve icraya konulmasıdır. Başka bir madde ise kılavuzluğun teftişi ve gözetimidir. Ayrıca şamandıra yerleştirilmesi, fener koyularak kanalların aydınlatılması ve nehrin kollarındaki fener ve şamandıraların teftişi de yine komisyonca yapılacaktır. Yabancı ülkelerin anlaşmalara dayanan hukuku saklı kalmak üzere şahıslara ait olan ve nehir ve ya sahilleri üzerinde bulunan iskelelerle rıhtım ve dokların Şattü'l-Arap mukavelesi hükümlerinin uygulanması için teftişi ve gözetimi altında tutulması, ayrıca komisyonca uygun görülecek kolaylıkların gösterilmesi de komisyonun görevleri arasındadır. Bunun yanı sıra Osmanlı hükümeti tarafından, hal-i hazırda taahhüt içeren herhangi bir mukavele yapıldığı ve bu mukavele gereğince Basra'da bir liman tesis edildiği takdirde, bu mukavele ve şartnameyle söz konusu limanlarda Osmanlı hükümetine sağlanacak hukuk zamanla Şattü'l-Arap komisyonuna geçecektir.⁴⁰

Yedinci madde, altıncı maddenin üçüncü fıkrası gereğince yapılan düzenlemelere aykırı harekette bulunanlardan alınacak para cezalarının bu düzenlemelerde tayin edilmesi yetkisinin komisyona verilmesini içeriyordu. Sekizinci madde ise yedinci maddeyle bağlantılıdır. Bu maddeye göre komisyonun yetkisi dâhilinde bulunan her türlü cezai durumda yalnız bu komisyona mensup zabıta memurları tutuklama icrası yetkisine sahip olacak ve sanıklar daha sonra kendi ilgili memurlarına teslim edilecektir.⁴¹

E- Şamandıralar vaz'ı ve kanalın tenviri ve işbu mukavelenâme melfufunda irae olduğu vecihle nehre munsabb olan kanallara mevzu fenerlerle şamandıraların taht-ı muhafaza ve teftişde bulundurulması.

F- Hükümet-i ecnebiyenin mukavelata mübteni hukuku mahfuz kalmak üzere eşhasa aid olan ve nehirde veyahud sevhili üzerinde bulunan iskelelerle rıhtım ve dokların işbu mukavelenâmede münderic ahkâmın temin-i tatbiki için icab edecek mertebede teftiş ve nezaret tahtında bulundurulması ve komisyonca tensib olunacak bilcümle teshilatın istikmali salahiyetinin isti'mali.

G- Hükümet-i Osmaniyye'ce hal-i hazırda bir taahhüdü tazammun eden lale't-tayin bir mukavelenâme mucebince Basra'da bir liman tesis edildiği takdirde işbu mukavelenâme ve şartname ile bu limanda hükümet-i Osmaniyye'ye temin olunacak hukuk fikarat-ı salifede mevzu-ı bahis olan mevadda taalluk ettikçe münhasıran komisyon tarafından isti'mal olunacaktır. BOA., A. DVN. MKL., 55/8.

⁴⁰ BOA., A. DVN. MKL., 55/8.

⁴¹ BOA., A. DVN. MKL., 55/8.

Mukavelenin dokuzuncu maddesinde Osmanlı hükümeti, komisyonun görevlerini yerine getirmek için gerek göreceği her arazinin istimlak edilmesini kolaylaştırmayı taahhüt etmektedir. Bu istimlak, umumi çıkarlar gereğince yapılan istimlaklar için uygulanan Osmanlı kanun hükümlerine uygun olarak yapılacak ve bedeli komisyon tarafından ödenecektir. Ayrıca komisyon balık avı vergisine tabi olan bir takım arazinin istimlak edilmesine karar verirse, bu vergi çeşitli sınırlamalara tabi tutulmayacaktı.⁴²

Mukavelenin onuncu maddesinde, yapılan hizmet karşılığı olmadıkça Şattü'l-Arap'ta gemilerden veya mallardan yalnız seyr-i sefer için gerek Osmanlı hükümeti tarafından gerekse komisyon tarafından herhangi bir vergi alınmayacağı ifade edilmiştir.⁴³

Şattü'l-Arap mukavelesinin on birinci maddesinde ayrıca komisyon tarafından yerine getirilen hizmetlerden dolayı meydana gelen masrafın kapatılması için gereken vergileri toplamaya sadece komisyonun yetkili olduğuna dair bir madde de bulunmaktadır. Bu vergi miktarı, komisyonun genel masraflar idaresi tarafından belirlenecek ve söz konusu maksada ulaşmak için gereken tutarı aşmayacaktır.⁴⁴

Mukavelenin on ikinci maddesinde, komisyonca konulan her türlü verginin; geldiği liman ile ulaştığı yer, bandırası, donanımı, tabiiyeti veya yükünün sahibi her ne veya her kim olursa olsun her gemiye, yalnız nehirlerle mahsus gemiler istisna olarak, tarafsız ve adil bir şekilde düzenlenmesinden bahsedilmektedir. Bu maddeye göre ayrıca, bu gemilere kolaylık gösterilmesi konusunda, ne söz konusu gemilerin sahip oldukları bayraklara veya donanımlarına göre, ne yola çıktıkları veya vardıkları limanlar arasında, ne de mal sahiplerinin tabiiyeti arasında hiçbir fark gözetilmeyecektir.⁴⁵

On üçüncü madde ise komisyonun görevlerini yerine getirebilmesi için asli sermaye olmak üzere borçlanmaya lüzum göreceği her türlü meblağın İngiltere ile anlaşarak sağlanabilmesi üzerindir.⁴⁶

⁴² BOA., A. DVN. MKL., 55/8..

⁴³ BOA., A. DVN. MKL., 55/8.

⁴⁴ BOA., A. DVN. MKL., 55/8.

⁴⁵ BOA., A. DVN. MKL., 55/8.

⁴⁶ BOA., A. DVN. MKL., 55/8.

Şattü'l-Arap mukavelesinin on dördüncü maddesiyle komisyon tarafından elde edilen veya harcanan tüm meblağları gözetim altında tutma yetkisi sadece komisyona bırakılmaktadır.⁴⁷

Mukavelenin on beşinci maddesinde ise komisyon tarafından toplanan ve harcanan meblağın mikarının açıklanmak üzere her sene düzenli bir bilançosunun basılması ve bu bilançonun incelenmek üzere Divan-ı Muhasebat'a havale edilmesi öngörülmektedir.⁴⁸

Şattü'l-Arap komisyonuna dair on altıncı madde, komisyonun gelirlerinin on birinci maddede belirtilmiş sınıra ulaşmış olmasına rağmen kendi masraflarına yetmeyecek olması durumunda mali denkliğin sağlanması konusunda iki devlet arasında anlaşma sağlanan kadar açığın Osmanlı hükümeti tarafından kapatılmasına dairdir.⁴⁹

On yedinci maddeye göre, Şattü'l-Arap'ın ıslahı ve düzenlenmesi için ne gibi işler gerekeceği veya bu işlerin ne şekilde yapılacağı konusunda komisyon üyeleri arasında bir görüş ayrılığı meydana geldiği takdirde anlaşmazlık konusu olan nokta komisyondaki komiserler tarafından ortaklaşa veya böyle bir ittifakın olmaması durumunda iki hükümet tarafından tayin edilecek uzman mühendislerle havale edilecek ve bu mühendis tarafından verilen karar komisyonca kabul olunacaktır.⁵⁰

Mukavelenin on sekizinci maddesinde, komisyonun verilecek görevlere dair konular için Osmanlı hükümetine mahalli memurlar vasıtasıyla değil, doğrudan müracaat etmesi hakkı ifade edilmiştir.⁵¹

Mukavelenin on dokuzuncu maddesi ile mahalli memurların; komisyona ait gayr-ı menkullerle inşaat, arazi veya diğer emlaklara, bunun yanı sıra komisyonun sermayesine, ayrıca komisyon tarafından gerçekleştirilen zabıta, kılavuzluk görevleri ve diğer hizmetleri yapmaya görevli memurların vazifelerini yapmalarına ve nehir ve sahilleri üzerinde bulunup kişilere ait olan iskele, dok ve rıhtımlara ait meselelere hiçbir şekilde müdahale etmemeleri öngörülmüştür. Ayrıca komisyon tarafından istihdam edilecek olan zabıta memurları Osmanlı tebası arasından ve tercihen daha önce devlet

⁴⁷ BOA., A. DVN. MKL., 55/8.

⁴⁸ BOA., A. DVN. MKL., 55/8.

⁴⁹ BOA., A. DVN. MKL., 55/8.

⁵⁰ BOA., A. DVN. MKL., 55/8.

⁵¹ BOA., A. DVN. MKL., 55/8.

hizmetinde bulunmuş olanlar arasından seçilecektir.⁵²

Şattü'l-Arap mukavelesinin yirminci maddesinde Şattü'l-Arap nehrinde son bulan kanallara yerleştirilmiş olan şamandıra ve fenerlerin komisyona teslimi konusunun söz konusu şamandıra ve fenerlerin bulunduğu sularda hâkimiyet sahibi olan devletin hukuki haklarına hâlel getirmeyeceği yazılmıştır. Ayrıca bu mukavele hükümlerinden hiçbirisi komisyona, hak sahibi olan devletin onayı alınmaksızın bir hukuki hak, görev icra etme veya vergi koyma yetkisi kazandırmayacağı gibi Osmanlı Devleti'ne ait topraklar haricinde arazi satın almak yetkisi vermeyecektir. Ayrıca komisyon, Osmanlı Devleti sınırını belirleyen hiçbir anlaşmayı, bu mukavele hükümlerinin uygulanmasını veya açıklanmasını değiştirecek şekilde yorumlamayacaktır.⁵³

Mukavelenin yirmi birinci ve son maddesi de Şattü'l-Arap mukavelesinin geçerli kalacağı zamana dairdir. Söz konusu mukavele imzalandığı tarihten itibaren altmış sene müddetle geçerli olacak ve taraflardan biri bu altmış senenin sona ermesinden on iki ay önce mukaveleye son vermek istediğini açıklamadıkça taraflardan birinin mukavelenin hükümsüzlüğünü ilan ettiği tarihten itibaren bir sene boyunca daha geçerli kalacaktır.⁵⁴

Hakkı Paşa'nın yaptığı tüm açıklamalara ve mazur gösterme çabalarına rağmen mukavele çok ağır hükümlerle doluydu. Her şeyden önce üçüncü, beşinci ve on dokuzuncu madde ile komisyonla ilgili en asli ve etkili görevler İngilizlere verilerek komisyonda fiili bir İngiliz hâkimiyeti sağlanırken diğer yandan on üç ve on altıncı maddelerle tüm maddi sorumluluk Osmanlı Devleti'ne yüklenmiştir. Özellikle on altıncı maddede yer alan ortaya çıkan açıkların, ne kadar süreceği muğlak olan bir tabirle geçici bir süre için Osmanlı hükümeti tarafından kapatılmasına dair ibare şüphesiz mukavelenin en ağır maddelerinden biridir. On üçüncü madde ise Osmanlı Devleti'nin, hukuki olarak ortak olduğu fakat fiili olarak İngilizlerin denetimine geçen komisyona, ki daha önce belirtildiği gibi Hakkı Paşa bu komisyonun “yalnız Osmanlı hükümetinin malı” olarak nitelendirmektedir, yüzde beşi geçmeyecek miktarlarla uluslararası piyasanın altında kredi vermesini öngörmektedir. Ayrıca altıncı madde ile nehir üzerindeki şamandıra yerleştirmek gibi hâkimiyet göstergelerinden bir çoğu fiili olarak

⁵²BOA., A. DVN. MKL., 55/8.

⁵³BOA., A. DVN. MKL., 55/8.

⁵⁴BOA., A. DVN. MKL., 55/8..

İngilizlerin eline geçmiş ve böylece İngilizlerin gerek Şattü'l-Arap nehrinde savaş gemisi dolaştırmak, gerekse uluslararası hukuka aykırı bir biçimde nehre şamandıra, duba gibi alametleri yerleştirerek elde etmeye çalıştıkları hak resmi bir mukaveleyle kendilerine tanınmış olmaktadır. Yine altıncı maddenin son iki fıkrasına göre Osmanlı Devleti'nin nehir civarına istihkamat yapma hakkı da fiili olarak İngiliz denetimine geçmiş oluyordu. Bunun yanı sıra yedinci ve sekizinci maddelerle komisyona belediye idarelerinin sahip olduğu hukuki haklar verilmek suretiyle bu noktalardaki Osmanlı hâkimiyeti kesintiye uğramıştır. Ayrıca yine on dört ve on beşinci maddelerle komisyona belediye idarelerinde olduğu gibi kendi bütçesini hazırlama ayrıcalığı verilmiştir. En ağır şartlardan biri de kuşkusuz dokuzuncu maddedir. Komisyona istediği her araziye istimlak etme hakkı veren bu madde ile ne şekilde ve ne amaçla kullanılacağı İngilizlerin denetimine bırakılmış bir şekilde Osmanlı toprakları çok ucuz fiyatlara komisyonun, dolayısıyla da İngilizlerin eline geçmiş olacaktır. Üstüne üstlük onuncu ve on birinci maddelerle Osmanlı Devleti'nin, hâkimiyetinde olan bir nehir vesilesiyle ihtiyacı olan vergiyi belirleme hakkı ve özgürlüğü de elinden alınarak komisyona devredilmekteydi. Yine on birinci ve on ikinci maddeler ise açık bir biçimde Şattü'l-Arap'a girip çıkan gemilerin yüzde yetmişine sahip olan İngilizlerin iktisadi çıkarlarına hizmet etmekteydi. Nitekim Mescid-i Süleyman'da petrol bulunmasıyla başlayan süreçte Şattü'l-Arap nehrinin önemi gün geçtikçe artmış ve İngilizler için buradaki ulaşımın düzenlenmesi ve ucuz maliyetle sağlanması vazgeçilmez hale gelmiştir. Öte taraftan on yedinci maddede anlaşmazlığın hakeme havale edilmesi ve bu hakemin verdiği kararın bir temyiz süreci olmaması da yine Osmanlı hükümeti aleyhine işleyecek bir durum meydana getirmektedir. Osmanlı Devleti açısından son derece ağır olan maddelerden bir diğeri de on dokuzuncu maddeydi. Bu maddenin içerdiği hükümler dolayısıyla komisyon, mahalli idarelerin tüm denetimlerden azade bir biçimde hareket edecektir. Ayrıca yine bu maddede Osmanlı hükümeti, mahalli memurlar ve zabıta işleri gibi en önemli noktalarda bile müdahale hakkından mahrum bırakılmakta ve teşkilat ve idare yabancı subayların eline geçmektedir. Üstelik yirminci maddede yer alan “komisyonun bu mukavele ile sahip olduğu hukuk, Osmanlı Devleti'nin hukuki haklarına hâlel getirecek şekilde yorumlanamaz” ibaresi bir önceki maddeyle çelişmektedir.⁵⁵

⁵⁵ Kurt, *Osmanlı Basra'sında Devlet ve Toplum 1908-1914*, ss.444-458; İkinci, *Fırat ve Dicle'de*

Şattü'l-Arap komisyonuna dair 6 Mayıs 1913 tarihinde parafe edilen mukavelenin iki adet de eki bulunmaktadır. Bunlardan biri Şattü'l-Arap nehrinde bulunan şamandıra ve fenerlerin listesidir. Bu liste İngiltere Bahriye Nezareti'nin 1235 numaralı "Fırat, Şattü'l-Arap ve Behmişir nehri girişi" haritalarındaki tariflerden alınmıştır.⁵⁶

	Fenerlerin cinsi ve Kumpanyası	Sahibi	Mevkii	Harita üzerindeki tarifi
1	Fener gemisi	Osmanlı hükümeti	Harici sed	
2	Asetilin gazlı şamandıra	İngilterehükümeti	Harici sed	
3	Işıksız şamandıra	İngiltere hükümeti	Harici sed	
4	Işıksız şamandıra	Osmanlı hükümeti	Harici sed	No 1
5	Işıksız şamandıra	İngiltere hükümeti	Harici sed	No 2
6	Işıksız şamandıra	İngiltere hükümeti	Kanal	No 3
7	Işıksız şamandıra	İngiltere hükümeti	Harici sed	No 4
8	Işıksız şamandıra	Osmanlı hükümeti	Harici sed	No 5
9	Işıksız şamandıra	Osmanlı hükümeti	Harici sed	No 6
10	Işıksız şamandıra	İngiltere hükümeti	Harici sed	No 7
11	Işıksız şamandıra	Osmanlı hükümeti	Harici sed	No 8
12	Işıksız şamandıra	Osmanlı hükümeti	Dahili sed	No 9
13	Işıksız şamandıra	İngiltere hükümeti	Dahili sed	
14	Fener	Osmanlı hükümeti	Fav	

Mukavelenin bir diğer eki ise İbrâhim Hakkı Paşa tarafından parafe edilen bir beyannamedir. Bu beyannameye göre Muhammara şeyhi, İran ticaret ve gemi ulaşımına ait konularla meşgul olmasını Şattü'l-Arap komisyonu komiserlerden birinden talep ettiği takdirde Osmanlı hükümeti buna müsaade edeceğini ve bu durumun söz edilen komiserin sahip olduğu Osmanlı sıfatına ve bu mukavele ile açıklanan görevine halel getirmeyeceğini taahhüt etmektedir.

Şattü'l-Arap komisyonuna dair mukavele ilgili çalışmalarının sona ermesi durumunda 29 Temmuz 1913 yılında Osmanlı temsilcisi İbrâhim Hakkı Paşa ve İngiliz Hariciye Nazırı Sir Edward Grey tarafından imzalanmıştır.

Daha sonra da İngiltere'nin yetki verdiği imtiyaz sahibiyle görüşmelere başlanarak bir Osmanlı-İngiliz Anonim Şirketi kurulması için çalışmalara başlanmış ve bu konuda da bir imtiyazname imzalanmıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda imzalanan anlaşma ise yine çok ağır hükümlerle doluydu. Zira daha önce planlananın aksine bu anlaşmayla yalnızca İdare-i Nehriyye Kumpanyası feshedilerek bütün hakları, alet

Osmanlı-İngiliz Rekabeti(Hamidiye Vapur İdaresi), ss.329-335.

⁵⁶ BOA., A. DVN. MKL., 55/8.

edevat ve sahip olduğu mekânlar Anonim şirkete naklediliyor fakat Lynch Kumpanyası faaliyetlerini sürdürmeye devam ediyordu. Ayrıca yeni kurulacak Anonim Şirketin yönetiminde karar mekanizmasında etkin olan tüm görevler İngilizlerin denetimine bırakmış fakat şirketin finansmanının büyük ölçüde Osmanlı Devleti tarafından gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Fakat Şattü'l-Arap nehrinde ulaşım dair sözü edilen iki anlaşmanın da Ad-referandum olarak parafe edilmelerinin hemen ardından Birinci Dünya Savaşı çıkmış ve Osmanlı Devleti aleyhine son derece ağır hükümler içeren bu anlaşmalar tasdik süreçleri tamamlanmadığı için geçersiz kalmışlardır.⁵⁷

Yani İngilizler ile Osmanlı Devleti arasında ortaya çıkan Şattü'l-Arap sorunu, onların Fırat ve Dicle nehirlerinde gemi işletmeciliğiyle başlatılabilir. Çünkü Dicle, Fırat ve onların devamı olan Şattü'l-Arap bölgesi taşımacılığa elverişli olup geleneksel yollar ile nakledilen mallar Basra Körfezi üzerinden dünyaya yayılmakta ve buradaki limanlara gelen mallar nehirler aracılığıyla iç kesimlere taşınmaktadır.⁵⁸

Fırat ve Dicle'de vapur işletme girişimleri kaçınılmaz olarak bölgedeki demiryolları ile bağlantılıdır. İngilizlerin ilk teşebbüslerinde nehirde vapur işletilmesi demiryolu projesinin bir parçası olarak görülmüştür. II. Abdülhamit döneminde de artan Alman nüfuzu ve Basra Körfezi'ne indirilmesi planlanan Bağdat Demiryolu çalışmalarında, nehirde vapur işletilmesi girişimleri bir kez daha gözden geçirilmiştir. Nehir üzerinde vapur işletme planlarından bütün taraflar farklı bir biçimde faydalanmak istemişlerdir. Osmanlı yetkilileri için demiryolunu ve İngilizlerin kontrol mekanizması, Almanlar için Basra'ya kadar inşa edilecek demiryolu malzemelerinin taşınma güzergâhı ve destekleyicisi, İngilizler için demiryolunu Bağdat'ın güneyine indirmeme aracı olarak görülmüştür. Vapur şirketleri ve imtiyazı demiryolu planlarının yardımcısı, uzantılı olarak uluslararası arenada yerini almıştır. Demiryolu projeleri ortaya atılmaya başlayınca nehir ulaşımının geliştirilmesi ikinci planda kalmıştır. Fakat uluslararası rekabet Basra-Bağdat arasının yapılmasını engellemiştir. Dolayısıyla vapur ulaşımı uzun yıllar boyunca Irak'ın dışına açılan tek modern ulaşım yolu olmaya devam etmiştir.⁵⁹

⁵⁷ Kurt, "Dünden Bugüne Şattü'l-Arap Sorunu", s.148.

⁵⁸ Kuşun, Akyıldız, *a.g.e.*, s.23.

⁵⁹ İkinci, "Hamidiye Vapur İdaresi Fırat ve Dicle'de Osmanlı Rekabeti", ss.459-460.

Sonuç olarak, İbrâhim Hakkı Paşa, İngilizlerin yardımını sağlamadan Osmanlı Osmanlı Devleti'nin devamının mümkün olamayacağını ileri sürmekte ve İngiltere'nin Almanya ile birlikte Osmanlı Devleti'ni koruyup kalkındıracağını savunmaktadır. Hakkı Paşa'nın görüşünü benimseyen hükümet İngiltere ve Fransa'ya başvurmaya karar vermiştir. İbrâhim Hakkı Paşa Londra'ya, Maliye eski nâzırı Câvid Bey de Paris'e gönderilmiştir (Şubat 1913). İbrâhim Hakkı Paşa, 17 Şubat 1913 tarihinden itibaren İngiliz yetkililerle müzakerelere başlamıştır. Muhtevası Osmanlı kamuoyundan saklanan bu müzakereler sırasında âdeta bağımsız hareket eden paşa, görüşmelerle ilgili olarak Bâbîâli'ye bilgi verirken daima kendi fikirlerini de ekliyor, Meclis-i Vükelâ'dan genellikle onun görüşleri doğrultusunda kararlar çıkıyordu. İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında başlayan bu müzakereler diğer devletlerin de dikkatini çektiğinden görüşmeler çok karmaşık bir hal almıştır. İngiltere bir yandan Hakkı Paşa ile müzakereleri sürdürürken diğer yandan da Almanya, Fransa, Rusya ve İtalya ile ayrı ayrı müzakerelere başlamıştır. Bu devletlerle Osmanlı topraklarının geleceği konusunda yaptığı müzakereler Hakkı Paşa ile yapılan görüşmelere yön vermiştir. İngilizler, çok yönlü olarak başlattıkları bu müzakereler sonunda önemli gördükleri başlıca konuları kabul etmişlerdir (6 Mayıs 1913). Buna karşılık Osmanlı hükümetinin üzerinde durduğu konulardan hiçbirini hakkında herhangi bir anlaşma sağlanamamıştır. Hakkı Paşa, İngiliz Hariciye Nâzırlığı'na 1 ve 24 Mayıs 1913 tarihlerinde iki muhtıra vermiştir. Burada Osmanlı gümrüklerinin % 11'den % 15'e çıkarılması, İngiliz tebaasından temettü vergisi alınması, Osmanlı ülkesindeki yabancı postahanelerle kapitülasyonların kaldırılması istenilmektedir. İngiltere gümrük vergisinin arttırılmasının, ancak padişahın Mısır'ın borçlanmasını yasaklayan fermanının kaldırılmasından sonra mümkün olabileceğini bildirmiştir. Uzun müzakerelerden sonra Hakkı Paşa bunu da kabul etmiştir. Osmanlı isteklerinin bazı değişikliklerle İngilizler tarafından benimsendiği ve mutabakatın sağlandığı bir sırada Mahmud Şevket Paşa öldürülmüştür (11 Haziran 1913). Yeni sadrazam Said Halim Paşa görüşmelere devam edilmesini istemiştir. Londra sefiri Ahmet Tevfik Paşa, İngiliz Hariciye Nâzırlığı'na başvurarak İngiltere'nin destek ve yardımını temin için, Osmanlı Devleti'nin iki ülke arasındaki anlaşmazlıkları ortadan kaldıracak bir anlaşma yapmak istediğini bildirmiştir (12 Haziran 1913). Ertesi günü de Hakkı Paşa ile İngiliz Hariciye müsteşarı yardımcısı Sir Louis Mallet mutabakat sağlanan konular hakkındaki antlaşmayı parafe ettiler. Osmanlı hükümeti,

Hakkı Paşa'ya İngiltere ile Osmanlı Devleti adına antlaşma imzalama yetkisini verdikten (16 Temmuz 1913) sonra o da İngiliz Hariciye Nâzırı Sir Edward Grey ile sürdürdüğü müzakereleri tamamlayarak 29 Temmuz 1913'te beş antlaşmanın altına imza atmışlardır. Bunlar, Basra Körfezi ve civarında Osmanlı-İngiliz nüfûz alanlarını belirleyen antlaşma, Şattü'l-Arap'ta seyri sefâinin düzenlenmesi, Fırat ve Dicle nehirlerinde İngiltere'ye gemi işletme imtiyazının verilmesi, Osmanlı-İran sınırının belirlenmesi ve Osmanlı gümrük gelirlerinin arttırılması ile yabancı postahaneler ve kapitülasyonlara ait antlaşmalardır. İlk dört antlaşma ile İngiltere, Basra Körfezi'nde ve Şattü'l-Arap'ta hâkim duruma gelmiştir. Daha önce İngiltere'nin Körfez şeyhleriyle yaptığı gizli antlaşmalar Babiâli tarafından kabul edilmiştir. Bahreyn adaları bağımsız hale getirilirken diğer şeyhler de yarı bağımsız olmakta, ayrıca İngiltere, Şattü'l-Arap, Dicle ve Fırat üzerindeki nehir ticaretini tekeline almaktadır. Osmanlı Devleti'nin bu fedakârlıklarına karşı İngiltere de Osmanlı gümrüklerinin % 11'den % 15'e çıkarılmasına razı olmuştur. Yeni gümrük tarifesi yayınlandıktan bir yıl sonra yürürlüğe konulacaktı. İngiliz tebaasından temettü vergi alınması konusu İstanbul'da müzakere edildiğinden antlaşmaya alınmamıştı. İngiltere, yabancı postaneler konusunda Osmanlı Devleti'nin haklılığını kabul etmekle birlikte, konu diğer devletlerle beraber müzakere edilinceye kadar kendi postahanelerinde Osmanlı pulu satılmasını kabul etmiştir. Kapitülasyonların kaldırılmasına karşı olmakla birlikte diğer devletlerin bu konuda görüşmeye razı olmaları halinde kendisinin de hazır olduğunu belirtmiştir. Edward Grey, aynı tarihte bir nota vererek antlaşmanın yürürlüğe girmesi için bazı ihtirazî şartlar ileri sürmüştür. Bu şartlara göre 29 Temmuz 1913 tarihinde imzalanan antlaşmalarda kabul edilen hususların yerine gelebilmesi ancak padişahın Mısır'ın borçlanmasını yasaklayan fermanını geri almasına ve Osmanlı Asyası demiryolları meselesinin halledilmesine bağlıdır. Demiryolu meselesinin çözümü içinse devletlerin birbirleri ve ilgili şirketler arasında mevcut anlaşmazlık konuları üzerindeki müzakerelerin bitmesi gerekmektedir. Bu müzakereler sonuçlanmadıkça mesele tamamlanmış sayılmayacaktı. Ayrıca İngiltere petrol konusunda da bir antlaşma yapmak istemekteydi. İbrâhim Hakkı Paşa da Grey'in ortaya koyduğu bu ihtirazî şartlar muhafaza edildiği sürece antlaşmaların yürürlüğe girmeyeceğini ve ihtirazî şartlar İngiltere tarafından geri çekildiği anda antlaşmaların icra mevkiine konulacağını bildiren bir beyannâmeyi imzalamıştır. İngiltere'nin ileri sürdüğü konuların halledilmesi

için müzakerelere devam edilmiştir. Üçüncü bölümde de görüleceği üzere Hakkı Paşa, Edward Grey ile Aden, Nevahi-i Tis'a ve Hadramut konularında da antlaşmalar imzalamıştır (9 Mart 1914). Bununla Aden ve ona bağlı dokuz nahiye ile Osmanlı Yemen vilâyetinin sınırları tespit edilmiştir. Osmanlı Devleti Hadramut üzerindeki haklarından vazgeçerken İngiltere de bölgeye başka bir devletin yerleşmesini önlemiş oldu. Ayrıca İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında sınır konusunda yapılmış olan protokoller tasdik edilmiş olmaktadır. Bu antlaşmalar hemen teâti edilmiştir. Fakat 29 Temmuz 1913 tarihli antlaşmalar üç ay içinde teâti edilmesi öngörüldüğü halde bir türlü gerçekleştirilememiştir. Bağdat demiryolu projesinin ortaya çıkardığı meseleler ile ilgili olarak taraflar arasında başlayan müzakereler sonucunda çeşitli antlaşmalar imzalanmıştır. Bilhassa İngiltere ile Almanya arasında bazı isteklerin Bâbıali'ye kabul ettirilmesi için malî, siyasî ve mânevî baskı yapılması konusunda antlaşma sağlanmıştır. Dolayısıyla Hakkı Paşa'nın Mahmud Şevket Paşa'ya Osmanlı Devleti'nin selâmeti için telkin ettiği İngiliz-Alman yakınlaşması Osmanlıların aleyhine gelişmiştir. Osmanlı hükümeti âdeta kendi eliyle düştüğü bu durumdan kurtulmak için İngiliz-Alman antlaşmasını görmezlikten gelmek istemiştir. Birkaç hafta sonra Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi Bâbıâli'yi bu antlaşmanın ağır şartlarından kurtarmıştır. Hükümet Hakkı Paşa'yı geri çağırdığı için müzakereler kesilmiştir ve taraflar arasında imzalanmış olan bütün anlaşmalar tasdik edilmeden kalmıştır. Böylece Hakkı Paşa'nın imzaladığı Osmanlı Devleti aleyhindeki pek çok antlaşma yürürlüğe girmemiştir.⁶⁰

⁶⁰ Zekeriya Kurşun, "İbrâhim Hakkı Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, C.XXI, ss.312-313.

BİRİNCİ BÖLÜM

**ADEN'DE OSMANLI VARLIĞI VE İNGİLİZLERİN BÖLGEYE NÜFÜZ
ÇABALARI (1839-1900)**

1.1. OSMANLI DEVLETİ'NİN BÖLGEYE GİDİŞİ

Yemen,⁶¹ Arap Yarımadası'nın güney-batı köşesini içine alan bölgededir. Batıdan Kızıldeniz'e, güneyden Aden Körfezi'ne bakan Yemen, coğrafi olarak bu iki denizi birbirine bağlayan dar ve stratejik boğaza hâkim durumdadır. Doğusunda Hadramut, kuzeyinde ise Asir bölgesi bulunmaktadır. 1517'de Mısır'ın alınmasından sonra Yemen, Osmanlı idaresi altına girmiştir. Böylece Yavuz Sultan Selim zamanında Yemen'de Osmanlı hâkimiyeti fiilen başlamıştır. Osmanlılar Mısır'ın alınmasıyla aynı zamanda hem Hicaz'ı hem de Kızıldeniz çevresindeki bölgeleri idareleri altına almaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti'nin Mısır ve Suriye'yi topraklarına katması, Doğu Akdeniz ve Kızıldeniz'deki dengeleri değiştirmiştir. Bölgedeki başat güç olan Osmanlı Devleti, güney sınırlarını 18. yüzyılın sonuna kadar güvenlik altına almıştır.⁶²

Önemli bir güce sahip olan Portekizliler⁶³ uzun süre devam eden akınlar neticesinde 1471 yılında Fas'ın batı taraflarını ele geçirmişlerdir. Bundan dolayı Arapların yaşadığı geniş bir coğrafya olarak bilinen Basra Körfezi, Kızıldeniz ve Kuzey Afrika'da ciddi bir şekilde Portekiz ve İspanyol tehdidi baş göstermiştir.⁶⁴ Portekiz'in doğu valisi olarak bilinen Albuquerque'nin 1510 yılından sonra Kızıldeniz'in girişi ve Basra Körfezi'ne girişi kontrol etmek için Hürmüz'ü tutması Osmanlı Devleti'nin

⁶¹ Kızıldeniz'e ve Hint Okyanusu'nun Aden Körfezi'ne kıyısı olan Yemen kuzeyden Suudi Arabistan, doğudan Uman ile komşudur. Bâbülmendep Boğazı ile Afrika kıtasından ayrılır. Resmî adı el-Cumhûriyyetü'l-Yemeniyye, yüzölçümü 536.869 km², nüfusu 24.200.000 (2012), başşehri San'a (2.300.000), diğer önemli şehirleri Aden (738.000), Taiz (592.000), Hudeyde (495.000), İb (330.000) ve Mükellâ'dır (222.000). Yemen doğal özellikleri bakımından kıyılardan iç kesimlere doğru sıralanan birbirinden farklı bölgelere ayrılmaktadır. Bunlar Kızıldeniz kıyısında Tihâme adı verilen kıyı ovası, Aden körfezi kıyısındaki dar kıyı ovası, bunun gerisinde yer alan platolar, merkezî dağlık sahalar, kuzeydoğudaki çöl sahası ve adalardır. Tihâme, batıda Kızıldeniz kıyısı boyunca kuzey-güney yönünde genişliği 8-65 km. arasında değişen ve yer yer kıyı kumulları ile kesintiye uğrayan yarı çöl özelliğinde düzlüklerden meydana gelmektedir. Sıcak, kurak, fakat bağıl nemi yüksek olan bu kesimde liman şehri Hudeyde yer almaktadır. Aden'den doğuya doğru küçük balıkçı yerleşmeleri ve Mükellâ'nın bulunduğu Aden körfezi kıyısı az verimli bir ova görünümündedir. Kıyı ovasının gerisinde yükselen Yemen platosu (500-1200 m.) özellikle batı kesiminde engebeli bir görünümü vardır ve Kızıldeniz'e doğru yönelen akarsuların vadileri tarafından yer yer derin biçimde yarılmaktadır. Doğuda Uman sınırına doğru Hadramut bölgesinde eski temel üzerinde yayılan lav örtüsünün maskeleydiği plato sahalarını, Hint Okyanusu'na ulaşan periyodik akışlı akarsular derin vadilerle parçalara ayırmaktadır. Halil Kurt, "Yemen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.XLIII, İstanbul 2013, s.400; Thomas Kuehn, *Empire, Islam, and Politics of Difference: Ottoman Rule in Yemen, 1849-1919*, Brill Publishing, Leiden, Boston 2011, s.21.

⁶² Durmuş Akalın, Kamuran Şimşek, "Yemen Valisi Ahmed Muhtar Paşa Dönemi ve Yemen'de Osmanlı İdaresi (1868-1909)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: XVII/34, 2017, s.6.

⁶³ Ahmet Râşit Paşa, *Târih-i Yemen ve San'a*, C.I, s.13.

⁶⁴ Kurşun, Akyıldız, *a.g.e.*, s.4.

bölgedeki varlığını tehdit eder hale gelmiştir.⁶⁵ Osmanlı Devleti'nin Memlûk idaresinde bulunan Mısır ve Suriye'yi topraklarına kattıktan sonra buradaki idarenin tehdit altına girmesi dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin, Hint Okyanusu, Kızıldeniz ve Kuzey Afrika'ya tabi kılınmasına ve dikkatini daha da güneye yönelmesine sebep olmuştur.⁶⁶

Osmanlı Devleti'nin o dönemde sahip olduğu Anadolu coğrafyası Doğu Akdeniz ile İran, Irak ve Suriye arasında olağanüstü bir konuma sahiptir. Çünkü bu bölgelere giden kervan yolları Osmanlı toprakları üzerinden geçiyordu. Bu arada Afrika, Asya ve Avrupa arasında ticari malların faaliyet göstermesi sebebiyle Mısır da önemli bir konuma sahip olmuştu. Mısır'ın şeker, kumaş ve pamuk gibi maddeleri ve hububatların çeşitli ülkelere pazarlanmasıyla birlikte, buna karşılık Memlûk donanması için gerekli olan malzeme de Anadolu'dan gelmekteydi. Kereste, demir, zift, önce İskenderiye'den getirilmekte olup daha sonra Kahire ve Süveyş'e götürülmektedir.⁶⁷

Osmanlı Devleti, Mısır'ın fethedilmesinin ardından Hindistan ve Yemen'deki Müslümanlar özellikle de Hicaz bölgesindeki Mekke ve Medine gibi kutsal beldelerin sorumluluğunu üstlenmişlerdi. Bu bölgelerin Portekizlilere karşı savunma isteği Osmanlı Devleti'nin bölge ile ilgilenmesini sağlamıştır ve daha önce Memlûk donanmasında hizmet veren Selman Reis Cidde'yi Portekizlilerin saldırısına karşı savunmuştur.⁶⁸ 1538'de Osmanlıların Hint Okyanusu'da topladıkları Süleyman Paşa komutası altındaki 72 gemi ile Aden alındı ve Diu açıklarında⁶⁹ ve Hindistan surlarına

⁶⁵ Salih Özbaran, *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004, s.97.

⁶⁶ Kurşun, Akyıldız, *a.g.e.*, s.4.

⁶⁷ Özbaran, *a.g.e.*, s.98.

⁶⁸ Özbaran, *a.g.e.*, s.99.

⁶⁹ 1538 yılında Mısır Beylerbeyi Süleyman Paşa, Kızıldeniz'de hazırlanabilen 74 gemilik bir deniz gücü ile Hindistan'daki Diu'yu kuşatmıştır. Akdeniz'deki Preveze ile aynı zamana rastlayan bu deniz seferi Osmanlıların istedikleri sonucu getirmemiştir ancak Kızıldeniz'i kontrol altında tutmaları için önemli bir köşeyi, Yemen'i egemenlik sınırları içine almasını sağlamıştır. Özbaran *a.g.e.*, s.51; Aynı zamanda söz konusu bu sefer Portekizlilerde gururla beraber, ondan da çok kuşku bırakmıştır. Portekizlilere karşı Hint Okyanusu'ndaki kalelerinden biri önünde böylesine ihtişamlı bir donanmanın görülmesi, Türklerin, Portekiz İmparatorluğu'nun Asya topraklarını tam anlamıyla tehditidir, sefere giderken Aden'i topraklarına katıp dönüşünde Zebid'e hâkim olan Süleyman Paşa'nın Aden'de bölge hakimi Amr İbn Davut'u, sonra da Zebid'i elinde elinde bulunduran Nâhuda Ahmed'i öldürtmesi devrin vezir-i azamı Lütfi Paşa tarafından eleştirilirken Süleyman Paşa yeni bir vilayetin temellerini atmıştır; daha önce Gazze naipliği yapmış olan Mustafa Bey'i "vali ve hâkim-i Yemen" tayin etmiştir. 1540'ta Yemen Yemen Vilayeti beyine merkezce "mîr-i mîranlık" rütbesi verilmiştir. Paşa, Kızıldeniz'in giriş ve çıkışını kontrol edebilecek konumdaki Aden kalesinde 1500 kadar yeniçeri ve limanında birkaç kadirge bırakmıştır. Zebid'e de asker yerleştirmiş olan Süleyman Paşa'nın bu tedbirleri, o anda, ne Portekiz donanmasını durdurabilecek, ne de Arap kabilelerini denetim altında tutabilecek boyutlardadır. Fakat her şeye rağmen, Osmanlıları Hint Okyanusu'na açan, ancak zaman ilerledikçe muhafazası güçleşecek Yemen Beylerbeyliği kurulmuştur. Özbaran, *a.g.e.*, ss.135-136; 1538 Diu seferinin ardından Osmanlı

çıkıldı. Bununla birlikte bu deniz seferi Osmanlı Devleti'nin güney politikasında önemli bir rol oynamıştır ve Yemen eyaletinin kurulmasını sağlamıştır.⁷⁰

1546'da Basra'yı alan Bağdat valisi Ayas Paşa burada yeni bir beylerbeylik kurmuştur. 1548'de Osmanlılar sadece bir yıl önce kaybetmiş oldukları Aden'i geri almışlardı ve Batı Arabistan kıyısında, Bahreyn karşısında önemli bir liman kenti olan Katıf'ı ele geçirmişlerdir. Böylece Hint Okyanusu civarında Osmanlı nüfuzu genişlemiştir.⁷¹ 1914 yılında Birinci Dünya Savaşına girilmesiyle güney cephesi adı altında İngilizlere karşı savaşılmıştır. Başarı sağlanmıştır, İngilizler Aden'e kadar püskürtülmüştür fakat ateşkes antlaşması gereği Osmanlı askerleri İngilizlere teslim olmak zorunda kalmışlardır.

1.2. İNGİLİZLERİN ADEN'İ ELE GEÇİRİŞİ

19. yüzyılda Osmanlı deniz ticaretinde büyük bir artış yaşanmıştır. Bunun nedeni Avrupa ekonomisinin gittikçe artan bir ivmeyle ekonomisi için hammadde ve pazar arayışı içinde olmasıdır. Bu arayış Avrupa devletleri ticaret yollarını ve karanın iç kesimlerine ulaşan nehirleri odak noktası haline getirmiştir.⁷² Birinci Dünya Savaşı arifesinde Osmanlı Devleti'nin Arap vilayetleri Avrupalı devletlerin rekabet ettiği bir alan haline gelmiştir. Bu doğrultuda Fırat ve Dicle nehirleri, Şattü'l-Arap ve Basra uluslararası rekabetin yaşandığı alanlar haline gelmiştir.

Dicle ve Fırat nehirlerinin Irak'ın güneyindeki Kurna bölgesinde birleştikleri nokta ile Basra Körfezi'ne ulaştıkları nehir yatağı Şattü'l-Arap adıyla anılmaktadır. Jeopolitik bakımdan önemli ve nehir taşımacılığıyla bilinen bu bölgedeki ticaret yaklaşık 175 kilometrelik bu coğrafyanın bir kısmı Osmanlı hâkimiyetinde olup bir kısmı ise İran'ın idaresindedir ve iki devlet arasındaki doğal sınırı oluşturmaktadır. Şattü'l-Arap nehrinin Nazilli nehrine kadar her iki yakası Osmanlı toprağıdır. Nehir, buradan Basra Körfezi'ne döküldüğü noktada iki koldan devam etmekte olup doğu ve batı yakasının da kime ait olduğu ise ihtilaflı bir konudur. Fiili olarak batı yakası Osmanlı'ya doğu yakasının da İran'a ait olduğu kabul edilmektedir. Bu fiili durum 1914

İmparatorluğu Aden' e kadar sarmıştır, Habeşistan meselelerine karışmıştır ve ayrıca Hint Okyanusu'na yeni bir yolla açılmayı da planlamıştır. Burada da hedef Basra'dır. Özbaran, *a.g.e.*, s.144.

⁷⁰ Özbaran, *a.g.e.*, s.100.

⁷¹ Özbaran, *a.g.e.*, s.101.

⁷² Ekici, *Fırat ve Dicle'de Osmanlı-İngiliz Rekabeti(Hamidiye Vapur İdaresi)*, s.359.

yılına kadar hukuki bir duruma dönüşmemiştir. Fakat iki devlet arasında tartışmalı bir husus meydana getirmekle birlikte iki devlet arasında büyük çatışmalara sebebiyet verecek büyük bir problem olarakta görülmemektedir. Zira yabancı devletlerin, özellikle İngiltere'nin 19. yüzyılın ikinci yarısında bölgeyi bir çatışma alanı haline dönüştürmesi söz konusudur ve bölge devletlerin çıkarlarının çatıştığı bir alan haline geldiği görülmektedir. Yine onların aracılığıyla sınır belirleme komisyonları kurulmuştur. Bu süreçte yapılan görüşmeler, protokoller ve sınır belirleme faaliyetleri 1914'te tamamlama noktasına gelinmiş fakat Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla her şey başa dönmüştür.⁷³

İngilizlerin bir ticari ve siyasi nüfuz alanı olarak Basra Körfezi ile ilgilenmesi 19. yüzyılın hemen başlarına tekabül etmektedir. Doğu Hindistan Şirketi (East India Company)⁷⁴ bölgedeki varlığı her ne kadar eski olsa da, İngilizlerin Basra Körfezi'ndeki aktif faaliyetleri Fransızlar'ın Mısır'ı işgalinin bir sonucu olarak telakki edilebilir. İngilizlerin buradaki faaliyetlerini ve siyasi nüfuzlarını Osmanlı hâkimiyetinde olan Basra vilayetine kadar uzatmak ve iktisadi ayrıcalıklarına ilaveten bölgede üzerinde siyasi hak iddiaları da söz konusudur.⁷⁵

İngilizlerle Osmanlı Devleti arasında ortaya çıkan Şattü'l-Arap sorunu⁷⁶ onların Dicle ve Fırat nehrinde gemi işletmeciliğiyle başlatılabilmektedir.⁷⁷ Çünkü Dicle, Fırat

⁷³Kurşun, Akyıldız, a.g.e., ss.22-23.

⁷⁴ Basra Körfezi'ni bir Hint denizi haline getirilmesini amaçlayan Doğu Hint Kumpanyasının faaliyetleri sonucu bölgenin Hindistan ile olan bağlantısı artmıştı. İngilizler 1764 yılında Basra'da bir konsolosluk açmışlar, 1798'de de Bağdat'a geçici bir temsilci göndermişlerdi. Osmanlı otoritesinin iyice zayıfladığı Bağdat valilerinin daha serbest davrandıkları bu dönemde kopardıkları imtiyazlarla Irak ve Basra Körfezi'ndeki ticari varlıklarını iyice arttırmışlardı. İkinci, *Fırat ve Dicle'de Osmanlı-İngiliz Rekabeti(Hamidiye Vapur İdaresi)*, s.24.

⁷⁵ Zekeriya Kurşun, Ali Akyıldız, a.g.e., ss.22-23.

⁷⁶ Şattü'l-Arap meselesine geniş bir perspektiften bakıldığında, Osmanlı-İran ilişkileri ve sınır antlaşmazlıkları, daha yakın bir dönem için ise, Osmanlı Devleti'nin merkezden çok uzak Irak coğrafyasında kurmaya çalıştığı hâkimiyet ve Osmanlı-İran sınır anlaşmazlığı, Osmanlı-İran sınırının çeşitli antlaşmalarla kesinleştirilmeye çalışıldığında Şattü'l-Arap'ın bu antlaşmalara konu olmasıdır. İran içlerinden gelen ve Şattü'l-Arap'a karışan Karun nehri aracılığıyla Basra Körfezi'ne çıkmak isteyen bu devletin seyri sefer hakları konusundaki bu istekleri, bu meselenin diğer bir boyutunu oluştuyordu. 19.yüzyılın ikinci yarısında bölgeye İngiltere ve Rusya başta olmak üzere yeni devletlerin girmesi meselenin daha da çözümsüz bir hal almasına sebep olmuştur. İkinci, *Fırat ve Dicle'de Osmanlı-İngiliz Rekabeti(Hamidiye Vapur İdaresi)*, ss.321-322.

⁷⁷ Osmanlı Devleti, Bağdat demiryolunu, Aşağı Mezopotamya'daki İngiliz nüfuzunu kırma ve dengeleme fırsatı olarak görmüştür. Dolayısıyla bu nüfuzun üzerindeki en büyük temsilcisi olan Lynch şirketi bir hedef haline dönüşmüştür. İngilizler ise Lynch şirketini Bağdat Demiryolu yapımı ve bunun Basra'ya kadar uzatılması meselesi ortaya çıkınca Fırat ve Dicle üzerindeki buharlı gemi işletmeciliği, demiryolunun yanınada ikinci bir konumun ötesine taşınmıştır ve devletler arası nüfuz mücadelesinde

ve onların devamı olan Şattü'l-Arap bölgesi taşımacılığa elverişli olup nakledilen mallar Basra Körfezi ile istenilen bölgelere nakledilebilmekte ve buradaki limanlara gelen mallarda nehirler aracılığıyla iç kesimlere taşınmaktadır.⁷⁸

1835 yılında İngiliz Albayı Chesney⁷⁹ ile ekibinin Dicle, Fırat ve Karun nehirleriyle Şattü'l-Arap'ın buharlı gemi işletmeciliğine uygun olup olmadığını tespit maksadıyla çıkmış olduğu keşif iki yıl sürmektedir. Yine H.B Lynch,⁸⁰ Fırat isimli gemisiyle ise Dicle nehrinde 1839 yılına kadar sürecek olan bir başka keşfe çıkmıştır ve Şattü'l-Arap meselesi de bu keşiflerden sonra doğmuştur. Yaptığı incelemelerden sonra Dicle'de gemi işletilmek üzere Bağdat'ta bir şirket kuran Lynch, Hindistan kumpanyasına ait gemileri satın alarak şirketi fiilen de olsa harekete geçirmiştir ve 1861 yılında Dicle nehrinde buharlı gemi işletme imtiyazını ele almıştır.⁸¹

Söz konusu gemiler İngilizlerle rekabet edilmesi için alınmıştır. 1869 yılında Bağdat Valiliğine Mithat Paşa⁸² getirilmiştir ve Umman-i Osmani Şirketi⁸³ kurulmuştur. Daha sonra bu iki şirket birleştirilmiştir. Osmanlı Devleti böylece Fırat ve Dicle nehirlerinde kendi vermiş olduğu imtiyazlarla kendi sularında rekabet etmeye çalışmıştır. Fakat İngiliz Şirketleriyle olan bu rekabette Osmanlı Devleti'nin zorlandığı görülmüştür.

Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla Basra Körfezi'ndeki ticari faaliyetler daha da artmıştır. Hükümetin amacı Umman-i Osmani Şirketini geliştirerek rekabet edebilecek bir seviyeye getirmek ve Birecik'e kadar uzanan bir demir yolu inşa ederek buradan da Fırat nehri vasıtasıyla Basra Körfezi'ne inmektir. Böylece Süveyş Kanalı'ndan daha

önemli bir yer tutmuştur. İkinci, *Fırat ve Dicle'de Osmanlı-İngiliz Rekabeti(Hamidiye Vapur İdaresi)*, s.71

⁷⁸ Akyıldız, Kurşun, *a.g.e.*, s.23.

⁷⁹ Chesney başkanlığında gönderilen keşif heyetinin görevi, Anadolu-Bağdat yolu ulaşımı, nehrin coğrafi yapısı ve ulaşım yolları, ticari şartlar ile bölgedeki siyasi ve sosyal durumu inceleyerek bir rapor hazırlamaktır. İkinci, *a.g.e.*, s.25; Ayrıntılı bilgi için bkz. Eraslan, "Irak'ta Türk-İngiliz Rekabeti", s.228.

⁸⁰ Chesney'in İngiltere'den getirerek Birecik'te monte ettirdiği raporlara Fırat ve Dicle adları verilmiştir. H.B. Lynch 1840 yılı ortalarında Fırat nehri üzerinde işletilmiş olan vapurları Hindistan kumpanyasından satın almıştır. 1841'de Osmanlı hükümeti Captan Lynch'e Fırat nehrinde iki buharlı gemi işletmek için izin vermiştir. Böylece Lynch şirketi faaliyetleri başlamıştır ve II. Dünya Savaşı öncesine kadar sürmüştür. İkinci, *a.g.e.*, s.31.

⁸¹ Akyıldız, Kurşun, *a.g.e.*, s.23.

⁸² Beyoğlu, *a.g.e.*, s.290.

⁸³ Mithat Paşa'nın bütün gemileri Umman-i Osmani adı altında toplanmıştır ve yabancı şirketlerle sıkı bir rekabete girilmiştir. Yücel, "Mithat Paşa'nın Bağdat Vilayetindeki Alt Yapı Yatırımları", ss.178-179.

kısa ve alternatif bir yolun gerçekleşmesi beklenmektedir. Fakat Umman-i Osmani Şirketi zayıfladığı için Osmanlı Devleti'nin bu düşüncesi gerçekleşmemiştir.

Bölgedeki gemi işletmeciliği Fransızların yanında Hollandalıların da bölgeye odaklanmasını sağlamıştır. Söz konusu olan bu duruma II. Abdülhamit kuşkuyla baktığı görülmüştür.⁸⁴ Bu durumda II. Abdülhamit söz konusu nehirlerdeki gemi işletmeciliğinin Hazine-i Hassa'ya devredilmesini önermiştir. Böylece yabancı şirkete verilecek imtiyazların sakıncaları önlenmeye çalışılmıştır. Hazine-i Hassa 1900 yılında şirketi tamamen satın alarak Hamidiye Vapurları İdaresini kurmuştur. Bu şirket ilerleyen yıllarda Lynch şirketi ile rekabet eder hale gelmiştir. Lynch şirketi ise bu durum karşısında İngiliz hükümetini devreye sokarak ortak bir fiyat belirlenmesi arayışına girmiştir.⁸⁵

20.yüzyılın başında bölgede petrolün bulunması, Karun nehrinin taşımacılığa elverişli olması bu durumda beraberinde nakliye sorununu meydana getirmiştir. Bu durum Şattü'l-Arap'ın önemi daha da arttırmıştır ve burası İngiliz menfaatleri için vazgeçilmez bir bölge haline gelmiştir.⁸⁶

İttihatçılar ekonomik sorunlara çözüm bulmak, gümrük vergilerini arttırmak ve dış politika da yanzlılıktan kurtulmak için eski sadrazam İbrâhim Hakkı Paşa'yı 15 Şubat 1913 yılında murahhas sıfatıyla Londra'ya göndermiştir.⁸⁷ Eski sadrazam İbrâhim Hakkı Paşa ile İngilizlerle görüşmelere başlamıştır.⁸⁸ Bu durumu fırsat bilen İngiltere iki ülke arasında ne kadar birikmiş sorun varsa ve ya geleceğe dönük hesapları varsa anlaşma masasına getirmiştir. Üzerinde anlaşılan ve parefe edilen beş mukavelename İbrâhim Hakkı Paşa ve Sir Edward Grey tarafından uzun süren müzakereler sonucunda 29 Temmuz 1913 tarihinde imzalanmıştır.⁸⁹

1.3. ADEN MERKEZLİ TÜRK-İNGİLİZ ÇEKİŞMESİ

Stratejik bir yer olan Basra Körfezi ve civarı, Avrupa'yı sıcak denizlere bağlayan yollar üzerinde bulunması ve Hindistan ticaret yolunun buralara kadar

⁸⁴ BOA., A.DVN.MKL., 55/8.

⁸⁵ Akyıldız, Kurşun, *a.g.e.*, ss.24-25.

⁸⁶ Akyıldız, Kurşun, *a.g.e.*, s.25.

⁸⁷ Akyıldız, Kurşun, *a.g.e.*, ss.25-26.

⁸⁸ BOA., A. DVN. MKL., 55/8.

⁸⁹ BOA., A. DVN. MKL., 55/8; Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA., A. DVN. MKL., 55/8.

yayılması nedeniyle 16. yüzyılda Portekizlilerin, 17. yüzyılda Hollandalıların, 18. yüzyıldan itibaren de İngilizlerin yoğun ilgisini çekmiştir. Dolayısıyla tarihi bir çekişme alanı olan bu bölgeden Osmanlı Devleti'nin uzak kalması düşünülemezdi. Osmanlı Devleti'nin Yavuz Sultan Selim zamanında (1512-1520) Basra Körfezi sahillerine yerleştiği kabul edilmektedir. Ancak fiili hâkimiyet Kanuni Sultan Süleyman devrinde kurulmuştur. Irakeyn Seferi ⁹⁰sırasında Bağdat'ta bir süre kalan Kanuni'ye Katıf ve Bahreyn'den elçiler gelerek bağlılıklarını bildirdikleri kaynaklarda zikredilmektedir.⁹¹

1507'den beri Hürmüz'e yerleşmiş olan Portekizliler kısa sürede, Dicle ve Fırat nehirlerinin birleştiği yer olan Kurna'ya kadar uzanmışlardı. Aynı zamanda Osmanlılarda hâkimiyetlerini Bağdat ve Basra'ya kadar genişletme faaliyetlerine girişmişlerdi. Gerek İslam dünyası için önemli bir tehlike arz etmeye başlayan Portekizlilerin önünün kesilmesi ve gerekse Tebriz'den gelip, Erzurum ve Tokat üzerinden Bursa'ya uzanan İpek Yolu ile Basra, Bağdat ve Halep'e uğrayan Baharat Yolu'na hâkim olmanın avantajlarını düşünen Osmanlı Devleti Basra sahillerine yerleşmişlerdir.⁹²

Aden Kızıldeniz'in girişinde askeri ve ticari mevkisi hasebiyle eski zamanlardan beri Avrupa ile Asya arasında başlıca bir ticaret antrepo olmuştur. Eski Romalılar tarafından Milad'dan yirmi dört sene önce zaptedildiği tahmin edilmektedir.⁹³ Hint Okyanusu'na açılan önemli ve stratejik bir mevkide yer alan ve 16. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin ilgi alanına giren Aden, 1538'de Kanuni Sultan Süleyman döneminde Hadım Süleyman Paşa'nın askeri harekâtı sırasında fethedilmiştir ve Hint Okyanusu'na yerleşen ve Kızıldeniz'de hâkimiyet kurarak İslam dünyasını tehdit eden Portekizlilere karşı yapılacak olan mücadelelerde üs olarak kullanılmıştır. Yemen'in fethi tamamlanıp Yemen Beylerbeyliği'de kurulunca Aden buraya bağlı alarak idare

⁹⁰ Irakeyn Seferi, Doğu Anadolu'da Safevi taraftarı Şii unsurlar ile Osmanlı sınır boylarındaki beyler arasındaki rekabet (örneğin Bitlis hâkimi Kürt Beyi Şeref Han'ın Safeviler safına geçmesi ve Safevi beylerinden Ulama Han'ın Osmanlı tarafını yeğlemesi) yüzünden yapılmıştır, oysa bu seferi iktisadi ve askeri şartların hazırladığı bir hareket olarak kavramak gerekmektedir. Osmanlıların 1516-1517 yıllarında fethettiği Suriye ve Mısır'ın yanı sıra Irak'ın yani Bereketli Hilal'in doğu kesiminin ele geçirilmesi, siyasi açıdan mantığın zorladığı bir olay sayılmalıdır. Tebriz'den Erzurum'a, oradan da Bursa'ya uzanan İpek Yolu'nun yanında, Basra'dan başlayıp Bağdat ve Halep yönünde ilerleyen Baharat Yolu'nu kontrol altında tutmak Osmanlı ekonomisi için şüphesiz ki çok önemlidir. Kızıldeniz tecrübesi, Osmanlıların Basra yönündeki bölgelerin önemini daha fazla takdir etmelerine yardım etmiştir. Özbaran, *a.g.e.*, s.145.

⁹¹Kurşun, *Basra Körfezi'nde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi Katar'da Osmanlılar 1871-1916*, s.21.

⁹² Kurşun, *Basra Körfezi'nde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi Katar'da Osmanlılar 1871-1916*, s.21.

⁹³ Akyıldız, Kurşun, *a.g.e.*, s.283.

edilmiştir. Portekiz tehlikesinin sona ermesine paralel olarak Osmanlı askerleri zaman içinde bölgeden çekilmişlerdir.⁹⁴ Ayrıca Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi'nden sonra "Halifelik" vasfını da üstlenen Osmanlı Devleti, bölgedeki Müslüman topluluklarla ilişki kurmuş olsalar da bu durum çok uzun sürmemiş ve ilerleyen yıllarda Zeydî mezhebine tabi olan bazı Yemenlilerin, hilafeti ve doğal olarak Osmanlı yönetimini tanımayan hareketleri neticesinde Türkler buradaki idareyi yerel yöneticilere bırakmak zorunda kalmışlardır.⁹⁵

Hindistan'a yerleşmiş olan İngiltere, tıpkı Portekizliler gibi önemini kavradığı Aden ile ilgilenmiştir ve 19. yüzyılın başında San'a Şeyhi ile ihtilaf halinde olan Lahic Sultanı'yla bir ticari antlaşma yapmıştır. Aslında İngiltere aynı dönemde de San'a Şeyhi ile irtibata geçmiştir ve onu kazanmak için birtakım hediyeler gönderip bölgeye yerleşmek için uygun fırsatı beklemiştir. 1837'de Aden yakınlarında kaza yapan İngiliz bandıralı bir geminin mürettebat ve yolcularının yerlilerin saldırısına uğraması, İngiltere'ye aradığı bir fırsatı sunmuştur. İngiltere'nin baskı yaptığı Lahic Sultanı şehri ve limanı İngilizlere satmaya razı olmuştur. Lahic Sultanı'nın oğlunun bu duruma itiraz etmesi üzerine, İngiltere 1839 yılında Aden'i işgal etmiştir.⁹⁶

Ümit Burnu'nun keşfedilmesiyle canlılığını kaybetmiş olan Aden ticareti, Kızıldeniz-Hindistan yolunun açılmasının ardından tekrar canlanmıştır. Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra gemilerin kömür ikmal deposu olması nedeniyle önemi daha da artmıştır. Doğu Telgraf Şirketi'nin Hindistan, Uzakdoğu, Avustralya ve Zengibar'a giden denizaltı kablolarının buradan geçmesi bölgeye ayrı bir jeopolitik önem kazandırmıştır. İngilizler bu sebeplerden dolayı Aden ile yetinmeyip civarındaki stratejik yerleri de işgal etmeye yönelmişlerdir ve Hindistan yolu üzerinde çok önemli bir liman ve istasyon görevi üstlenen Aden, İngiltere için çok önemli görülmüştür. Bu önem nedeniyle İngiltere, Osmanlı Devleti'nin güneye sarkmasının engellenmesini istemiştir.⁹⁷

Osmanlı Devleti, 1872 yılında siyasi, askeri ve idari tedbirler alarak Yemen'deki idaresini tekrar düzenlemeye çalışmıştır ve sorunları yerel yöneticilere bırakmak yerine merkezden çözüme sürecine girmiştir. Bu gelişmelerin endişelendirdiği İngilizler Lahic

⁹⁴ Kuşun, Akyıldız, *a.g.e.*, s.36.

⁹⁵ Kuşun, *Basra Körfezi'nde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi Katar'da Osmanlılar 1871-1916*, s.21.

⁹⁶ Akyıldız, Kuşun, *a.g.e.*, s.36.

⁹⁷ Akyıldız, Kuşun, *a.g.e.*, s.36.

Sultanı üzerindeki baskıları arttırmıştır ve aynı zamanda Yemen'in güneyinde bulunan bazı kabile ve aşiretler ile anlaşmışlar ve bu kabile ve aşiretler İngilizlerin Aden'i işgalinin hemen ardından onların himayesine girmişlerdir. Osmanlı Devleti, 1873 yılında İngilizlerle müzakerelere girilerek kendi egemenliğinden saymış olduğu Aden civarındaki Nevahi-i Tis'a Şeyhlikleri ile ilişki kurulmamasını istemiştir ancak İngiltere daha önce kabile ve aşiretlerle yapmış olduğu antlaşmaları delil göstererek bu duruma karşı çıkmaktadır. Yemen'e bağlı Taiz Sancağ'ının güneybatısında yer alan Nevahi-i Tis'a, İngilizlerin Aden'den kuzeye doğru yayılma isteklerine paralel olarak sınır tartışmalarına sebep olmuştur. İngilizlerin bölge kabilelerini silahlandırması, geleneksel aşiret kavgalarını daha da tehlikeli duruma getirmiştir ve bu mücadeleler daima İngiliz müdahalelerine ortam hazırlamıştır. İngilizlerin kanun tanımazlıkları, Aden'e yerleştikten sonra Taiz'e doğru bir demiryolu yapma girişimleri, aşiretlerle ilişkileri ve silah ticaretini teşvik ederek bölgedeki karmaşayı arttırdıkları ortaya konulmuştur.⁹⁸

1900'lü yıllardan itibaren artık Nevahi-i Tis'a meselesi sıkça tartışılan konular arasına girmiştir. İngilizlerin bölgedeki kabile şeyhleriyle yaptıkları anlaşmaların Osmanlı hükümeti nazarında hiçbir zaman anlaşma niteliği taşımadığına ve bölge üzerinde Osmanlı hukunun devrinin asla mümkün olmayacağına vurgu yapılmıştır. Osmanlı hükümeti, Hicaz ve Yemen bölgesi üzerindeki hukukunu ilk olarak fetih hakkından kaynaklanan hukuk olarak, ikinci olarakta, padişahın aynı zamanda halife olması nedeniyle hem kendi tebasını hem de bütün Müslümanlarının haklarının koruma zorunluluğu hukukuna dayandırmıştır. İngilizlerin işgal ve iddialarını Aden dışına taşıma girişimleri 1901 yılından itibaren Nevahi-i Tis'a hududunun belirlenmesi çalışmalarını başlatmıştır. Komisyonlar kurulmuştur ve her iki ülkenin başkentlerinde görüşmeler yapılmıştır ancak özellikle Yafa, Zali' ve Celile arazisi üzerindeki ihtilaflar, sorunun 1914 Antlaşması'na kadar muğlak kalmasına sebep olmuştur. İngiltere, Aden ve çevresindeki kabilelerle antlaşmalar yaparak, Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetler yürütmüştür. İşte bu antlaşmaları gerekçe gösteren İngiltere, Osmanlı Devleti ile Yemen'de nüfûz mücadelesine girişmiştir.⁹⁹

⁹⁸ Akyıldız, Kurşun, *a.g.e.*, s.37.

⁹⁹ Akyıldız, Kurşun, *a.g.e.*, s.38.

İKİNCİ BÖLÜM

**ADEN'İN DOKUZ BÖLGESİ (KABİLESİ) NEVAHİ-İ TİS'A: KABİLERİ,
YAPILARI, LİDERLERİ**

2.1. TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİNİN GENEL SEYRİ

Sanayi İnkılabı sonrasında Doğu Akdeniz ve Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa (ve özellikle İngiltere) için ekonomik açıdan büyük önem taşımaya başlamıştır. Sanayisine yeni ham madde kaynakları, mamul malları için ise yeni pazarlar bulma isteği, İngiltere'nin dış ticaret politikasını oluşturmuştur. Bu politika doğrultusunda İngiltere çıkarları gereği doğuya yönelmiştir.¹⁰⁰ İngiltere bu çıkarları doğrultusunda, daha önceki bölümde de bahsedildiği gibi Hindistan ile ticari faaliyetlerini bir düzene koymak için Doğu Hindistan Şirketi'ni (East India Company) kurmuş¹⁰¹ ve bu şirket aracılığıyla bölge üzerindeki çıkarlarını korumada etkin bir rol üstlenmeye başlamıştır. Basra Körfezini bir Hint denizi haline getirilmesini amaçlayan Doğu Hindistan Şirketi'nin faaliyetleri sonucu bölgenin Hindistan ile olan ilgileri artmıştır. İngilizler 1764 yılında Basra'da bir konsolosluk açmışlardır. 1798 yılında da Bağdat'a geçici bir temsilci göndermişlerdir.¹⁰²

İngiltere, bu şirket aracılığıyla Hindistan'a¹⁰³ ilk gemiyi 10 Nisan 1591 yılında James Lancaster başkanlığında göndermiştir. Gerçekte güneye doğru ilk yelken açan Portekizliler idi. Fernand Braudel'in de dediği gibi, “ Portekizliler bilimsel kesinlikleri daima söylencelere tercih etmişlerdir. Bu açıdan da bakacak olursak Amerika'yı

¹⁰⁰ Ekinci, *Fırat ve Dicle'de Osmanlı-İngiliz Rekabeti(Hamidiye Vapur İdaresi*, s.23.

¹⁰¹ Kuehn, *Empire, Islam, and Politics of Difference: Ottoman Rule in Yemen, 1849-1919*, s.9.

¹⁰² Ekinci, *Fırat ve Dicle'de Osmanlı-İngiliz Rekabeti(Hamidiye Vapur İdaresi*, s.24; Eraslan, “Irak'ta Türk-İngiliz Rekabeti, s.226.

¹⁰³ XV. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Batı Avrupa'nın denizci milletleri, iktisadi olarak Avrupa dışına taşmak ihtiyacını duymaya başlamışlardır. İlk olarak Portekizliler 1472-1482 arasında Kongo'ya nüfuz etmişlerdir. 1491'de ise Yeni San Salvador'u kurmuşlardır. Batı Avrupalılar, Uzakdoğu, bilhassa Hindistan mallarının teminini Venedikli araçlardan kurtarmak arzusunda dırlar. Bu bakımdan Hindistan'a gitmek için Akdeniz dışında bir yol aramışlardır. Dünyanın yuvarlak olduğu görüşüne dayanarak Atlantik sahillerinden hareketle hep batıya gidildiği takdirde Hindistan'a varmanın mümkün olacağını düşünmüşlerdir. Bunu ispat için hareket eden Christopher Columbus, Hindistan zannederek yeni bir kıta olan Amerika'yı keşfetmiştir (1492). Diğer taraftan 1486'da Bartholomeu Dias'ın Ümit Burnu'na ulaşmasından sonra 1498'de ilk defa olarak Afrika'nın güneyinden dolaşarak Hindistan'a gitmenin mümkün olacağı, 1497'de yola çıkıp Mayıs 1498'de Kalikut'a varan ve gemisine baharat ve kumaş yükleyerek Eylül 1499'da Lizbon'a dönen Vasco da Gama tarafından ortaya konulmuştur. Bu suretle Avrupalılar için yeni ufuklar açılmış olmaktadır. Afrika, Amerika ve Asya kıt'alarındaki yerleşmelerden elde edilen menfaatlar birbirine bağlı olarak gelişmiştir. Yani Hindistan'a ilk önce Portekizliler varmıştır. Portekizliler Hint sularında gördükleri zaman Hint Okyanusu ticareti iki mühim merkezde, Kalikut ve Malaka'da toplanmış bulunmaktadır. Daha sonra ateşli silâhlarla donatılmış deniz kuvvetine sahip olan Portekizliler, XVI. yüzyılın başlarından itibaren Hint Okyanusu ticaretine el atarak kısa zamanda inhisarları altına almayı başarmışlardır. Mübahat S. Kütükoğlu, *Balta Limanına Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri (1580-1850)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, ss.1-2; Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara 1950, C.III, ss.56-73; Amerika'nın keşfinden sonra Avrupa'ya önemli miktarda altın ve gümüş akmaya başlamıştır. Halil İnalcık, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti Üzerinde Bir Tetkik Münasebetleriyle”, *Belleten*, XV/60 (Ekim 1951), s.656.

yitirdiler ve Brezilya'yı keşfettiklerinde, artık çok geçti.¹⁰⁴ İngiltere, 1591-1594'te James Lancaster, 1596'da ise Benjamin Wood başkanlığındaki keşif hey'etleri Hindistan'a gönderilmişlerdir. Hollandalıların 1598-1599 seferi, Levant Company'yi telâşa düşürdüğünden aynı yıl Hindistan'a bir inceleme heyeti daha yollamışlardır ve 1600'de de üyelerinin çoğunluğunu Levant Company tüccarının teşkil ettiği East India Company kurulmuştur. 1601'de Açe Sultanlığı'na doğru hareket eden ilk İngiliz filosu 1603'te geri dönmüştür. 1608'de İngilizler, Hindistan'da ticari faaliyetlerde bulunmak için imtiyaz almışsalar da Portekizlilerin bu duruma karşı koymaları sonucu bunu devam ettirememişlerdir. İngilizler, Hindistan'a ancak 1757'de yerleşmişlerdir.¹⁰⁵

İlk gemi, Güney Afrika'dan geçerek, Socotra Adası'na¹⁰⁶ uğramış ve 1601'de Hindistan sahillerine ulaşmıştır. İkinci gemi seferi ise bundan üç yıl sonra gerçekleştirilmiştir. 1608'de başka bir gemi Socotra Adası'na varmıştır. 7 Nisan 1609'da ise şirket yeni bir sefer için hazırlık yapmış ve "Ascension" isimli gemisini Aden'e göndermiştir. Daha sonra Socotra Adası'nı işgal ettikten sonra Hürmüz'ü ve Malaka'yı da işgal etmişlerdir. Böylece Hint Okyanusu'nun batı bölümünü kontrol altına almışlardır. Aden'e varan bu geminin amacı ticaret yapmak değil, ticaret güzergâhı üzerinde bir yer elde etmektir. Yani Portekizlilerin amacı toprak değil deniz ticaretine egemen olmaktır. Hint zenginlikleriyle gözleri kamaşmış halde, bu malların dolaşımına tek başına hâkim olmak istemekteydiler ve okyanusun bu bölümünde dolaşma hakkını başkalarına yasaklayarak, bu sularda kendi izinleri olmaksızın yüzen yük gemilerinin mallarına el koymaktaydılar.¹⁰⁷ Ancak Osmanlı Devleti bu durumu kabul etmeyerek İngilizlere karşı saldırıda bulunmuştur. Fakat daha sonra gemiye el konulmuş ise de diplomatik çabalarla gemi tekrar serbest bırakılmıştır. Sir Henry

¹⁰⁴ Christophe Colomb 1484'e doğru, Cipangu'ya (Japonya) batıdan gitmek için gerekli donanımın kendisine verilmesi için, Portekiz Kralı Jaao'ya başvurmuştu, çünkü tüm yolculuklara Portekiz'den başlanırdı. Kral, meûneccimlere danışmış, onlarda kralı bu tasarıdan vazgeçirmişlerdi. Gerçekte güneye doğru ilk yelken açan onlardı ancak her türden güvenceyle, özellikle de Pedro Reinel'in üzerlerinde rüzgar gülleri bulunan deniz haritalarıyla donanmış 1485 tarihli deniz haritası, Avrupa'nın Atlantik kıyılarını Diego Cao'nun (Cam) Gine Körfezi'nin ötesinde ulaştığı en uç noktaya varana kadar büyük bir kesinlik göstermektedir. İtalyanlar sayesinde iyice geliştirildikten sonra, Vikont de Santarem tarafından kartografi olarak adlandırılan haritacılık en mükemmeline bir Portekiz bilimi haline gelmiştir. Marc Ferro, *Sömürgecilik Tarihi*, (Çev. Muna Cedden), İmge Kitapevi, Ankara 2002, s.56.

¹⁰⁵ Kütükoğlu, *a.g.e.*, s.4; Ayrıntılı bilgi için bkz. Ferro, *a.g.e.*, s.113; Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara 1947, C.II, s.180.

¹⁰⁶ Yemen Cumhuriyeti sahilinden 350 km. açıklıktaki Socotra Adası nüfusu ve siyasî durumu bakımından Arabistan yarımadasının bir parçası sayılmaktadır. Kudret Büyükoçkun, "Arabistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, C.III, s.249.

¹⁰⁷ Ferro, *a.g.e.*, s.58-59.

Middleton'un başında bulunduğu şirket altıncı gemisini de Aden'e göndermiştir. Middleton'un da içinde bulunduğu bu gemi 13 Kasım 1610 tarihinde Muha'ya ticaret yapmak için varmıştır. Muha'dan da Hudeyde'ye gitmişlerdir.¹⁰⁸ Ancak bu girişimde pek başarı sağlayamamıştır. Hatta Osmanlı ordusu İngilizlere saldırarak Middleton'un sekiz adamını öldürmüştür. Kendisini de esir alarak San'a'ya götürmüştür. Osmanlı askerleri ele geçirmek için gemiye baskın yapmalarına rağmen başarısız olmuşlardır. Middleton ve tutuklanan diğer İngilizler daha sonra serbest bırakılmıştır. 1611'de San'a'ya giderek serbest girişimlerde bulunmuşlarsa da başarı sağlayamamışlardır. Özellikle de Aden'den Taiz'e ve oradan da Yerim ve Zemar yolu ile Muha'ya ulaşan İngilizler, Yemen'de ticari faaliyet göstermek istemişlerdir. 1612'de ise John Saris önderliğindeki şirket elemanı, Osmanlı Devleti'nden Arabistan'da serbestçe dolaşabilme ve ticaret yapma izni almıştır. Benzer izinler Nisan 1618'de Hindistan'dan gelen Andrew Shilling tarafından elde edilmiştir. Shilling, San'a İmamı'ndan bir ferman ve Muha iskelelerinde İngilizlerin ticaret yapması için Muha Mutasarrıflığı'ndan izin belgesi elde etmiştir. İşte ilk kalınacak yer ve üretim için fabrika bu tarihlerde Muha'da yapılmıştır. Dolayısıyla İngilizlerin Yemen'deki ilk temasları meyvesini vermiştir. İngiltere, Yemen'e ilk yerleşimini böylelikle gerçekleştirmiştir. Nitekim Muha'daki bu yerleşim yeri 1828'de kaldırılacaktır. Şubat 1619'da İngiltere Muha'daki faaliyetlerinde % 100 kar ile başarı sağladı. Yemen'de de Mart 1622'de ticari girişimlerde başarı sağladı. Fakat 1640'ta korsanların İngiliz gemilerine saldırısı sonucunda İngiliz ticaretinde durgunluk yaşattı. Yine aynı şekilde Yemen'de yetiştirilen kahve¹⁰⁹ 1628 yılında 40 balya satın alınmasıyla yeni ticari faaliyetin unsuru haline geldi. Kahve 1650 yılına kadar İngiltere'ye ulaşmamıştır. Doğu Hindistan Şirketi kahveyi ancak 1600 yılından itibaren ticari mallar listesine eklemiştir. 1770 yılında geldiğinde ise İngiltere, Muha'daki kahve ticaretinde en büyük pay sahibi olmaya başlamıştır. İngiltere Kızıldeniz ticaretinde başlangıçta küçük girişimlerle etkili olmaya başlamıştır. Bu girişimler giderek artmış ve bölgede ticaret noktasında söz sahibi olmuştur. İngilizler Hindistan'dan getirdikleri ticari malları Muha iskelelerinde satmaya başlamışlardır.

¹⁰⁸ Ahmet Râşit Paşa, *Târih-i Yemen ve San'a*, C.I, s.13.

¹⁰⁹ Kahve ağaçları gayet mütedil bir hava istediği için her tarafta yetişmemektedir ve adı geçen ağaç her yerde bir mevsimde meyve vermemektedir. En meşhur ve en makbul olan kahve Cebel-i Reyne, Cebel-i Haraz ve Cebel-i Nazır kahvesiyle Ens'in cebel-i şark tarafları ve Utme'nine bazı mahallerinin kahvesidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Râşit Paşa, *Târih-i Yemen ve San'a*, C.II, ss.345-347.

Ancak buradaki Yemenli tüccarlarla iş birliği yapmaları yüksek ödemelere yol açmaktadır. Bu durumda ticari kayıplara yol açmaktadır. 18. yüzyılın ortalarına doğru bölgedeki ticari faaliyetlerde durgunluk gözlenen İngiltere'nin 19. yüzyılın başlarında çeşitli girişimlerle yeniden faaliyete geçtiği görülmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere İngiltere ilk dönemlerde Hindistan'a ulaşmak için deniz yolu üzerinde stratejik bir yer olarak gördüğü Yemen'e ticari faaliyetlerle yaklaşmıştır. Daha sonra bu ticari faaliyetleri askeri faaliyetler izlemiştir.¹¹⁰

İngiltere, Yemen'i Hindistan'a ulaşılan deniz yolu üzerinde stratejik bir yer olarak görmüştür. Özellikle Fransa'nın Mısır'da etkin bir politika izlemesi sonucu Yemen'in önemini daha da arttırmıştır. İngiltere bu olay sonucu Aden ve civarına dikkatini yöneltmiştir. Yukarıda da bahsedildiği gibi ilk başlarda Yemen'de sadece ticari olarak faaliyet göstermiş olan İngiltere, 1798'den itibaren buradaki varlığını askeri olarak hissettirmiştir. Çünkü bu tarihten itibaren İngiltere bu bölgede Aden ve çevresi gibi stratejik noktalara yönelmiş ve Yemen üzerindeki ticari politikasının yerini artık askeri ve diplomatik politikalar oluşturmuştur.

Perim adası¹¹¹ İngiltere'nin diplomatik faaliyetler, doğrultusunda önemli bir stratejik mevkidir. Çünkü bu ada, Kızıldeniz üzerinden yapılacak gemi geliş geçişlerinin kontrol altına alınmasında önemli bir mevki olarak karşımıza çıkmaktadır. Uzun bir süre Kızıldeniz ve Arap Yarımadası'nda devam eden Osmanlı hâkimiyeti 19. yüzyıla girerken ciddi bir sarsıntı geçirmiştir. Bu durum uluslararası alanda hareketli bir dönemin kapısını aralamıştır. 1798'de Napoleon Bonapart'ın Mısır'a çıkması, İngiltere'yi Hindistan yolunu güvenceye almak üzerine bir dizi tedbir almaya itmiştir. Çünkü Fransa'nın Mısır'ı işgali, Osmanlı Devleti'nde şok etkisi yaratmıştır. Fransa'nın asıl amacı Hindistan yolu üzerinde bir engel oluşturup İngiltere'nin hayat bağlarını koparmaktır. Fransızlara karşı tedbir amacıyla İngiltere ise 1799'da Babü'l Mendeb

¹¹⁰ Yahya Yeşilyurt, *Yemen'de Osmanlı-İngiliz Mücadelesi (1871-1914)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2011, ss.95-96.

¹¹¹ Kızıldeniz'in ağzında Perim (Mayyun) adası bulunmaktadır. Kızıldeniz'in çıkışında 13 km² yüzölçümlü olan Perim adası, Babülmendep'e hâkim olan konumu sebebiyle daha 16. yüzyılda ilk Portekiz faaliyetleri esnasında dikkati çekmiştir. Portekizliler adaya Veracruz adını vermişlerdir. Fransızların Mısır seferi sırasında İngiliz Doğu-Hint Kumpanyası Napolyon'un planları arasındaki Hindistan'a ulaşan yolu kontrol altında tutma isteğine engel olabilmek için bu adayı işgal etmiştir. Fakat daha sonra İngiltere Perim adasına tekrar işgal etmiştir. İlhan Ekinci, "Kızıldeniz'in Güneyinde Rekabet Şeyh Said ve Fersan Adaları Meselesi", *Belleten*, LXIX, 255 (Ağustos 2005), ss.568-569; Mustafa L. Bilge, "Kızıldeniz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, C.XXXV, s.557; Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA., BEO., 15/1073.

Boğazı'nda yer alan Perim Adası'nı işgal etmiştir ve yerli kabilelerle dostluk tesisine yönelmiştir. Ancak bölgedeki asıl stratejik nokta Aden'di. İngiltere, Kaptan Stafford Bettesworth Haines'in komutasında Aden Körfezi ve Sokotra Adası'nda 1832-1837 arasında birçok keşif gezisine destek olmuştur. Kaptan Haines bu gezileri sırasında yerli kabilelerden arazi satın almak için teşebbüslerde bulunmuştur.¹¹²

Kızıldeniz'e diğer bir giriş yeri olan Mısır ve dolayısıyla Süveyş, Fransa'nın eline geçince İngiltere'de diğer bir giriş olan Babülmendep Boğazı'nı kapatmak istemiştir. Perim adası ise bu boğazın ortasında geliş geçişler konusunda önemli bir mevkidedir. Hatta İngiltere buradaki diplomatik faaliyetlerine paralel olarak bu bölgedeki duyduğu endişelerden dolayı 1802'de Sir Home Popham'ı Arabistan'a büyük bir elçi olarak atamıştır. Popham, aynı yılın Mart ayında Mısır'a varmış ve Mısır valisi ile bir antlaşma imzaladıktan sonra Haziran ayında Cidde'ye ulaşmış, Dr. Pringle'i, San'a'ya San'a İmamı ile ticaret antlaşması yapması için göndermiştir. Ancak başarısız olmuşlardır.¹¹³

İngiltere Cebelitarık Boğazı'nı 1704'te İspanya Veraset Harpleri sırasında işgal etmiş, 1813'te İspanya ile yaptığı Trait de D'utrekt Antlaşması ile burası üzerinde hâkimiyet kurmuştur. Geriye, Girit, Kıbrıs, Mısır ve Aden kalmıştı. İngilizler bunlar arasında en erken Aden'e yerleşmişlerdir. Buna sebep, Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da çıkardığı isyandı. İngiltere, Hint yolu üzerinde Mehmet Ali Paşa'nın zuhur etmesi tehlikesine karşı bir tedbir olarak birkaç sene sonra Aden'i işgal etmiştir. Sonra, Fransa'nın Mehmet Ali Paşa nezdindeki nüfuzu da İngiltere'yi korkutmuştur. Fransa'nın bu yolla Mısır'a hâkimiyet kurup, Hindistan'ı tehdit edebileceği ihtimaline karşı İngiltere, bir tedbir olarak Aden'e yerleşme girişimlerini başlatmıştır. İngiltere, daha önce, 1802'de Aden'e hâkim olan Lahec Sultanı ile bir ticaret ve dostluk antlaşması imzalayarak Aden limanından faydalanma hakkını elde etmiştir. Mısır olayları sebebiyle Aden'i işgal etmeyi zihnine koyan İngiltere fırsat aramaya başlamıştır. 1837'de bir İngiliz gemisinden çıkan İngilizlerin Aden halkı tarafından tahkir edilmesini fırsat bilmekte ve Aden şeyhinden izahat istemektedir. Şeyh, taviz kabilinden Aden limanının İngilizlere kiralanabileceğini bildirmiştir. Şeyhin oğullarının

¹¹² Akalın, Şimşek, "Yemen Valisi Ahmed Muhtar Paşa Dönemi ve Yemen'de Osmanlı İdaresi (1868-1909)", s.8.

¹¹³ Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.97.

bunu ertelemesi üzerine İngilizler buraya harp gemileri sevk ederek, şehri 6 Ocak 1839'da işgal etmişlerdir. Aden'i işgal eden İngiltere, hemen onu tahkime başlayarak, deniz cihetine tabyalar, kara cihetine ise kale duvarları inşaaya, toplar yerleştirmeye başlamışlardır.¹¹⁴ Aden'e yerleşen İngilizler, Osmanlı Devleti'ne tabi civar şeyhlikleri zaman zaman bu devlet aleyhine kışkırtmaktan geri kalmamışlardır. İngiltere'ye göre burası, Osmanlı Devleti'nden bağımsız bir bölgeydi. Yaklaşık 200 yıldır yerel idareciler tarafından yönetilmekteydi. San'a İmamı'ndan da bağımsız olan Aden ile bir antlaşma yapmayı fiili hakları olarak görmekteydiler.¹¹⁵ Bilhassa, 1870'li yıllardan sonra İngilizlerin düşmanca hareketleri sınır ihtilafları olarak kendini göstermiştir.¹¹⁶ Aden'e yerleşen İngiltere, burasını Osmanlı Devleti'ne yönelik Arabistan ve Yemen'deki güçlüklerin merkezi haline getirmiştir. İngiltere Aden'e yerleştikten sonra, kuzeydoğuya doğru toprak işgallerine devam ederek bu verimli toprakları ele geçirmek için her çareye başvurmuştur. Arap kıyafetine bürünerek, Arapça konuşarak, onları aldatıp bağımsızlıktan söz ederek, fakat her şeyden evvel Britanya anakarasının çıkarlarını göz önünde tutarak çalışmışlardır.¹¹⁷

Yemen'in Cebel denilen doğu kısmında bulunan Zeydilerin tamamı ayaklanmış haldeydi.¹¹⁸ Dolayısıyla İngilizler'in Yemen'de Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtıp kullandıkları kabilelerin başında Zeydiler¹¹⁹ gelmektedir. Bunun sebebi Yemen'de Zeydî mezhebinin yayılma ortamı bulması ve Zeydilerin dini açıdan Osmanlı otoritesini

¹¹⁴Rumbeyoğlu Fahreddin-Mehmet Nabi, *Aden ve Nevâhi-i Tis'a Meselesi, Matba-i Amire*, İstanbul 1334, s.21.

¹¹⁵ Yeşilyurt, a.g.e., s.98.

¹¹⁶ R. Fahreddin-M. Nabi, *Aden ve Nevâhi-i Tis'a Meselesi*, s.5.

¹¹⁷ İhsan Süreyya Sırma, *Osmanlı Devletinde Yemen İsyanları*, Düşünce Yayınları, İstanbul 1980, s.89.

¹¹⁸ İsmet İnönü, *Hatıralarım (Gençlik ve Subaylık Yıllarım 1884-1918)*, Haz. Sabahattin Selek, Burçak Yayınları, İstanbul 1969, s.93.

¹¹⁹ Zeydî inancı itikat olarak Sünniliğe yakın olsa da Şiiğin bir koludur; bu inancın bir gereği olarak da imamlar (liderler) peygamber soyundan gelmek zorundadırlar ve imam dışında hiçbir gücün egemenliğini kolay kolay kabul etmemektedirler. Bu düşünce yüzünden Zeydiler Yemen'de Osmanlı Devleti'nin iç birliğinin karşısında sürekli tehdit unsuru olarak kalmışlardır. Serap Sert, *Son Osmanlı Yemen Valisi Mahmut Nedim Bey Hayatı ve Faaliyetleri (1857-1940)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s.16; Zeydiler'in, kendine özgü bir sosyokültürel yapısı olan Yemen bölgesine intikal edip devlet kurmalarından itibaren günümüze kadar devam eden varlığı, siyasi bakımdan dönem dönem muğlak ve istikrarsız bir seyir izleyerek kesintilere uğramıştır. Bu seyir I. Zeydî İmamlar Devleti, II. Zeydî İmamlar Devleti ve sonrası, Osmanlı hâkimiyeti ve son dönem olmak üzere başlıca dört dönem halinde ele alınabilir. Yemen'de Zeydî imâmeti ayrıca Ressîler ve Kâsımîler şeklinde iki döneme ayrılabilir. Zeydiliğin Yemen'deki kurucusu Yahyâ b. Hüseyin'in doğum yeri olan Medine yakınındaki Ress dağına nisbetle Ressîler, 1006'dan (1597) sonraki dönem ise Kâsım b. Muhammed'e nisbetle Kâsımîler diye adlandırılır. İlyas Üzümlü, "Zeydiler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, C.XLIV, s.226.

tanımamaları, burada sık sık isyanların çıkmasına sebep olmuştur.¹²⁰ Yemen’de dinî lider imamlarının ortaya çıkmasında kabile hayatı etkili olmuştur. Çünkü Yemen’deki birçok kabilenin bulunması ve bunlar arasındaki kan bağının güçlü bir sosyal yapı arz etmesi, lider özellikli kişilerin ön plana çıkmasına neden olmuştur. İmam denilen bu kişiler de, kabile hayatı nedeniyle, Yemen’in idari yapılanmasında ön plana çıkmışlardır. Bu kişilerin ihtiras ve arzuları zaman zaman Osmanlı Devleti ile bölge insanını karşı karşıya getirmiştir. Bazı zamanlar da Osmanlı Devleti’nine idarecilerinin yanlış uygulamaları nedeniyle Osmanlı Devleti, Yemen’de sıkıntılar yaşamıştır.¹²¹

1804’te Arap Yarımadası’nda Vehhabi tehlikesi baş göstermiş ve bu hareketle Vehhabiler Hudeyde’yi ele geçirmişlerdi. Özellikle Mehmet Ali Paşa’nın Vehhabilere¹²² karşı Yemen’de askeri başarı sağlaması ve Hicaz’ın arpalığı olarak Yemen’in de kendisine verildiğini düşünmesi İngiltere’yi iyice tedirgin ediyordu. İngiltere, Basra Körfezi’ne inmelerine kadar Vehhabîlere fazla önem atfetmemiştir. 1778’den itibaren körfezde bazı şeyhlikler üzerinde manevi nüfuzları hayli artan ve oradaki pek çok kabileler ile ittifak kuran Vehhabîler artık İngilizlerin de ilgi alanına girmiştir. Ancak başlangıçtaki bu ilgi daha ziyade düşmanca idi. Çünkü Vehhabîlerin sahildeki Arap Şeyhleri ile anlaşması İngiltere’nin menfaatlerine ters düşüyordu. Hatta Vehhabîlerin akınları Ahsa’ya kadar uzanınca oradaki Doğu Hindistan Şirketi (East

¹²⁰ Mısır 1517’de Osmanlı idaresine geçtiği zaman Yemen’de siyasi bir istikrar ve beraberlik yoktu. Çerkez beyleri ile Tâhirî hanedanına mensup melikler ve Zeydîler birbirleri ile saltanat mücadelesi halindeydiler. Hulusi Yavuz, *Yemen’de Osmanlı İdâresi ve Rumûzî Târîhi*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003, s.LXXVI.

¹²¹ Yahya Yeşilyurt, “Hüseyin Hilmi Paşa’nın Yemen Valiliği ve Ona Yapılan Suikast”, *OTAM*, Sayı:34, Ankara 2013, ss.259-260.

¹²² XVIII. yüzyılın ilk yarısında Necidli Muhammed b. Abdülvehhâb’ın ortaya attığı dinî fikirler Arabistan’ın geleceği bakımından önemli sonuçlar doğurmuştur. Osmanlılar’a karşı bir Arap hareketi olan Vehhâbîlik XIX ve XX. yüzyılda Araplar arasında gelişen milliyetçilik hareketlerini etkiledi. İbn Abdülvehhâb’ın ortaya çıkmasından hemen sonra 1741 yılında Der’iyye bölgesinin idarecisi Muhammed b. Suûd ile akrabalık kurdu ve bir antlaşma yaptı. Muhammed b. Suûd’un ölümünden (1765) sonra yerine oğlu Abdülaziz geçti ve 1788 yılında bütün Necid bölgesini hâkimiyeti altına aldı. Bundan sonra Mekke şerifi Galib ile on beş yıl (1791-1806) süren mücadeleye başlayan Vehhâbîler 1803 yılında ilk defa Mekke’yi zaptettiler. Mekke şerifi Galib yirmi beş günlük bir muhasaradan sonra Mekke’yi geri aldı. Vehhâbîler 1804’te Medine’yi ele geçirdiler. Diğer taraftan Basra Körfezine, Yemen ve Hadramut’a kadar geniş bir sahaya yayılarak Irak ve Suriye’yi tehdide başladılar. Osmanlı Devleti süratle gelişmekte olan Vehhâbî tehlikesini bertaraf etmek için Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa’yı görevlendirdi. Mehmed Ali Paşa 1818 yılında Der’iyye’yi zaptederek Suûdî Emirliği’ne ağır bir darbe indirdi. İstanbul’a gönderilen Abdullah b. Suûd ile dört oğlu, Şeyhülislâm Mekkîzâde Mustafa Efendi’nin verdiği fetva üzerine idam edildiler (17 Aralık 1819). Hakkı Dursun Yıldız, “Arabistan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, C.III, s.257; Vehhâbîler hakkında bkz. Kurşun, *Necid ve Ahsa’da Osmanlı Hâkimiyeti Vehhabî Hareketi ve Suud Devleti’nin Ortaya Çıkışı*, ss.24-65; Bessam Tibi, *Arap Milliyetçiliği*, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1998, ss.112-123; Yusuf Ziya Yörükân, “Vahhabîlik”, *AÜİFD*, XXVII (1953), s.51-67.

India Company) temsilciliği Kuveyt'e nakledilmiştir. Vehhabîler Kuveyt üzerine gidince, İngilizler bunların düşmanlığını kazanıp şirketin Sahra Postası'nı tehlikeye düşürmemek için tarafsız kalmaya özen göstermişlerdir. Hatta postanın güvenliğini garantiye almak amacıyla 1799'da Ahsa'ya giren Vehhabîlere elçi ve hediyeler de göndermişlerdir. İstedikleri teminatı alamayan İngilizler, bu tarihten sonra Vehhabîlere karşı temkinli bir siyaset takip etmeye başlamışlardır. Vehhabîliği benimseyen Kavasim (Korsan Adaları) Şeyhi Sultan b. Sakr El-Kasimî eskiden beri Körfez'de Re'su'l-Hayme'den hareketle İngiliz gemilerine karşı sürdürdüğü korsanlığını, bu sefer Vehhabîliğin etkisiyle dinî cihada dönüştürmesi ise, İngilizlerin Vehhabîlere bakışlarına yeni bir boyut getirmiştir. İngiltere, Sultan b. Sakr'a karşı faaliyet göstermekle beraber Vehhabîleri doğrudan üzerlerine çekmemek için, onun Vehhabîler ile olan ilişkilerini görmezlikten geliyordu. 1809 yılında İngilizler Re'su'l-Hayme'dei korsanlara karşı düzenlediği seferde Vehhabîler ile problem çıkarılmaması için sıkı talimatlar vermişlerdi. Ancak buranın işgal edildiğini duyan Vehhabîler, Bureymî'den hareketle müttefikleri olan diğer kabilelerle de birleşerek İngilizlere saldırmışlardır. Bunun üzerine İngilizler İbn Suud'a bir mektup göndererek sahilde kendisine bağlı kabilelerin gemilerine saldırımlarına engel olmasını istemişlerdir. İbn Suud ise onların bu faaliyetlerini Allah adına yaptıklarını ve engellemeyeceğini fakat İngiliz tüccarlarının bölgeye gelebileceklerini bildiren geçiştirici bir cevap vermiştir. Ancak Vehhabîler, 1810 yılından itibaren karşılaştıkları problemlerin çokluğu ve kendilerine karşı muhalefetin artması üzerine İngilizler ile iyi ilişkiler içine girme arzusu göstermişlerdir.¹²³

1817 yılında İngiltere ile Osmanlı Devleti ilk kez Muha'daki bir kaza nedeniyle karşı karşıya gelmişlerdir. 1819'da İngiltere ile Muha'daki idarecilerin anlaşamaması üzerine, İngiltere 1820'de Aralık ayında Muha'ya J. R. Lumpley kaptanlığında bir birlik göndererek burayı bombardımana tutturmuştur. Bu ise İngiltere'nine Yemen'deki ilk askeri girişimi olarak dikkatleri çekmiştir.¹²⁴

Bu yüzyılda büyüme gösteren hemen hemen tüm Avrupa devletlerinin Yemen ile dolaylı yahut doğrudan ilgilendikleri bilinmektedir. Hollanda, Portekiz, İngiltere ve

¹²³ Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti Vehhabî Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı*, s.46.

¹²⁴ Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.99.

Fransa'dan sonra Amerika'nın da Muha'daki kahve ticaretinde söz sahibi olmak için ortaya çıkması Yemen'de İngiltere'nin politikasını da etkilemiştir. Muha'nın, Amerikalıların faaliyet gösterdikleri bir yer haline gelmesi ve İngilizlerin buradaki yöneticilerle anlaşamamaları yönlerini daha da güneye, yani Aden'e çevirmelerine neden olmuştur. Aden önemli bir mevkie olması nedeniyle tarihin birçok evresinde ele geçirilmek istenmiştir ve birçok milletin ilgisini çekmiştir. Romalılar, Etiyopyalılar, İranlılar bu milletlerden bazılarıdır. Aden, Portekizlilerin bölgedeki faaliyetleri karşısında Osmanlı Devleti'nin Hindistan'a sefer düzenlemesiyle 1538'de Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir.¹²⁵ Ancak daha sonra bölge halkı Osmanlı Devleti'ne karşı koymuş ve Portekizliler 1540'tan 1551'e kadar Aden'de egemenlik kurmuşlardır. 1551'de tekrar Osmanlı hâkimiyetine alınan Aden'de bu hâkimiyet, 1595'te İmam Kasım bin Muhammed tarafından çıkarılan isyanlarla sarsıntıya uğramıştır. 1620'de İmam'ın oğlu tarafından isyan hareketleri devam ettirilince, Osmanlı Devleti 1635'ten itibaren bölgeyi yerel yöneticilere bırakmak zorunda kalmıştır.¹²⁶ 1728'den itibaren Aden, Lahec Emirleri tarafından özerk bir şekilde yönetiliyordu ve İngiltere'nin Hint ticareti yolunda ise önemli bir istasyon görevi üstleniyordu. Üstelik Kızıldeniz'in giriş kısmında bulunması buradan gelip geçecek olan diğer devletlerin gemilerinin kontrol altında tutulmasında da önemli bir stratejik noktayı oluşturuyordu. Aden stratejik ve ticari konumu nedeniyle hâkimiyet kurmak isteyen çeşitli devletlerin ilgisini çekmiştir.¹²⁷

Tihame'den¹²⁸ kuvvetleri ile Aden üzerine harekete geçen Mehmet Ali Paşa hem Osmanlı Devleti hem de İngiltere¹²⁹ için tehlike meydana getiriyordu. Dolayısıyla bu

¹²⁵ Yavuz, *a.g.e.*, s.LXXVI; Ancak Aden'in Osmanlı idaresine geçene kadar Çerkez "Emîr"ler Yemen'e hâkim olmaya çalıştılar. Yavuz, *a.g.e.*, s.LXXVI.

¹²⁶ Osmanlı Devleti'nine Yemen'de kurduğu hâkimiyet IV. Murad zamanında sarsılmıştır. Yemen'de El Kasım ve oğlu Muhammed döneminde başlayan isyanlar Osmanlı Devleti'nin çekilmesine sebep olmuştur. Böylece 1630'lu yıllarda Yemen'de tesis edilen Osmanlı otoritesi ortadan kalkmıştır. Bölgede kontrol Zeydî İmamlara ve yerli kabilelere geçmiştir. Akalın, Şimşek, "Yemen Valisi Ahmed Muhtar Paşa Dönemi ve Yemen'de Osmanlı İdaresi (1868-1909)", s.7.

¹²⁷ Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.99; Zaman içinde Portekizlilerin sonra Fransızların, İngilizlerin, Hollandalıların, Amerikalıların ve Almanların Yemen'i kendi etki alanlarına almaya çalışması Osmanlı Devleti'nine Yemen politikasını derinden etkilemiştir. Yemen üzerindeki mücadeleyi kaygıyla izleyen Osmanlı Devleti, 1872'ye kadar devam eden bir mücadelenin içinde kalmıştır. Akalın, Şimşek, "Yemen Valisi Ahmed Muhtar Paşa Dönemi ve Yemen'de Osmanlı İdaresi (1868-1909)", s.9.

¹²⁸ Yemen'in Tihame denilen kısmı düz sahil arazisidir. Halkı Şafii olarak Zeydi imamına mezhepçe tabii değildi. Sakin ve devlete sadık bulunuyorlardı. İnönü, *a.g.e.*, s.93; Ayrıntılı bilgi için bkz. Kuehn, *Empire, Islam, and Politics of Difference: Ottoman Rule in Yemen, 1849-1919*, s.21.

¹²⁹ Akalın, Şimşek, "Yemen Valisi Ahmed Muhtar Paşa Dönemi ve Yemen'de Osmanlı İdaresi (1868-1909)", s.8.

durumun bertaraf edilmesi gerekiyordu. Mısır'dan yapılan Yemen'deki harekâtın İngiltere'nin Hindistan politikası çıkarlarına ters düştüğü iletilmiştir. Ancak Mehmet Ali Paşa ile yapılan müzakere ve yapılan çeşitli görüşmeler ile Mısır'dan gelen kuvvetlerin daha da güneye inmesi önlenmiştir. Şeyh Said'den başlayan ve Rubü'l-Hali denilen çöle doğru uzanan dağ silsilesi, Aden ile doğal sınır olarak belirlenmiştir. Böylelikle Mısır kuvvetlerinin İngiltere'nin Yemen'deki varlığını tehdit eden girişimleri engellenmiştir. İlerleyen yıllarda Haines, 4 Ocak 1836 tarihinde Muha'dan Aden'e gelmiştir.¹³⁰ Doria Dowlut isimli gemi ile geri dönerken Aden'deki yerel idareciler tarafından ele geçirilmek için saldırıya uğramış ve kendisi Bombay'a zorlukla ulaşmıştı.¹³¹ Saldırıya uğrayan gemi için İngiltere tarafından tazminat ve yağmalanan mallar geri istenildiğinde Lahec Emiri bunu reddetmiştir. Kaptan Stamford Baresford Haines¹³² Hindistan donanmasının yönetimindeki majestelerinin 28 silahlı buharlı Voltagesi ve 10 silahlı Cruizeri ve yanı sıra 300 İngiliz askeri ve 400 Hindistan askeri ile donanmasını 16 Ocak 1839 tarihinde Aden üzerine göndermiştir ve Aden ele geçirilmiştir.¹³³ İngiltere'nin Aden'e askeri müdahale etmesinde Kaptan Haines'in 1838'de Lahec Emiri ile yaptığı antlaşma ve bu kişiye, Aden'in devri karşılığında 8700 dolar ücret ödenmesi kararı etkili olmuştur. Lahec Emiri'nin 1839'da bu antlaşmaya uymayarak, denizlerde

¹³⁰ 1798'de Napoleon Bonapart'ın Mısır'a çıkması, İngiltere'yi Hindistan yolunu güvenceye almak üzerine bir dizi tedbirler almaya itmiştir. Çünkü Fransa'nın Mısır'ı işgali, Osmanlı Devleti'nde şok etkisi yaratmıştır. Fransa'nın asıl amacı, Hindistan yolu üzerinde bir engel oluşturup İngiltere'ne hayat bağlarını kopartmaktır. Fransızlara karşı tedbir amacıyla İngiltere ise 1799'da Babü'l Mendeboğazı'nda yer alan Perim Adası'nı işgal etmiştir ve yerli kabileler ile dostluk tesisine yönelmiştir. Ancak bölgedeki asıl stratejik nokta Aden'dir. İngiltere, Kaptan Stafford Bettesworth Haines'in komutasında Aden Körfezi ve Sokotra Adası'nda 1832-1837 arasında birçok keşif gezisine destek olmuştur. Kaptan Haines bu gezileri sırasında yerli kabilelerden arazi satın almak için teşebbüslerde bulunmuştur. Akalın, Şimşek, "Yemen Valisi Ahmed Muhtar Paşa Dönemi ve Yemen'de Osmanlı İdaresi (1868-1909)", s.8.

¹³¹ Lahecli Sultan Muhsin'in kıyıya vurmuş olan İngiliz bayrağı taşıyan bir gemiyi adamlarının düşünceşizce yağmalamasına izin vermesiyle fetih için gerekli bahane ortaya çıkmış oldu. David Ledger, *Shifting Sands 'The British in South Arabia'*, Peninsular Publishing, 1983, s.12; Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.99.

¹³² Kaptan Haines Aden'de yönetici olarak 15 yıl kaldı, yalnızca bir kez hastalık dolayısıyla görevinden ayrıldı ve sonrasında onu iyileşmesi için götüren gemiye binmek zorunda kaldı. Onun geri dönüşünden kısa süre sonra Hindistan hükümeti değişti ve Aden'in ele geçirilmesini destekleyen yayılmacı politika anlayışında olanların yerini bu girişim konusunda kafalarında şüpheler taşıyanlar aldı. Bu andan itibaren Haines için zor zamanlar başladı ve bu durum onun huysuz ve aksi tabiatı için hiç kolay değildi. Bu dönemdeki kayıtlarda sık sık Haines'in askeri komutanlarla tartışmalarına rastlanmaktadır. Ancak Haines'in yerliler, Araplar, Hintliler ve Yahudilerle ilişkileri muhteşimdi. Ticareti artırma çabaları yalnızca kısmi bir başarıya ulaşabildi ve özel yatırımlarını desteklemek için devlet hazinesi kaynaklarını kullandı. Hesaplar darmadağın olmuştu ve eski Aden yöneticisinin oğlu da onu yüzüstü bırakmıştı. Bir soruşturma komisyonu Haines'i açıklama yapması için çağırdı ve yolsuzluktan aklanmasına rağmen yöneticiler onu kişisel olarak sorumlu tuttular. Hapse atıldı ve 1860'ta ölümünden birkaç gün önce serbest bırakıldı. Ledger, *Shifting Sands 'The British in South Arabia'*, s.13.

¹³³ Ledger, *Shifting Sands 'The British in South Arabia'*, s.13; Aden böylece Kraliçe Victoria döneminde bu bölgeye yeni yeni girmeye başlayan İngilizlerin eline geçmiştir. Ledger, *Shifting Sands 'The British in South Arabia'*, s.13.

İngilizlere yönelik yapılan yağmaya karışması ve gönülsüz durması sebebiyle İngiltere'nin Bombay temsilciliği, Aden'i ele geçirmenin planlarını yapmıştır. Ayrıca antlaşmada Aden iyilikle devredilmezse İngiltere askeri güç kullanabilecek diye bir madde konulması sonucu, İngiltere gönülsüz duran Lahec Emiri'ne karşı askeri müdahalede bulunarak Aden'i ele geçirmiştir.¹³⁴ Böylelikle Aden'e yerleşmek için ilk girişimi başlatmıştır. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti ile Yemen üzerinde başlamış olan ticari ilişkilere bu tarihten itibaren bir de askeri ve siyasi boyut eklenmiştir. Aden'e bu şekilde yerleşme bazı kabileler tarafından kabul görmemiştir. Bir sonraki bölümde de bahsedildiği gibi ilerleyen yıllarda İngilizlerin Aden ve çevresinde genişleme göstermeleri neticesinde Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında sorunlar yaşanmaya başlamıştır. Çünkü İngilizlerin yerel kabile liderleri ve özellikle San'a İmamları ile doğrudan bağlantı kurmaları nedeniyle bu kişiler bağımsız olarak hareket etmişlerdir. İngilizlerin bunları dikkate almaması, Osmanlı Devleti'nin bu bölgede idaresinin zayıflamasına neden olmuştur. Bu ilerleme ile birlikte siyasi, sosyal ve askeri gelişmeler cereyan etmiştir. Kabilelerin Osmanlı Devleti'nin haberi olmadan İngilizlere karşı girişimleri, İngiltere tarafından istismar edilerek, durum siyasi olarak sorun teşkil etmiştir. Zaten bu topraklar geleneksel olarak Yemen'e bağlı olmasına rağmen San'a İmamı buradaki kontrolü uzun zaman önce kaybetmiştir.¹³⁵ Bu durum üzerine içlere doğru İngiliz ilerleyişi artmıştır. Buna bağlı olarak ta sosyal gelişmeler yaşanmıştır. Osmanlı yönetimine karşı ayaklanan birtakım kabileler, İngiltere tarafından politika gereği maddi ve manevi desteklenmiştir.¹³⁶ Hatta bazı durumlarda Osmanlı Devleti görmezden gelinmiştir. İncelenen arşiv kayıtlarında, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında bulunan Zaide'ye altı saat uzaklıktaki Nevbetü'l-Kadim denilen yere Aden'den iki tabur İngiliz askeri birliği gönderildiği bilinmektedir ve bu askerlerin bilgi topladığı bölgedeki ahalinin İngiliz komutanlarıyla görüşülmesinden anlaşılmaktadır.¹³⁷ Bunlar Osmanlı Devleti'nin bölgede olup bitenlerden uzak kaldığının göstergesidir. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Yemen bölgesindeki hâkimiyetini dikkate almayacak girişimlerdir. Bizzat kabile liderleri dikkate alınarak antlaşmalar yapılmıştır. Devlet otoritesi hiçe sayılarak yerel liderler ön plana çıkarılmıştır. Bölge zaten doğası gereği

¹³⁴R. Fahreddin-M. Nabi, *Aden ve Nevâhi-i Tis'a Meselesi*, s.3.

¹³⁵ Ledger, *Shifting Sands 'The British in South Arabia'*, s.13.

¹³⁶ Örneğin bir İngiliz süvari yüzbaşısının elli süvari ve bir zabitten oluşan birlik ile Havşabî kabilesine destek vermek için gönderilmiştir. BOA., DH. MKT., 2513/26.

¹³⁷ BOA., A. MKT. MHM., 485/21.

bölgenin ileri gelenleri aracılığıyla yönetilmekte olup, Osmanlı Devleti merkezden atadığı kişilerle burada varlığını hissettirmenin yolunu seçmektedir. İngiltere ise bu idari boşluktan yararlanmasını bilmiş ve bölgeye yerleşmenin yollarını aramıştır. Hint ticaret güzergâhı üzerinde önemli bir mevki oluşturan Aden, bu yolların ilkinin oluşturmıştır. İlerleyen tarihlerde bölgedeki diğer ileri gelen kabilelere yönelik faaliyetlerde bulunulmuştur. Dostluk ve barış adı altında çeşitli anlaşmalar yaparak kendileri için asıl kullanım alanı dışında bir tampon oluşturma yoluna gitmişlerdir.¹³⁸ Aden'deki limanın güvenliği açısından iç bölgelere önem vermişlerdir. Osmanlı Devleti'ne kaçak yollardan silah ve buna benzer çeşitli emtialar sokulmuştur. 11 Eylül 1899 tarihinde Jandarma Mülazımı Ahmet Efendi'nin merkeze gönderdiği raporda, Yemen'de, Aden ile Taiz arasındaki bölgeye İngilizlerin bir demiryolu inşaatı girişiminin olduğu bilinmektedir. Aynı zamanda Yemen'i idaresi altına almak için o bölgede yaşayan ahaliye kaçak yollardan silah sattığı bilinmektedir.¹³⁹

2.2. ADEN ÖNCELİKLİ İNGİLTERE'NİN YEMEN POLİTİKASI

Yemen Cumhuriyeti'nin güneyindeki Aden Körfezinde bir liman kenti olan Aden, daha İslamiyet öncesi zamanlarda dahi önemli bir limandı. İslamiyetin ilk yüzyılı boyunca, hukuken Emevi ve San'adan Yemeni yöneten valiler aracılığıyla ilk Abbasi halifelerinin egemenliği altında kalmıştır. Sözde Abbasilere bağlı Zabidli Ziyadidler üçüncü/dokuzuncu yüzyılda şehrin kontrolünü ele geçirmişlerdir. Haklarında çok az şey bilinen yerli Banu Ma'n hanedanı tarafından bağımsız yönetildiği dönemden sonra, Fatımilerden Sulayhiler yaklaşık 454-5/1062-3 dönemlerinde gücü ele geçirmiştir. 569/1174'te Eyyubilerin fethine kadar altıncı/on ikinci yüzyılda Şehri bağımsızca yöneten Fatımi Zurayidlerin seleflerini vali olarak yerleştirmişlerdir. Eyyubilerden sonra Sünni Resuliler gelmiştir(626–858/1229–1454). Onların egemenliğinde Aden, İslami dönemin başlangıcından beri ekonomik gelişiminin en üst seviyesine ulaşmıştır.

¹³⁸ Ledger, *Shifting Sands 'The British in South Arabia'*, s.13.

¹³⁹ BOA., Y. MTV., 194/34; Denizden Osmanlı sahillerine yönelmiş olan en önemli tehditlerden bir tanesi bölgede yapımakta olan silah ticaretidir. Hayat tarzları birbirlerini yağmalamak esası üzerine kurulmuş olan çöl bedevilerinin modern silahlara sahip olması bölgedeki meskün ahali ve tüccarların korkulu rüyası haline gelmiştir. Genellikle, İngiliz ve bir kısmı da Fransız tabiiyetindeki tüccarlar aracılığı ile Necid sahillerine ulaşan silahlar buradan çeşitli vasıtalar ile aşiretlere dağıtılmaktadır. Nitekim 1895 sonları ve 1896 başlarında bölgeden gelen raporlarda Aden'den Fav'a kadar olan bütün sahil ve çöl kesimi ile Yemen'in doğusundaki dağlarda yaşayan halkın hemen hemen yarısının ellerinde yasak silah bulunduğu bildirilmektedir. Kurşun, *Basra Körfezi'nde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi Katar'da Osmanlılar 1871-1916*, ss.170-172.

Mısır ve Hindistan arasındaki uzun mesafeli ticarete en önemli nokta olmasıyla bölgedeki en çok gelişen ve en kalabalık liman kenti ve Güney Arabistan'da İslami ilimin merkezi haline gelmiştir.¹⁴⁰

Tahmini 50-60.000 nüfusuyla Sünni Tahirilerin yönetimindeyken Aden, Kızıldenizin güneyinde değişen jeostratejik koşullardan zarar görmeye başlamıştır. 919/1513'teki Portekiz saldırısı geri püskürtülmüştür ama 945/1538'de Osmanlı donanması şehri ele geçirmiştir. 1043-4/1634'e kadar Osmanlı egemenliği altında Aden, ticaret merkezi olarak önemini yitirmiştir. Şehir, kahve ticaret merkezi El Mukha'dan kazanç sağlayamayınca, Zeydî imamların yönetiminde olduğu 1053-4/1644'ten, Lahicli Abdali Shuyukhların yönetiminde olduğu 1703'e kadar düşüş devam etmiştir.¹⁴¹

Ocak 1839'da, stratejik sebeplerden, İngiliz hükümetine ait Hindistan'da bulunan bir donanma Aden'e saldırmıştır ve orayı ele geçirmiştir. Bu sırada, 1300'den fazla olmayan nüfusuyla yerleşim yerinin çoğu harabeye dönmüştü. Şehir İngilizlerin Hindistan ve Kızıldeniz arasındaki yakıt ikmal üssüne dönüşmüştür ve yeniden uluslararası ticarete yerini almıştır. 1850'de serbest liman alanının oluşturulması ve 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılması bir başka ekonomik refah dönemini başlatmıştır ve nüfus 44.000'e yükselmiştir. Şehir, Güney Arabistan'daki İngiliz siyasetinin temelini oluşturmuştur ve on dokuzuncu yüzyılın son birkaç on yılından itibaren şehrin geniş hinterlandında Aden'de himayesini kurmaya başlamıştır.¹⁴²

İngiltere ticari faaliyetleri doğrultusunda Aden ve civarına yönelmiştir. Bu bölge stratejik bakımdan önemli bir mevkide olduğundan dolayı bu yüzyıllarda büyüme

¹⁴⁰ Peskes Esther "Aden" *Encyclopaedia of Islam, THREE*. Edited by: Kate Fleet, Gudrun Krämer, Denis Matringe, John Nawas, Everett Rowson.

¹⁴¹ Peskes Esther, "Aden" *Encyclopaedia of Islam, THREE*. Edited by: Kate Fleet, Gudrun Krämer, Denis Matringe, John Nawas, Everett Rowson.

¹⁴² Peskes, Esther. "Aden." *Encyclopaedia of Islam, THREE*. Edited by: Kate Fleet, Gudrun Krämer, Denis Matringe, John Nawas, Everett Rowson; 1937 yılında İngiltere, himayesinin resmi statüsünü devam ettirirken, Aden'i müstakil bir koloni haline getirmiştir. 1967'de İngiltere, 1963 yılından beri Güney Arabistan Federasyonu olarak siyasi açıdan birleşmiş Aden ve hinterlandından çekilmiştir. Yeni kurulan Yemen Demokratik Halk Cumhuriyetinde Aden, ilk ya da Aden valiliğinin merkezi olmasının yanı sıra başkent haline gelmiştir. 1990 yılında Yemen ile birleşmesinden sonra, 1970 yılında yürürlükten kaldırılan serbest liman statüsü yeniden uygulamaya konulmuştur. Bugün Aden, ekonomik gelişimin odak noktası, Aden valiliğinin merkezi ve yaklaşık 500.000'in üzerindeki nüfusuyla Yemen'in ikinci büyük şehridir. Peskes, Esther. "Aden." *Encyclopaedia of Islam, THREE*. Edited by: Kate Fleet, Gudrun Krämer, Denis Matringe, John Nawas, Everett Rowson.

gösteren hemen hemen tüm Avrupa devletlerinin Yemen ile doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilendiği bilinmektedir. (Hollanda, Portekiz ve Fransa'dan sonra Amerikalıların da) bu durum İngiltere'nin politikasını etkilemiş daha da güneye yani Aden ve çevresine yönelmiştir. Bu doğrultuda Aden'e yerleşmek için girişimlere başlamıştır. Bundan sonra Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında Yemen üzerinde başlamış olan ticari ilişkilere artık siyasi ve askeri boyut eklenmiştir. İngiltere bölge üzerindeki çıkarlarını bölgede bulunan yerel kabile liderleri ile doğrudan ilişki kurmuş ve bu kabile liderleri ile antlaşma yoluna gitmiştir. İngiltere 1838 yılından itibaren Hindistan yolu üzerinde stratejik bakımdan önemli bir yer olan Aden ve çevresi ile yakından ilgilenmiştir. Bu amaçla bölgeye girmenin yollarını aramıştır. Burada bulunan kabile şeyhleri ile antlaşmalar yapmıştır. İngiltere bu amaç doğrultusunda 15 Ocak 1821 yılında San'a İmamı ile ticaret antlaşması imzalamıştır. Bu antlaşma İngiltere'nin Yemen'de yaptığı ilk resmi antlaşma niteliği taşımaktadır. San'a İmamı ile yapılan bu antlaşma diğer kabilelerin de bu yolla elde edilmesine temel oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nin bu durumdan haberi olmadığı açıktır.¹⁴³ İleride de görüleceği üzere İngiltere Fazılî kabilesi ile yaptığı antlaşma ile Aden'e askeri hareket düzenlemiştir.¹⁴⁴ İngiltere'nin kabileler ile yaptığı bazı antlaşmalarda Aden'e İngilizler nüfûz etmiş, zamanla hâkimiyetlerini sağlamlaştırmışlardır. İngiltere'nin bölgedeki kabileleri gerek para gerekse silah ve cephane yardımıyla kendi taraflarına çektikleri görülmektedir.¹⁴⁵

Osmanlı Devleti'nin bu olup bitenlerden uzak olduğu görülmektedir. Çünkü 1800'lerin başından itibaren batıda Sırp İsyanı patlak vermiş ve devleti uzun süre uğraştırmıştır. Diğer bir sorun ise Mehmet Ali Paşa sorunudur. 1841'e kadar süren ve devleti hayli uğraştıran bu olay nedeniyle Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerini yakından takip edemediği görülmektedir. Bu durumdan faydalanan İngiltere'nin yönetim merkezinin haberi olmadan Osmanlı toprağı sayılan bir yerde manevra alanı bulmuş ve buradaki halkı kendi tarafına çekmek için girişimlerde bulunmuştur. Çünkü kabile liderleri dikkate alınarak antlaşmalar yapılmaya başlanmıştır. Diğer sorunlarıyla uğraşan Osmanlı Devleti'nin bu bölgede olup bitenlerden uzak kaldığı söylenebilir. İngiltere bu arada devlet otoritesini, yönetim merkezini hiçe sayarak yerel liderleri dikkate almıştır. Bu bölge zaten Osmanlı Devleti'nden uzak bir coğrafyada olduğu için

¹⁴³ Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.104.

¹⁴⁴ BOA., HR.SYS., 85/2.

¹⁴⁵ Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamit ve İslam Birliği*, Ötügen Yayınları, İstanbul 1992, s.285.

bölgenin ileri gelenleri aracılığıyla yönetilmektedir. Osmanlı Devleti ise merkezden atadığı yöneticilerle bu bölgede varlığını hissettirmektedir. İngiltere zaten bu bölgeye yerleşmek için uygun ortam aramaktaydı. Bu durumda Osmanlı Devleti'nin yaşadığı idari boşluk İngiltere için bir fırsattı. İngiltere ise bu fırsattan yararlanıp bölgeye yerleşmek için yollar aramıştır. Hint ticaret güzergâhı üzerinde yer alan Aden ve çevresindeki konumunu sağlamlaştırmaya çalışmıştır. İngiltere Aden ve çevresinde yaptığı antlaşmalar ile Osmanlı Devleti'ni hiçe saymıştır. Bölgenin ileri gelen şeyhleriyle antlaşmalar yapmıştır. Bunun sebebi ise, İngiltere'nin Hindistan ticaret güzergâhında önemli bir liman olan Aden ve çevresindeki konumunu güçlendirmektedir. Bu nedenle İngiltere, liman ve çevresinde rahatça hareket edebilmesi için iç taraftan gelebilecek tehlikelere karşı önlemler alma ihtiyacı hissetmiştir. Bu yüzden kabileler dikkate alınarak devlet adına bunlarla antlaşmalar yapılmıştır. Bu kabilelerle antlaşma yapılması için diğer bir sebebi ise Aden'deki limanın, istasyonların ve garnizonların güvenliği bu kabilelerin hâkimiyet bölgesi içinde başlamaktadır. İngiltere bu sebeple kabileleri kendi tarafına çekme amacı gütmüştür. Dolayısıyla bu kabilelerle yapılacak olan antlaşmalar Hint ticaretinin geleceği açısından çok önemlidir. Aynı zamanda bölgede idaresini tesis edebilmek için 7 Ocak 1892 tarihinde İngiliz memurlarının Aden ile Yemen arasında keşif hareketlerinde bulundukları bildirilmiştir ve Osmanlı idaresi tarafından Yemen vilayeti hududuna tecavüzde bulunulmasına müsamaha olunmayacağı ifade edilmiştir.¹⁴⁶ Aden'de bulunan İngiliz memurlarının bazı nahiyelere giderek bina inşa ettikleri, oralara asker yerleştirdikleri ve İngiliz hükümetinin bir şimendüfer inşası tasavvurunda bulunduğu bilinmektedir.¹⁴⁷ İngiltere'nin Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan yerlere tecavüzleri söz konusudur. Hatta Yemen'de İngilizlerin sınıra tecavüz edip sekiz köyü zaptettikleri ve buralara İngiliz bayrağı çektikleri bilinmektedir.¹⁴⁸ Yemen'de İngiltere'nin bu girimlerinden dolayı bölge halkı emniyet ve asayişin olmadığından şikâyet etmiş ve bu durumun düzeltilmesi talebinde bulunmuştur.¹⁴⁹ İngiltere'nin Aden ve çevresinde hâkimiyetini tesis edilmek için yaptığı bu girişimler ilerleyen yıllarda Aden'de Osmanlı ile İngiltere

¹⁴⁶ BOA., MV., 68/2.

¹⁴⁷ BOA., BEO., 1403/106161.

¹⁴⁸ BOA., Y. PRK. UM., 54/102; Osmanlı Devleti, İngiltere'nin bu girişimlerini engellemek için İngilizlerin kara yoluyla iç kesimlere posta göndermesi engellenmeye çalışılmıştır. BOA., DH. MKT., 2251/92.

¹⁴⁹ Bunlardan biri Es-Seyyid Taha Baharun'dur. BOA., HR. TO., 404/34.

arasında bir sınır tahdidi olacağının göstergesidir. Dolayısıyla bu bölgelerde İngiltere kendisine intikal edecek mahallerde nüfuzlarını arttırma girişimleri göstermiştir.¹⁵⁰ Ayrıca İngilizler buradaki kabile¹⁵¹ ileri gelenlerine önemli bir devlet başkanı yahut idarecisi gibi davranmışlardır. Bölgenin idari anlamda Osmanlı Devleti'ne bağlı olması, İngilizler için hiçbir önem arz etmemiştir. Aksine bölgede, dini ve kan bağı olarak birbirine bağlı olan ailelerin, aşiretlerin liderleri bizzat muhatap alınarak bir devlet lideriymiş gibi davranılmıştır. Böylece İngiltere kabilelerin sempatisini kazanmıştır. Bölgenin ileri gelen kabile şeyhleriyle yapılan bu antlaşmalar dostluk ve barış adı altında yapılmıştır. İngiltere bu kabileleri kendi safına çekerken kabilelerin arasındaki iç sorunlara karışmamıştır. Bu konuda aceleci davranmamıştır. Dolayısıyla Aden bölgesinde yaşayan Yemenliler İngilizlerden maddi yatırımlar alınca taraf olarak İngiltere Devleti'nin yanında olacaktır. Ayrıca kabilelerle yapılan antlaşmalarda sadece kabile lideri olarak düşünülmemiş, bu kabileye bağlı olan diğer bireylerde dikkate alınmıştır. İngiltere ilk başlarda ticari amaçla yaptığı bu antlaşmalarla yetinmeyip, bölgeyi nüfuz altına almak için girişimlerde bulunmuştur. Ticari olarak başlayan girişimler bir sonraki bölümde de görüleceği üzere zamanla yerini himaye antlaşmalarına bırakmıştır. Burada dikkati çeken en önemli husus İngiltere'nin bölgenin ileri gelen kabilelerine aylık ve yıllık maaş adı altında verdiği paralardır.¹⁵²

Osmanlı Devleti'nin Yemen ve civarında artan faaliyetleri karşısında, İngiltere'nin bazı kabileleri yanında görmesinin en büyük sebebi de İngiltere'nin bu antlaşmalarla kabileleri satın almasıdır. Kaptan Haines bölgede bulunan kabilelerin

¹⁵⁰ BOA., Y. MTV., 271/66.

¹⁵¹ Yemen, dinî, tarihî ve kültürel faktörlerin kendini gösterdiği dinamiklerle beraber kabileler için de uygun bir yerleşim alanıdır. Ortadoğu'da sıklıkla kendini gösteren kabileler Yemen'de de kendine özgü yapılarıyla geçmişten günümüze varlıklarını devam ettirmektedir. Kabileler, Yemen'in bir parçasıdır. Yemen'de kabilelere daha ayrıntılı bir şekilde bakıldığında, kabilelerin sosyal hayatlarında şeyhin önemli bir yeri olduğu dikkat çekmektedir. Bazı kabilelerde birden çok şeyh görülebilmektedir. Şeyhler, kendi sorunlarını kendileri çözme haklarına sahiptir ancak bu şeyhin konumu ve gücüyle doğrudan alakalıdır. Kabile bireyleri arasında kardeşlik ile tanımlanabilecek güçlü bir bağ vardır. Yemen'de kabileyi bir arada tutan en güçlü motivasyon kaynaklarından biri şereftir. Aynı zamanda kabileler arasındaa başka baskın değerler de vardır. Bunlar içinde namus, kendini beğenme, cesaret, yiğitlik, cömertlik en önde gelenlerdir ve bunlar şiirlerine de sık sık konu teşkil eder. Bu değerler aynı zamanda, aynı eksende bir araya gelen kabileler içinde güçlü bir bağdır. Bunun yanında kabilelerin kendi içlerinde kurdukları birlikler veya gruplar vardır ve bunlar çok nadir değişikliğe uğrar. Kabileler bir araya gelip bir birlik oluşturabildiği gibi, bazen bazen bu birliklerden ayrıldıkları da olur. Ancak ana kabileler genellikle sabit kalır. Kabilelerde belirleyici olan şeyhtir. Bir şeyh genellikle şeyh ailesinden gelir. Ancak zaman zaman akil insanlara da böyle unvanlar verildiği olur. Durmuş Akalın, "Kuzey Yemen'de Osmanlıların Yerli Kabilelerle Münasebetleri Kapsamında Hakem Kabilesi (1849-1904)", *Belgi*, Sayı:7/1, 2014, s.882.

¹⁵²İncelenen belgede İngilizlerin bölgede bulunan kabilelere çeşitli yardımlarda bulunduğu söz konusudur. BOA., BEO., 1499/12370.

İngilizlerin hükümdarlık alanında olduklarını kabul ettikleri belirtmiştir. Karşılığında her biri yıllık birer küçük hediye almışlardır.¹⁵³ Zaten ilerleyen yıllarda da Yemen’de Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında nüfûz mücadelesi başlamıştır. İngiltere bu mücadelede hem Osmanlı idaresinde çeşitli kabile ve aşiretleri destekleyerek Osmanlı Devleti’ne karşı mücadelesinde bunları kullanacak hem de bölgeye doğrudan asker yollayarak Osmanlı Devleti ile mücadele edecektir. 1870’li yılların başından itibaren İngiltere’nin düşmanca tavırlarının iyice artması nedeniyle Yemen’de İngiltere ile Osmanlı Devleti’nin doğrudan temas sağladığı yılladır.¹⁵⁴ 9 Mart 1914’e kadar bölgedeki Türk ilerleyişi İngiltere’yi daima tedirgin etmiştir. Bu tarihte yapılan sınır antlaşması ile İngiltere rahata kavuşmuştur. Doğal olarak 1871 yılına kadar İngiltere Yemen’de tek başına faaliyet göstermiştir. Ancak Osmanlı Devleti’nin bölgeye inmesi ve yeniden hâkimiyetini tesis etmesi için çaba sarf etmesi İngiliz diplomasisi de hızlandırmıştır. İngilizler elde ettikleri yeri korumak ve çıkarlarına gelebilecek zararları önlemek için ellerinden gelen her türlü çabayı göstermişlerdir.¹⁵⁵

¹⁵³ Ledger, *Shifting Sands 'The British in South Arabia'*, s.13.

¹⁵⁴ R. Fahreddin-M. Nabi, *Aden ve Nevâhi-i Tis’a Meselesi*, s.21.

¹⁵⁵ Yeşilyurt, *a.g.e.*, ss.123-124.

2.3. ADEN'İN DOKUZ BÖLGESİ (KABİLESİ) NEVAHİ-İ TİS'A

İngiltere 1838 yılından itibaren Hindistan yolu üzerinde önemli bir mevki olan Aden için doğrudan girişimlerde bulunmuştur. Bu maksatla bölgeye girmenin çeşitli yollarını aramıştır. Bu doğrultuda öncelikli olarak bölgede bulunan kabileler ve bu kabilelere bağlı aşiretlerle çeşitli dostluk ve barış antlaşmaları imzalamıştır.¹⁵⁶ 1839 yılında Aden,¹⁵⁷ sömürge adı altında Osmanlı topraklarından koparılmıştır. Bu tarihten sonra da Aden'e yerleşen İngiltere, Yemen'in içlerine doğru ilerlemiştir. Aden'in alınmasından sonra İngilizler, zaman içinde birçok antlaşma ile Aden'i çevreleyen sahada bir etki alanı oluşturmuşlardır. İngilizler, Aden'in çevresindeki dokuz kabile için Osmanlı makamlarına bizzat başvurarak, onlar için bir anlamda özgürlük talebinde bulunmuştur.¹⁵⁸

Birinci Dünya Savaşı arifesinde Osmanlı Devleti'nin Yemen üzerinde hâkimiyet kurma isteği neticesinde İngiltere ile çıkarlarının çatıştığı bir bölgede karşı karşıya gelmiştir. İngiliz himayesi ile Türk yetkilileri arasında kalan sınır herhangi bir şekilde belirlenmemiştir. Bu bölgeye Osmanlı Devleti Nevahi-i Tis'a yani dokuz nahiye¹⁵⁹ adını vermiştir. İngiltere ise bu bölgeyi dokuz kanton (nine cantons)¹⁶⁰ olarak adlandırmıştır ve "dokuz kanton" olarak adlandırılan bölgenin tümündeki kabileleri Abdalî, Fazılî,

¹⁵⁶ Ledger, *Shifting Sands 'The British in South Arabia'*, s.13.

¹⁵⁷ Kızıldeniz'in girişinde stratejik açıdan çok önemli bir yerde bulunan Aden, kendi adını taşıyan körfezin kuzeybatısındaki Aden ve Küçük Aden yarımadalarının etrafında uzanmaktadır. Nüfusu 365.000'dir. (1981 tar.) volkanik karakterli olan Aden arazisi dağların, platoların ve denize doğru uzanan ince vadilerin bulunduğu bir bölgede yer almaktadır. Sahil kısmında ise bölgeye adını vermiş olan Hadramut vadisi bulunmaktadır. Yazları çok sıcak ve rutubetli, kışları ise kuzeydoğudan esen muson rüzgârları sebebiyle yağışlıdır. Bölgede çeşitli ırklara mensup halklar yaşamaktadır. Nüfus, çoğunlukla Arap olmak üzere Hintli, Afrikalı (Somalili) ve Avrupalılardan teşekkül etmektedir. Marco Polo Aden şehrinin nüfusunu 1276'da 80.000 kadar tahmin etmiştir. İbn-i Battûta'ya göre Aden, etrafı dağlarla çevrili büyük bir liman şehri olup Hindistan ve Uzakdoğu'dan gelen ticaret gemilerinin uğrak yeridir. Şehirde yaşayanlar arasında Hintli ve Mısırlı tüccarlar vardır. Bölgede ziraat yapılmadığı gibi ağaç ve su da bulunmamaktadır. Şehir halkı su ihtiyacını sarnıçlardan sağlamaktadır. Kâtip Çelebi ise şehrin adını Hz. İbrâhim soyundan gelen Aden b. Sinan'dan aldığını yazmaktadır. Onun belirttiğine göre Aden'in güney ve kuzeyinde iki kapısı bulunmakta, kuzeyde olanına Şamlılar Kapısı (Bâbü's-Şâmîyyîn) denilmektedir. Sahilinde ham anber çıkan Aden'in yakınlarında Ziyâdîlerden Muhammed b. Abdullah'ın yaptırdığı bir kale vardır. Kalenin içinde Resûlî hanedanından Ömer b. Mansûr bir medrese yaptırmıştır. Mustafa L. Bilge, "Aden", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, C.I, ss.367-369.

¹⁵⁸ Akalın, "Kuzey Yemen'de Osmanlıların Yerli Kabilelerle Münasebetleri Kapsamında Hakem Kabilesi (1849-1904)", s.884.

¹⁵⁹ Nevahi-i Tis'a bölgesi, Aden ve ona bağlı dokuz nahiye olarak geçmektedir. Kurşun, "İbrâhim Hakkı Paşa", s.313.

¹⁶⁰ Doreen Ingrams, Leila Ingrams, *Records of Yemen*, Vol. V, Archive Edition, UK, 1993, s.197.

Akrabî, Havşabî, Alevî, Amirî, Subahî, Yafaî ve Avlakî olarak sıralamışlardır.¹⁶¹ Yemen'e bağlı Taiz¹⁶² sancağının güneybatısında yer alan bölgeye Nevahi-i Tis'a¹⁶³ adı verilmektedir. Nevâhi-i Tis'a bölgesi, İngilizlerin Aden'den güneye doğru yayılma isteklerine paralel olarak sınır tartışmalarına konu olmuştur. İngiltere Nevahi-i Tis'a'nın Osmanlı Devleti'nden bağımsız bir bölge olduğunu düşünmüştür. Ayrıca burada bulunan kabilelerin her birinin birbirinden bağımsız olduğunu ve yaklaşık 200 yıldır Osmanlı Devleti'nden ayrı olduğunu iddia etmişlerdir. Dolayısıyla İngiltere, Nevahi-i Tis'a bölgesinde bulunan kabileleri Osmanlı Devleti'nden bağımsız olarak düşünmüş ve bu kabilelerle dostluk ve barış adı altında çeşitli himaye antlaşmaları imzalamıştır. Osmanlı Devleti'nin ise bu bölgede bulunan kabilelerin ve bu kabilelere bağlı aşiretlerin kendi hâkimiyetinde olduğunu düşünerek hareket etmesi neticesinde ise doğrudan müdahale etmek zorunda kalmıştır.

XVI. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun güney siyaseti içine giren Aden sahip olduğu stratejik ve ticari mevki dolayısıyla, Kızıldeniz ve Hint

¹⁶¹ *Records of Yemen*, Vol. V, s.197.

¹⁶² Taiz, Yemen'de bir şehirdir. San'a'nın 195 km. güneyinde ve Aden'in 140 km. kuzeybatısında Cebelisabr'ın kuzey eteklerinde deniz seviyesinden 1400 m. yükseklikte kurulmuştur. Günümüzde ülkenin en büyük sanayi merkezlerinden biri olup nüfusu 540.000'dir. Yâkut el-Hamevî, Taiz'i Yemen'in VII. (XIII.) yüzyıldaki büyük kalelerinden biri olarak gibi çağdaşı İbnü'l-Mücâvir de bizzat gezdiği bu kaleyi, Hindistan ticaretinin önemli bir durağı sayılan Aden Limanı'nda her yıl elde edilen gelirin korunmak amacıyla getirildiği bir yer diye kaydeder. Ayrıca taş ve alçıdan inşa edilen surları ve muhkem kapıları ile oldukça sağlam durumda olan Taiz Kalesi'nin suyunun Sabr dağından geldiğini yazar. İbn Battûta, VIII. (XIV.) yüzyılın sonlarında geldiği Taiz'den ülkenin en büyük ve güzel şehirlerinden biri olarak bahsetmektedir. O dönemde üç mahalleden oluşan Taiz'de Resûlî sultanı, maiyeti ve devlet ricâlinin Mağribe'de, bey ve askerlerin Udeyne'de, halkın ise içerisinde büyük çarşısı bulunan Mehâlib'de oturduğunu kaydetmektedir. Portekizliler'in Kızıldeniz'e kadar gelmesiyle birlikte Taiz önce Memlûkler'in, ardından Osmanlıların kontrolü altına girmiştir. Memlûk kumandanı Barsbay'ın emrindeki Mısır ordusu 16 Safer 923'te (10 Mart 1517) Taiz'i ele geçirmiştir. Daha sonra Ammâr kabilesinin tuzağına düşen Barsbay öldürülmüştür. Yavuz Sultan Selim, Memlûkler'i ortadan kaldırınca Emîr Ramazan adlı bir levendi Taiz'in idaresiyle görevlendirilmiştir. Onun levendlerin başlattığı bir isyanda öldürülmesi üzerine yerini Taval lakaplı Ali Bey almıştır.(1523). 931'de (1525) Selman Reis idaresindeki Osmanlı donanmasının Yemen sahillerinde dolaştığı sırada Emîr Hüseyin Rûmî Taiz'i almıştır ve Yemen mutasarrıflığına getirilmiştir. Selman Reis, Vezîriâzam İbrâhim Paşa'ya sunduğu ve Hindistan deniz ticaret yolunun önemi üzerinde durduğu 10 Şâban 931 (2 Haziran 1525) tarihli raporunda yolların güvenliğinin sağlanması ve Portekizliler'in eline geçmiş olan kalelerin geri alınmasını gerektiğini belirtmiştir. Yemen'de isyanların yeniden başlaması ve İngilizler'in bölgede etkili olma teşebbüsleri yüzünden Osmanlı Devleti, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa vasıtasıyla Yemen'e müdahale etmiştir. İbrâhim Paşa isyanları bastırmak için gittiği Yemen'de Taiz'i Kasimîler'den geri almıştır.(1835) Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın 1872'de Yemen'i tekrar zaptı üzerine Taiz Osmanlı kontrolüne geçmiştir. Bu dönemde Taiz şehrinin etrafı surlarla çevriliydi ve hemen yukarıdaki yüksek tepede Kahire Kalesi varlığını korumaktaydı. 1892'de tekrar Yemen imamlarının eline geçen Taiz 1893'te Osmanlılar tarafından geri alınmıştır ve I. Dünya Savaşı sonuna kadar fiilen Osmanlı yönetiminde kalmıştır. İdris Bostan, "Taiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, C.XXXIX, ss.448-450; Ahmet Râşit Paşa, *Târih-i Yemen ve San'a*, C.II, s.342.

¹⁶³ Nevâhi-i Tis'a, Yemen'de, Taiz ile Aden arasındaki bölgeye denilmektedir. BOA., BEO., 15/1073.

Okyanusu'nda faaliyet gösteren Portekizlilere karşı girişilecek mücadeleler¹⁶⁴ için önemli bir üs olarak görülmüş ve Hadım Süleyman Paşa kumandasında yetmiş altı gemiden müteşekkil Osmanlı donanması tarafından 3 Ağustos 1538'de fethedilmiştir.¹⁶⁵ Aden bir ara Osmanlıların elinden çıkmışsa da 1548 yılı başlarında geri alınarak Yemen eyaletine bağlı bir sancak haline getirilmiştir. 1565 yılında Yemen'de iki beylerbeylik kurulduğu sıralarda San'a beylerbeyliği sınırları içinde bırakılan Aden, Hint Okyanusu'ndaki mücadelelerde Osmanlılar için bir deniz üssü olarak kullanılmış, 1630 tarihinden sonra Zeydî imamlarının hâkimiyetine geçmiştir. Osmanlı Devleti'nin bölgedeki imamlarla ilişkileri Birinci Dünya Savaşı yıllarına kadar (1914) devam etmiştir.¹⁶⁶ Yani Yemen, 1517 yılında hukuken 1539 yılında ise fiilen Osmanlı Devleti'ne kademeli olarak bağlanmıştır. Osmanlı Devleti ilerleyen yıllarda 1635'te Yemen'deki varlığını fiilen kaybetmiştir. 1849 yılında ise Yemen'i yeniden merkeze bağlamak istemiştir. Fakat Osmanlı Devleti Yemen'i yeniden merkeze bağlama konusunda pek başarılı olamamıştır. XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti, Yemen'i merkeze yeniden bağlamak için fiili olarak harekete geçtiği sırada, Aden ve çevresinde Büyük Britanya Krallığı ve onunla doğrudan ilişki içinde bulunan dokuz kabile bulunmaktaydı. Bu kabileler Yemen'de Taiz sancağının güneybatısındaki Nevahi-i Tis'a bölgesini oluşturmaktadır. Ayrıca bu kabileler hem İngiltere hem de Osmanlı Devleti tarafından yer ismiyle anılmaktadır. Nevahi-i Tis'a bölgesini oluşturan kabilelerin en çok bilinenleri Aden yakınlarında bulunan Abdalî, Fazılî, Akrahî ve Subahî kabileleridir. Dalî kabilesine bağlı olanlar Havşabî, Alevî, Amirî, Yafaî ve Avlakî kabileleridir. Avlakî kabilesi Aşağı Avlakî ve Yukarı Avlakî olmak üzere, Yafaî kabilesinde Aşağı Yafaî ve Yukarı Yafaî olmak üzere kendi aralarında ikiye ayrılmaktadır. Ayrıca bu kabilelere bağlı aşiretlerin en az bilenleri ise Vahidî kabilesi, Abbadî kabilesi, Zebarî kabilesi, Amudî kabilesi, Irka ve Aşağı Havra kabileleri, Kışn kabilesi ve Berhamî kabileleridir.¹⁶⁷

¹⁶⁴ Hint Denizi'nde Portekizliler faaliyetlerini arttırmış ve Hürmüz'ü zaptetmişlerdi. Bundan başka, Müslümanların yollarını kesiyor, mallarını yağma ediyor ve gemilerini gasb ediyorlardı. Yavuz, *a.g.e.*, s.LXXVI.

¹⁶⁵ Yavuz, *a.g.e.*, s.LXXVI.

¹⁶⁶ Bilge, "Aden", s.368.

¹⁶⁷ BOA., BEO., 15/1073; Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.220. Kurşun, Akyıldız, *a.g.e.*, s.293.

İngiltere bu doğrultuda Aden'e girmek için çeşitli girişimlerde bulunmuştur.¹⁶⁸ İlk olarak 1838'de Aden'in bağlı olduğu Lahec Emiri ile antlaşma yapmıştır. Yapılan antlaşmayı ise bu emirliğe bağlı diğer kabileler izlemiştir.¹⁶⁹ Bu anlamda söz konusu kabilelere daha yakından bakmak konuyu daha anlaşılabilir kılacaktır.

2.4. NEVAHİ-İ TİS'A KABİLELERİ

2.4.1. Aden ve Çevresinde Bulunan Kabileler

2.4.1.1. Abdalî Kabilesi

Aden yakınlarında bulunan bir kabiledir. Abdalî kabilesi lideri Fazıl bin Muhsin'dir.¹⁷⁰ Abdalî kabilesi¹⁷¹ Aden'in bağlı olduğu Lahec'dedir.¹⁷² 1728'de kendini Lahic sultanı olarak isimlendiren Abdalî ailesinin lideri Yemen'in imamıyla olan anlaşmasını feshetmiştir. 7 yıl sonra ise Yafaî kabilesi ile ittifak kurarak Aden'e saldırmıştır ve İmamın bütün temsilcilerini oradan çıkarmıştır.¹⁷³ Abdalî kabilesin sınırları batıya doğru Bir Ali ve Bir Derviş denilen yere kadar uzanmaktadır.¹⁷⁴ Daha öncede belirtildiği gibi Lahec Emirliği ile yapılan 1838 yılındaki ön antlaşmadan sonra 2 Şubat 1839 yılında İngiltere Lahec Emiri Hasan ve Abdalî kabilesi ile antlaşma yapmıştır. Antlaşma Said Hasan bin Vest ile Hasan Katef ve Kaptan Haines arasında dostluk ve barış adı altında imzalanmıştır. Yapılan antlaşmalar ayrıca barış ve ticaret antlaşması olarak ta görülmektedir. Çünkü Aden'deki limanların, istasyonların ve garnizonların güvenliği bu kabilelerin hâkimiyet bölgesi içinde başlamaktadır. Dolayısıyla bu kabileler ile yapılacak olan antlaşmalar Hint ticaretinin geleceği açısından önem arz etmektedir.¹⁷⁵

¹⁶⁸ İngilizlerin Aden'i sık sık ziyaret etmeleri 1802 yılında Sultan ile yapılan bir dostluk antlaşmasıyla sonuçlandı. Ledger, *Shifting Sands 'The British in South Arabia'*, s.12.

¹⁶⁹ Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.106; *Records of Yemen*, Vol. V, s.197.

¹⁷⁰ Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.145.

¹⁷¹ Abdalî kabilesi, Abdeli olarak geçmektedir. Akyıldız, Kurşun, *a.g.e.*, s.296.

¹⁷² Peskes Esther "Aden" *Encyclopaedia of Islam, THREE*. Edited by: Kate Fleet, Gudrun Krämer, Denis Matringe, John Nawas, Everett Rowson.

¹⁷³ Ledger, *Shifting Sands 'The British in South Arabia'*, s.12.

¹⁷⁴ Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.155.

¹⁷⁵ Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.109.

2.4.1.2. Fazılî Kabilesi

Aden ve çevresinde yer almaktadır. Aden'in bağlı olduğu Lahec'dedir. Fazılî kabilesi lideri Hasan Fazıl'dır. Fazılî kabilesinin¹⁷⁶ bölgesi İngiltere'nin tasarrufunda olan İmad'a kadardır ve denizin 1,5 mil batısından Vadi-i Sagir denilen yerin kuzeydoğusuna kadar uzanmaktadır. Ayrıca Hisvatal Museyferah'a doğru çıkılan bir araziye de oluşturmaktadır.¹⁷⁷

28 Ocak 1838 yılında İngiltere temsilcisi Kaptan S.B. Haines tarafından Aden'in İngiltere'ye devri için bir antlaşma yapılmıştır. Aslında bu antlaşma Aden'in İngiltere'ye devri konusunda ön antlaşma niteliği taşımaktadır. Bu antlaşma Fazılî kabilesi lideri Hasan Fazıl ile yapılmıştır.¹⁷⁸

Fazılî kabilesi İngiltere'nin, Yemen'de Aden üzerinden üzerinden yapacağı faaliyetlerde ilk kabile olarak bilinmektedir. Çünkü İngiltere ile dost olmanın ve onların verdiği vazifeyi yerine getirmenin bedeli olarak kendilerine yıllık belli bir ücret bağlanması durumu söz konusudur.¹⁷⁹

2.4.1.3. Akrabî Kabilesi

Aden yakınlarında bir kabiledir. 4 Şubat 1839 tarihinde Akrabî kabile şeyhleri ile antlaşma yapılmıştır. Antlaşma Hydra bin Maide, Şeyh Abdulkerim bin Salah Maide ve Şeyh Fazıl bin Hydra Admed Sela ve Kaptan S. B. Haines arasında imzalanmıştır.¹⁸⁰

Akrabî kabilesinin bölgesinin sınırlarında Berhamî kabilesi vardır. Yani Berhamî kabilesinin sınırları, Akrabî ile Atıfî kabileleri arasında kalan sahil bölgesini içermektedir. Bu kabileler arasında en dikkat çeken Babülmendep Boğazı girişindeki Şeyh Said¹⁸¹ denilen yerde Osmanlı yönetiminde kalan topraklar ile Berhamî kabilesine

¹⁷⁶ Fazılî kabilesi, Fazlî olarak geçmektedir. Akyıldız, Kurşun, *a.g.e.*, s.293.

¹⁷⁷ Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.155.

¹⁷⁸ BOA., HR.SYS., 85/2.

¹⁷⁹ Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.116.

¹⁸⁰ Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.110.

¹⁸¹ Fransızlar, Uzakdoğu ve Afrika sömürgelerine uzanan bir hat üzerindeki Kızıldeniz ve Babülmendep'i kontrol etme isteğinin bir sonucu olarak, Şeyh Said arazisi olarak adlandırılan bölgeye yerleşmek istemişlerdir. Şeyh Said, Kızıldeniz, Aden Körfezi ve Hint Okyanusu'nun birleştiği bir noktada Yemen'in en güney ucunda stratejik değeri ile önem kazanmış bir bölgedir. Yemen'in Babülmendep Boğazı'na bakan en uç kısmını oluşturan bu arazi İngiltere'nin askeri işgali altında olan Perim adasına iki mil uzaklıkta bulunmaktadır. Genelde düzlük olup yükseltileri az ve kumluk olan arazi, yaklaşık yirmi kilometre karedir. Arazi gayri meskün olup tarım ve imara da uygun değildir. Bölge için önemli olan su, kuyulardan elde edilebilmektedir. Limanı da derin olmayıp mevcut haliyle ancak küçük, yerli teknelerin

ait topraklar arasında kalan Atıfî kabilesidir. İngiltere'nin tampon bölge oluşturma politikası yürüttüğü buradan anlaşılmaktadır.

Akrabî kabilesi Aden'in yakın çevresindeki kabilelerden biridir. Bu kabilenin lideri Şeyh Abdullah bin Haydar Mehdi'dir. 15 Temmuz 1888 yılında İngiliz temsilcisi A. G. F. Hogg vasıtasıyla yapılan bu antlaşma ile İngiltere topraklarını genişletmiştir. Hisva, Küçük Aden ve Bandar Fukum¹⁸² denilen topraklar Akrabî kabilesine aittir. Bu topraklar İngiltere'nin Aden limanındaki faaliyetleri açısından çok önemli görülmekle beraber bu arazinin satın alınması gerekli olmuştur. Toplam 2000 rupi ödenerek satın alınmıştır. Bu arazi Küçük Aden'in batısından geçen Tuban Nehri'nden Bandar Fukum denilen yere kadar 1,5 mil genişliğinde bir şeridi içermektedir. İngiltere'ye terk edilen toprak parçası kuzeyde Akrabî topraklarına, güneyde İngilizlere ait Küçük Aden ve denize, doğuda İngilizlere ait bölgeye ve batıda Bandar Fukum'a kadar belirlenmiştir. Ayrıca bu antlaşmada bir şey daha dikkati çekmektedir ki, o da kabile lideri Haydar Mehdi'den sonra gelecek kişilerin bu antlaşmaya bağlı kalacakları yönündedir. Bu durum da İngiltere'nin uzun yıllar kalıcılığının göstergesidir.¹⁸³

4 Şubat 1839 yılında İngiltere ve Akrabî kabilesi arasında antlaşma yapılmıştır. Yapılan bu antlaşma ile barış ve kalıcı dostluk sağlanmak istenmiştir. İngilizler ve Akrabî kabilesine ait olan Aden'deki arazilerde yaşayanların barış ve sıkı dostluk içinde olmaları amaçlanmıştır. Eğer hem İngilizlere hem de Akrabîlere ait bir kervan yahut insan birbirlerinin topraklarına serbestçe girmek isterse, onlar hoş karşılanacak ve onlara ne saldırı ne de taciz yapılmayacaktır. Eğer İngilizler Akrabî topraklarına girmek isterlerse, Akrabîler İngilizlerle dost oldukları için bu duruma nazikçe saygı duyacaklar ve kabul edeceklerdir. Her iki taraf arasında herhangi bir karışıklık meydana gelirse, suçlular İngilizler ise Aden'deki İngiliz yönetimi kurallarına göre yargılanacaktır. Eğer suçlular Akrabî kabilesinden ise yargılanmaları Emir'in yasalarına göre yapılacaktır. Bu antlaşma ve diğer kabileler ile yapılan antlaşmalarda görmekteyiz ki bölgenin idari anlamda Osmanlı Devleti'ne bağlı olması İngilizler için hiçbir önem arz etmemiştir.

çıkışına uygundur. İkinci, "Kızıldeniz'in Güneyinde Rekabet Şeyh Said ve Fersan Adaları Meselesi", s.571; Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA., BEO., 15/1073.

¹⁸² Bugün bu yer Fugum diye geçmektedir. Batı Afrika'da bir bölgedir ve burada kurulmuş bir İslam devletidir. Gine Cumhuriyeti'nin kuzeybatı iç kesiminde yer alan yaklaşık 80.000 km² büyüklüğünde dağlık bir bölge olup ülkenin başlıca dört coğrafi muntakasından birini teşkil etmektedir. Davut Dursun, "Futa Calon", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, C.XIII, s.238.

¹⁸³ Yeşilyurt, a.g.e., s.195.

Aksine bölgede dini ve kan bağı birbirine bağlı olan ailelerin, aşiret liderleri bizzat muhatap alınarak bir devlet lideriymiş gibi davranılmıştır. Yapılan tüm antlaşmaların bütününde hep bir dostluk ve barıştan söz edilmektedir.¹⁸⁴ Buradan da yola çıkmak gerekirse İngiltere bölgede bulunan kabileleri ve bu kabilelere bağlı aşiretleri kendi yanına çekebilmek için politikası doğrultusunda kabilelerin iç sorunlarına hiç karışmamıştır hatta Osmanlı Devleti'nin kabileler arasında meydana gelen iç sorunlarından yararlanmasını istememiştir.¹⁸⁵

2.4.1.4. Subahî Kabilesi

Subahî kabilesi¹⁸⁶ Aden yakınlarındadır. 19 Şubat 1839 tarihinde Subahî kabilesinin Musvadi kısmında kalan topraklara sahip olan kabile antlaşma yapılmıştır. Şeyh Muhammed Said Musvadi, Şeyh İvas Abdullah, Şeyh Muhammed bin Abdullah ve Şeyh Kayel ile Kaptan Haines arasında yukarıda bahsi geçen kabileler ile aynı içerikli dostluk ve barış antlaşmaları imzalanmıştır. Bu antlaşmalar aynı zamanda saldırmazlık antlaşmaları olarak görülebilir. Subahî kabilesinin bir diğer kolu ve kabile topraklarının güney tarafını ellerinde bulunduran Busalî aşireti mevcuttur. 20 Şubat 1839 tarihinde Şeyh Muhammed bin Ali Busalî ile Haines arasında imzalanan antlaşma ile Busalîler ve İngilizler arasında kalıcı dostluk ve barış tesis edilmiştir. Yapılan bu antlaşma ile sadece Şeyh Muhammed bin Ali'nin sınırları dâhilindekileri değil aynı zamanda onun kontrolü altında olan Artefi kabilesini de kapsayacaktır. Subahî kabilesinin en büyük kollarından biri Ricaî aşiretidir. Ricaî aşiretinin şeyhi Salim bin Abdullah'tır. Kutaybî ve Azvarî aşiretleri Subahî kabilesine bağlıdır. Mahzumî aşireti de Subahî kabilesine bağlıdır. Yani Mahzumî, Ricaî, Zubaynî aşiretleri, Subahî kabilesine bağlı aşiretlerdir. İngiltere ile Subahî kabilesinin yaptığı antlaşmada Subahî kabilesinin idaresi altında olan ve İngilizler tarafından aylık ödenen Mahzumî, Ricaî, Zubaynî gibi üç Subahî ile Mansurî aşiretlerini de içeren bölgedeki Subahî kabilesinin tüm hâkimiyet haklarının korunması amacıyla yapılmıştır.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Ledger, *Shifting Sands 'The British in South Arabia'*, s.13.

¹⁸⁵ Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.111.

¹⁸⁶ Subahî kabilesi, Subeyhî olarak geçmektedir. Akyıldız, Kurşun, *a.g.e.*, s.296.

¹⁸⁷ Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.145.

Subahî kabilesi İngiltere desteği gören bir kabiledir. Bu kabile Osmanlı Devleti tarafında olan Hakem kabilesine ve Debab¹⁸⁸ denilen bölgeye saldırılarda bulunmuştur.¹⁸⁹ Subahî kabilesine mensup Ahmed Salih el-Atifi ve avanesinin Muha'ya bağlı olan Hakem kabilesine vuku bulan saldırı ve tecavüzlerinin vakit geçmeden halledilmesi ve gerekli tedbirlerin alınması için Hariciye Nezaretine bildirilmiştir.¹⁹⁰

Bir sonraki bölümde de görüleceği üzere Nevahi-i Tis'a sınırın belirlenmesi için oluşturulan sınır tespit komisyonlarının çalışmaları neticesinde 1904 yılında yapılmış olan protokolde Subahî kabilesine ait olan bölgeye gelindiğinde sınır tespitinde sorun yaşanmıştır.¹⁹¹ İngiltere buradaki sınırını Mudaribe denilen yerin ilerisinden geçirmek istemiştir. Osmanlı yetkilileri ise bu duruma karşı çıkmıştır. Osmanlı yetkilileri, Dabyani, Nava, Cuban ve Ribateyn denilen yerlerin Ride kazasına bağlı olduklarını iddia etmektedir. İngiltere ise bu bölgenin Yafaî kabilesine ait topraklar olduğunu ve İngiltere himayesinde oldukları için kendi sınırları dâhilinde kalmasını istemektedir.¹⁹² Osmanlı Devleti bu durumu kabul etmemiştir ve Yafaî kabilesine bağlı aşiretleri San'a'ya¹⁹³ davet ederek Osmanlı hâkimiyetini bunlara kabul ettirmek istemiştir. Ancak bu kabileye ait olan bölgenin İngiltere tarafından Nevahi-i Tis'a'dan sayılması nedeniyle bu girişime karşı çıkmıştır.¹⁹⁴ Bir sonraki bölümde de görüleceği üzere sınır tespitinin belirlenmesi için yapılan 1904 protokolünde belirlenen sınırdaki Hayl-ı Suveyda denilen yer Subahî kabilesinin topraklarına bırakılmıştır. Subahî kabilesinin batı sınırı Akama'dır.¹⁹⁵

Subahî kabilesinden su tedarik edilmektedir. Şey Said civarında ve Osmanlı memleketlerinde yerlilerle seyir halinde olanların Subahî kabilesi yönünde var olan membalardan su tedarikini alışkanlık haline gelmiş olduklarını ve membalardan suların

¹⁸⁸ Subahî kabilesine mensup olan Ahmed Salih El Atifi tarafından Muha ile Babülmendep arasında Debab köyü civarında Hakem kabilesine saldırmıştır. BOA., BEO., 2080/155996.

¹⁸⁹ BOA., HR. SYS., 85/34.

¹⁹⁰ BOA., BEO., 2080/155996.

¹⁹¹ BOA., HR., SYS 89/17.

¹⁹² BOA., BEO., 2396/179678.

¹⁹³ Yemen Cumhuriyeti'nin başkenti olan San'a Arap Yarımadası'nın en eski yerleşim merkezlerinden biridir. Yemen'de kurulan Sebe, Himyeri ve diğer devletlerin başlıca şehirlerinden biri ve en önemli ticaret merkezi olan San'a, Çin ve Hindistan'dan gemilerle Aden'e getirilen malların karayoluyla adanın kuzeyine ve oradan da Avrupa'ya taşınmasında önemli rol oynamaktadır. Mustafa L. Bilge, "San'a", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, C.XXXVI, s.88; Ahmet Râşit Paşa, *Târih-i Yemen ve San'a*, C.II, s.342-343.

¹⁹⁴ BOA., BEO., 2375/178123.

¹⁹⁵ BOA., HR. SYS., 89/17.

gelecekte kullanılmasının da herhangi bir sorun oluşturulmayacağı belirtilmiştir. Fitzmaurice bu durumda hiçbir sorun olmayacağını söylemiştir.¹⁹⁶

20 Nisan 1905 tarihinde Yemen’de Osmanlı-İngiliz sınırı belirlemek için yapılan görüşmelerde protokol yapılmadan hemen önce Subahî kabilesinin sınırlarının detayları hakkında görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmeden ve dökümanlar ile diğer belgelerin incelenmesinden sonra tanıklıkların önemli olduğunu belirtmiştir. Bunların yanı sıra bu doküman ve diğer belgelere göre Subahî kabilesinin bölgesinin batı sınırı “Akama” denilen yere kadar uzatılmıştır. Fitzmaurice sınırın, oradan da “Kudam” adlı araziye içine alacak şekilde “Akkar” denilen mevkiden geçtiğini belirtmiştir. Ancak Osmanlı Devleti’ne karşı kadim dostane duyguları olan ve ona karşı barışçıl ruhla hareket eden İngiltere’nin sınırların çizimi sırasında Akama, Akkar ve Kudam arazilerinin, yukarıda bahsedilen sınırına ve tüm topraklar üzerinde hakları olan Subahî Şeyhlerinin haklarının korunması ile ilgili iddiaların uygun olamayacağını bildirmiştir. Yani burada İngiltere, İngiliz komiserlerinin Subahî kabilesine ait olarak gösterdiği yerlerdeki iddialarından vazgeçtiğini belirtmiştir.¹⁹⁷

2.4.2. Dalî Kabilesine Bağlı Olan Kabileler

2.4.2.1. Havşebî Kabilesi

Havşebî kabilesi¹⁹⁸ Dalî kabilesine bağlıdır. Merkezi Dalî’dir.¹⁹⁹ Dalî ise Taiz sancağının güneyindeki Katabe’dedir. Taiz’in güneyinde bulunan bir kabiledir. Şuka, Havşebi bölgesindedir. Havşebî kabilesinin lideri Ali Muhsin’dir.²⁰⁰ Kabilenin şeyhinin Sultan diye tabir edildiği bilinmektedir. Bu durumda Osmanlı yönetiminin görmezden gelindiğinin göstergesidir. Osmanlı yetkilileri, kendilerine müracaat eden ve Lahec Emiri ile araları olmayan Havşebî kabilesine yardım amacıyla 12 kişilik bir birliği bu bölgeye göndermiştir. İngiltere’nin engellemeye çalıştığı bu olayda, Osmanlı askerlerinin sadece devriye amaçlı geldikleri ve tekrar geri dönecekleri bildirilmiştir. Ayrıca 60 kişilik, Osmanlı ordusuna bağlı olarak milli kuvvetlerden oluşan birliğin de

¹⁹⁶ BOA., HR. SYS., 89/17.

¹⁹⁷ Yeşilyurt, a.g.e., s.233.

¹⁹⁸ Havşabî kabilesi, Havâşebi olarak geçmektedir. Akyıldız, Kurşun, a.g.e., s.296; BOA., BEO., 1815/136071.

¹⁹⁹ Ledger, *Shifting Sands 'The British in South Arabia'*, s.23.

²⁰⁰ BOA., DH. MKT., 2518/65.

Havşebî bölgesindeki Şuka'ya inmesi İngiltere'yi iyice tedirgin etmiştir. Osmanlı Devleti, İngiltere'nin rahat olmasını, askerlerini derhal o bölgeden çekeceğini söylemesine rağmen bunu gerçekleştirmemiştir. Nitekim İngiltere, Yemen'de Ahmet Muhtar Paşa'nın görevden alınarak yerine Ahmed Eyyüb Paşa'nın atanmasını bir fırsat olarak görmüştür. İngiliz elçisi İngiltere'nin Yemen'deki faaliyetlerine dokunacak bir harekette bulunulmaması yönündeki talimatlarla yeni valinin Yemen'e gönderildiğini İngiliz hükümetine iletmiştir. Osmanlı Devleti, Havşabî kabilesi lideri Ali Muhsin'i kendi bölgesine müdür olarak tayin etmiş ve oradaki haklarını koruması için de asker gönderdiğini belirtmiştir. Ayrıca Havşebî topraklarının Lahec'de değil de, Taiz kasabasına bağlı bir bölgede olduğunu düşünmüştür. Havşabî kabilesi üzerinden İngiltere ile sorun yaşayan Osmanlı Devleti, buradaki faaliyetleri esnasında Amirî kabilesi lideri Ali bin Mukbil'i Katabe'de tutuklayınca İngiltere yeniden devreye girmek zorunda kalmıştır. Durum hemen İstanbul'a iletilerek Ali bin Mukbil'in serbest kalması istenmiştir. Ayrıca Amirî bölgesine müdür olarak atanan Muhammed Mesud'u tanımadıkları bildirilmiştir. Ayrıca 17 Ekim 1873'te de İngiltere'de Gladstone bu mesele üzerine bir muhtıra yayınlarak Osmanlı Devleti'ni uyarmış, Aden ve sahillerinde yapılacak herhangi bir girişim affedilemez olarak nitelendirilmiştir.²⁰¹

Havşabî kabilesi İngiltere'nin desteğini gören bir kabiledir. İngiltere bu kabileye çeşitli yardımlarda bulunarak kendi safına çekmiştir. Lahec Şeyhi aracılığıyla bir top ve bin kadar başıbozuk asker gönderilmiştir.²⁰² Ayrıca bir İngiliz süvari yüzbaşısı elli süvari ve bir zabitten oluşan askeri birliği Havşabî kabilesine destek vermek için göndermiştir.²⁰³ Havşabî şeyhi Ali Muhsin'in İngilizlerin kışkırtmalarıyla Osmanlı idaresinde bulunan Kamara nahiyesine bağlı Derice ve Zabe karyeleri ile bazı mahalleleri zorla istila edip mal ve hayvanlarını gaspettikleri ve İngiliz memurlarının da onlara destek verdiği bilinmektedir.²⁰⁴ İngiliz yardımı alan Havşabî kabilesi İngilizlerin tahrik ve yardımlarıyla bulunduğu bölgede isyan etmiştir.²⁰⁵

Abdalî ve Havşebî kabileleri ile 1868 yılından itibaren tartışmalara konu olan Zayda bölgesindeki anlaşmazlık giderilmeye çalışılmıştır. Bu iki kabilenin liderleri

²⁰¹ Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.138.

²⁰² BOA., BEO., 1499/12370.

²⁰³ BOA., DH. MKT., 2513/26.

²⁰⁴ BOA., DH. MKT., 2518/65.

²⁰⁵ BOA., BEO., 1499/12370.

İngiltere tarafından dost olarak görülmüş ve aralarındaki bu kötü duruma son vermek için İngiltere'nin arabuluculuğunda kabileler arasında bir antlaşma düzenlenmiştir. Bu antlaşma ile İngiltere Lahec sınırı yakınlarında ve dolayısıyla kendi sınırlarına yakın bir bölgedeki iki kabilenin arasında daimi bir dostluk temin etmeyi ummuştur. Çünkü Havşabî kabilesinin diğer kabileler ile arasındaki anlaşmazlık Osmanlı Devleti tarafından İngiltere'ye karşı kullanılmış ve İngiltere himayesindeki bölgelere müdahale etmesine neden olmuştur. Buna fırsat vermemek için İngiltere yaptığı girişimlerle bölgedeki istikrarı hedeflemiştir.²⁰⁶

Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında Havşabî kabilesi diplomatik sorunlara neden olmuştur. İngiltere ile yapılan antlaşmada bu anlaşmazlıklar giderilmeye çalışılmıştır. Özellikle 1871 yılından itibaren Osmanlı birliklerinin güneye sarkması ve Havşabî kabilesinde meydana gelen idari anlaşmazlık neticesinde Osmanlı askerlerinin bu kabilelerin topraklarına girerek Lahec'i tehdit etmesi, İngiltere'yi böyle bir antlaşma yapmaya sevk etmiştir. İngiltere Havşabî kabilesini doğrudan Aden temsilciliğine bağlamak yerine, bunlara para vererek ve onları Lahec emirliğine bağlayarak dolaylı yollardan hâkimiyeti altına almaya çalışmıştır.

Aden valisinin bir miktar asker ve birkaç mühendis ile Nevahi-i mezkureden Celile mevkisinde bulunan Kain, Dalî ve Cebel-i Harire'ye gelmiştir. Oradan da Katabe kazası dâhilinde bulunan Muhammara'ya gittiği haber alınmıştır. Bu durumun Aden ile Yemen vilayeti arasında devam eden ve Nevahi-i Tis'a'dan sayılan Havaşib'in haritalarının keşfi sırasında meydana gelmesi Aden valisinin hudud vilayetine bir tecavüz hareketi sayılmaktadır. Londra Sefareti Seniyyesi aracılığıyla bu durumun Lord Salisbury'den izah etmesi istenmiştir. İngiltere ile Yemen vilayeti cereyan eden muhaberede arasında adı geçen mahaller hakkında yapılan görüşmelerden de anlaşılacağı üzere, İngiliz me'murlarının Nevahi-i Tis'a'dan sayılan Havaşib mahallelerine kadar gelerek casusluk, keşif ve Yemen vilayeti hududundaki tecavüz hareketlerine müsamaha gösterilmeyeceği belirtilmiştir.²⁰⁷

Nevâhi-i Tis'a'da bina ve kule inşası ve İngiliz asakiri i'zamı Lahic Havaşib şeyhlerinin öteden beri tecavüz ettiği ve köyleri zorla zabt ve istilâ ettiği ve Taiz civarına İngiliz askerleri sevk edildiği ve mücadelelerde meydana gelen kayıplar

²⁰⁶ Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.150.

²⁰⁷ BOA., BEO., 15/1073.

hakkında devleteler arasında muharebeler cereyan etmiş ve İngiltere hükümeti daima Hükümet-i Seniyye tarafından verilen beyanın abartılı olduğu ve bu doğrultuda Hindistan hükümetinden bilgi talep edeceği şeklinde belirsiz cevaplar verilmiş ve Abdêlî ve yahut Subeyhî kabileleri arazisinde Hükümet-i Seniyye'ne hukukunun kabul edilemeyeceği ve İngiliz askerinin o havaliden çekilmesinden sonra Havaşebîler üzerine tecavüz olunmayacağını kendi kanaatlerine uygun olarak dile getirmişlerdir.²⁰⁸

Osmanlı Devleti, İngilizlerin Havaşabî kabilesine yaptığı destek karşısında karşı taarruza geçmiştir ve 20 Ağustos 1901 yılında Havaşabî'deki İngiliz askerlerinin bir kısmının Aden'e döndüğü ve diğer kısmının da dönmek üzere hareket ettiğini bildirmiştir.²⁰⁹

1904 yılında Havaşabî kabilesi bölgesindeki sınırlar tespit edilmiştir.²¹⁰

2.4.2.2. Alevî Kabilesi

Dalî kabilesine bağlı olan bir kabiledir.²¹¹ Alevî kabilesi lideri Şeyh Şayif bin Seyf'dir. İngiltere ile dostluk ve barış adı altında himaye antlaşmaları imzalamıştır.²¹² 18 Ocak 1873 Alevî kabilesi lideri Şeyh Şayif bin Seyf, Taiz mutasarrıfı Süleyman Bey'den Osmanlı Devleti'ne itaat etmesi yönünde bir mektup almıştı. Bu mektup, Havaşabî kabilesi lideri Ali bin Mana aracılığıyla kendine ulaşmış ve hemen Aden temsilciliğine durumu ileterek tavsiye istemiştir. Tuğgeneral Schneider, Bombay'a gönderdiği raporda Alevî kabilesi şeyhinin Taiz'e gitme niyeti olmadığını ve Türklerle ittifak yapma niyeti taşımadığını belirtmiştir. Kendisine de Osmanlılar karşısında İngiltere'nin maddi yardımında bulunduklarını ve onların himayesinde olduklarını belirten cevaplar verilmesi yönünde talimatlar verilmiştir. Nitekim 20 Şubat 1895 tarihinde Alevî kabilesi şeyhi Şaif bin Said El-Kaşa ile Charles Alexander Cuninghame aracılığıyla İngiltere arasında himaye antlaşması imzalanmıştır. Alevî kabilesi ile yapılan antlaşmada İngiltere'nin himayesi kabul edilmiş ve İngiltere lehine, başka bir

²⁰⁸ Akyıldız, Kurşun, *a.g.e.*, s.296.

²⁰⁹ BOA., Y. PRK. UM., 55/17; Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA., BEO., 1710/128185.

²¹⁰ BOA., HR. SYS., 87/10.

²¹¹ Ledger, *Shifting Sands 'The British in South Arabia'*, s.25.

²¹² Ledger, *Shifting Sands 'The British in South Arabia'*, s.13.

devlete karşı hukuk korunmuştur. Ayrıca kabile İngiltere dışında başka bir devlete kendi bölgesinden toprak vermemeyi de taahhüt etmiştir.²¹³

2.4.2.3. Amirî Kabilesi

Amirî kabilesi²¹⁴ Dalî kabilesine bağlı olan bir kabiledir. Bu kabilenin lideri Ali bin Mukbil'dir. Amirî bölgesinin kuzeydoğu köşesi Lekemetu's-Şub'dur. Güneydoğusunda Dimna, daha doğuya doğru ise Bana Nehri vardır. İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında sınır tespit çalışmaları Amirî kabilesinin bulunduğu bölgeden başlamıştır. Zalî, Amirî nahiyesi içinde bulunmaktadır. Ayrıca Nevahi-i Tis'a ile Taiz Sancağı hududunun tahdidi için bir araya gelen taraftarların komisyonları Amirî nahiyesi içinde bulunan Zalî'nin Nevahi-i Tis'a aksamından olması hakkında bir gûna ihtilaf tahaddüs etmemiş ise de Zalî şeyhinin taht-ı idare ve tasarrufunda bulunan arazinin tahdidi maddesi tarafeyn memurları beyinde ihtilafat-ı şedideye meydan vermiştir.²¹⁵

2.4.2.4. Yafaî Kabilesi

Dalî kabilesine bağlı bir kabiledir. Yafaî kabilesinin²¹⁶ şeyhi Arsel bin Hadi bin Ahmed Musaydi'dir. Yafaî kabilesinin eski atası ise Ali Galip'tir. Yafaî kabilesinin eski atası Ali Galip tarafından atanmış olan bir temsilci ile Aden'in ilk İngiliz politik temsilcisi Kaptan (Frederick) Haines arasında²¹⁷ 21 Şubat 1839 tarihinde bir antlaşma imzalanmıştır. Yapılan antlaşma barış, dostluk ve birbirlerinin topraklarında güvenliği sağlayıcı önlemler gibi konuları içermektedir. Ayrıca ticaret için Gar Vallah yolu ile kabileler Yafaî sınırından Aden'e girmek isterlerse onlara karşı konulmayacak ve ayrıca her iki tarafa saygı gösterilecektir. Ayrıca mal sahipleri serbest ticaret ve takas yapma haklarına sahip olabileceklerdir. Aden'den mal ihraç edebileceklerdir.²¹⁸

Bir sonraki bölümde de görüleceği üzere İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında sınır meseleleri yüzünden anlaşmazlıklar yaşanmıştır. İngiliz birliklerin bazı yerleri ele geçirerek kendi sınırlarına katma girişimleri Osmanlı Devleti tarafından kabul

²¹³ Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.149.

²¹⁴ Amirî kabilesi, Amri olarak geçmektedir. Akyıldız, Kurşun, *a.g.e.*, s.297.

²¹⁵ Akyıldız, Kurşun, *a.g.e.*, s.297.

²¹⁶ Yafaî kabilesi Yafi olarak geçmektedir. Akyıldız, Kurşun, *a.g.e.*, s.293.

²¹⁷ Ledger, *Shifting Sands 'The British in South Arabia'*, s.13.

²¹⁸ Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.114.

edilmemiştir. Dolayısıyla bazı bölgelerin Osmanlı Devleti'ne mi yoksa İngiltere'ye mi ait olduğu konusunda anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Bu durum sınır tespitini sekteye uğratmıştır.²¹⁹ İlerleyen zamanlarda ise sınır çalışmalarına devam edilmesi gerektiği düşünülmüştür. Ayrıca bu durumda Osmanlı Devleti, İngilizlerin Yafaî bölgesine müdahale etmemesini, Cebel-i Hicaf ve Cebel-i Mafarî bölgelerinin Osmanlı sınırlarında olması gerektiğini savunmuştur.²²⁰ Dolayısıyla iki devletin komisyonları yapılan görüşmeler neticesinde Yafaî kabilesine ait bölgenin İngiliz sınırları dâhilinde Nevahi-i Tis'a'ya ait olduğu kabul edilmiştir.²²¹ Fakat daha sonra sınır tespit görüşmeleri devam ederken Osmanlı Devleti'nin Yafaî kabilesine ait olan bölgenin Osmanlı sınırları içinde olduğunu belirtmesi üzerine çalışmalar bir kez daha durma noktasına gelmiştir. Sınır tespit çalışmalarında sınırın başlangıç noktası Amirî bölgesinin kuzeydoğu köşesi olan Lekemetu's-Şub'dan değil de, bu bölgenin güneydoğusuna düşen Dimna'dan başlayarak doğu yönüne doğru, Bana nehrine kadar gitmesi gerektiğini savunmuşlardır. Ayrıca sınırın Bahtizar'dan geçerek denize ulaşması gerektiği ileri sürülmüştür. Fakat İngiltere böyle bir sınırın Yafaî ve Avlakî bölgelerinin Osmanlı tarafında kalması anlamına geldiği için bu durum reddedilmiştir.²²² Daha sonra 1903 yılında Yafaî kabilesine ait bölgenin Nevahi-i Tis'a'dan sayılması yönünde sınır tespit çalışmalarına devam edilmiştir. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin kendi sınırları dâhilinde olduğunu iddia ettiği Yafaî ile Irka ve Havra aşiretleri ve Amirî kabilesiyle antlaşmalar imzalamıştır.²²³

Sınır tespiti için yapılan 1905 protokolünde, Ribateyn, Nava ve Zabyanî denilen bölgelerin Yafaî kabilesi sınırları içinde olduğu görülmektedir. Avlakî kabilesinin ve bu kabilenin sınırları dâhilinde yerleşim alanlarının bağlı oldukları yerleşim alanlarının da bu sınırlara ait olduğu belirtilmiştir. Nevahi-i Tis'a denilen kabilelerin bulunduğu bölgenin doğusunda, güneyinde ve kuzeydoğusunda Yafaî kabilesine ait yerlerin de bu sınırlar içinde olduğu beyan edilmiştir.²²⁴ 1905 protokolünde Ribateyn, Nava ve Zabyanî nahiyeleri Yafaî bölgesine kalmıştır.²²⁵ Avlakî kabilesinin ve Yafaî kabilesine

²¹⁹ BOA., Y. MTV., 232/168; 235/44.

²²⁰ BOA., HR. SYS., 85/22; BOA., Y. MTV., 241/86.

²²¹ BOA., Y. MTV., 237/7 ; BOA., MV., 105/29.

²²² BOA., Y. MTV., 237/7; BOA., MV., 105/29.

²²³ Yeşilyurt, a.g.e., s.143.

²²⁴ BOA., MV., 105/29; BOA., Y. MTV., 237/7; BOA., HR. SYS., 89/17.

²²⁵ BOA., Y. MTV., 238/21.

bağlı kuzeydoğudan doğuya ve güneye kadar olan yerler Nevahi-i Tis'a'dan sayılmıştır.²²⁶

Yafaî kabilesi Aşağı Yafaî ve Yukarı Yafaî olmak üzere kendi içerisinde ikiye ayrılmıştır. Aşağı Yafaî kabilesi emiri Ebubekir bin Seyf'dir.

2.4.2.5. Avlakî Kabilesi

Avlakî kabilesi Dalî kabilesine bağlı bir kabiledir.²²⁷ Avlakî kabilesi lideri Abdullah bin Mehdi El-Avlakî'dir. Yaslamî aşireti Avlakî kabilesine bağlıdır. Yaslamî aşiretinin lideri ise Şeyh Muhsin bin Ferid bin Nasar'dır.²²⁸ 1905 yılında çıkan bir anlaşmazlık neticesinde İngiliz komisyonu Avlakî kabilesinin bulunduğu bölgenin Nevahi-i Tis'a'ya ait olmasını talep etmiştir. Aksi takdirde sınır protokolünü imzalamayacağını belirtmiştir.²²⁹ Osmanlı yetkilileri, İngiltere'nin bu tavrı karşısında Subahî kabilesinin olduğu bölgede Mudaribe'den Şeyh Murad denilen yere kadar olan kısımdaki sınırın tespit edilmesini istemiştir. Ayrıca Bana nehrinden Rubû'l-Hali denilen çöle kadar Yemen ve Yafaî kabilesinin olduğu bölge arasındaki sınırların bir an evvel tespit edilmesini istenilmiştir.²³⁰ 1905 yılındaki çalışmalarda İngiltere, Sabya aşiretine bağlı arazilerin Osmanlı idaresinde kalmasına razı olmuştur. 550 millik bir arazi ise İngiltere tarafında, Osmanlı Devleti'ne üçüncü bir tarafa devredilmemesi şartıyla Osmanlı Devleti'ne teslimi kabul edilmiştir.²³¹

Avlakî kabilesi kendi içerisinde Aşağı Avlakî ve Yukarı Avlakî²³² kabileleri olmak üzere ikiye ayrılmıştır.²³³ Ahvar, Aşağı Avlakî kabilesinin kontrolü altındadır.

²²⁶ BOA., HR. SYS., 89/17.

²²⁷ Ledger, *Shifting Sands 'The British in South Arabia'*, s.23.

²²⁸ Yeşilyurt, a.g.e., s.143.

²²⁹ BOA., Y. PRK. ASK., 227/72.

²³⁰ Yeşilyurt, a.g.e., s.232.

²³¹ BOA., Y. A. RES. 130/1.

²³² Yukarı Avlakî kabilesinin lideri Awadh bin Salih Nisab'dır. Ledger, *Shifting Sands 'The British in South Arabia'*, s.23.

²³³ Ledger, *Shifting Sands 'The British in South Arabia'*, s.23.

2.4.3. Nevahi-i Tis'a Kabilelerine Bağlı Olanların Daha Az Bilinen Kabileleri

2.4.3.1. Hazzabî Kabilesi

Hazzabî kabilesinin ileri gelenleri Şeyh Abdullah Hazzap, Şeyh Hamid bin Abdullah Hazzab, Şeyh Muhammed bin Abdullah Hazzap ve Mukki Hazzabî'dir. İngilizler 1839 yılında Hazzabî kabilesi ile dostluk ve barış antlaşmaları imzalamışlardır. 31 Ocak 1839 tarihindeki bu antlaşma İngiltere temsilcisi Kaptan Haines ile (yukarıda sayılan) kabilenin ileri gelenleri arasında imzalanmıştır. Bu antlaşmada, taraflar, dost olduklarına, barış ve dostluğun daimi olacağına dair söz verdiklerine, kalplerin ve arzuların bir olduğuna dair temennileri imza altına almışlardır. Dahası Aden ile dostluk ve barışın daimi olacağı ve eğer her iki taraftan birisi birbirlerinin tarafına eşyalarını taşımak isterse hiçbir emtiaya zarar yahut bir hasar verilemeyeceği konusunda söz vermişlerdir. İngilizler ve Hazzabîlerin bir oldukları eğer bir şeyler yanlış yapılırsa kendi yasaları ile yargılama yetkilerinin İngiltere'ye verilmiş olduğunu belirtmişlerdir.²³⁴

2.4.3.2. Vahidî Kabilesi

Vahidîler²³⁵ ile 2 Şubat 1839 tarihinde barış ve dostluk antlaşması adı altında sözleşme yapılmıştır. Sözleşme kabile adına Said Muhammed Cafer bin Said İdris ile Kaptan Haines arasında yapılmıştır. İngiltere ile aralarında dostluk ve barışın daimi olduğundan bahsedilmiştir. İngilizlerin serbest rekabet etmeleri için Aden'in uygun ve kabileleriyle dostluğa açık bir yer olduğunu belirtmişlerdir. Bu antlaşmaya dayanarak Vahidî kabilesine ait topraklarda İngilizlere herhangi bir saldırı yahut baskın olmayacağına dair söz verilmiştir. Genellikle İngilizlerle dostluk ve barış içinde ilişkilerin yürütüleceğini vurgulayan maddelerle, bu kabile arasındaki ilişkiler kayıt altına alınmıştır.²³⁶

²³⁴ Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.109.

²³⁵ Ledger, *Shifting Sands 'The British in South Arabia'*, s.22.

²³⁶ Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.110.

2.4.3.2.1. Vahidî Kabilesine Bağlı Aşiretler

2.4.3.2.1.1. Balahaf Aşireti

Balahaf aşireti Vahidî kabilesine bağlıdır. Balahaf aşireti temsilcisi Hadi bin Salih Bin Nasır bin Abdullah bin Ahmed bin Hadi'dir.

2.4.3.2.1.2. Bir Ali Aşireti

Bir Ali aşireti Vahidî kabilesine bağlı bir aşirettir. Aşiretin lideri Muhsin bin Salih bin Muhsin'dir. Aşiretin lideri Muhsin bin Salih bin Muhsin ve akrabaları ile A.G.F. Hogg arasında İngiltere'nin himayesi için antlaşma yapılmıştır.²³⁷

2.4.3.3. Abbadî Kabilesi

Abbadî kabilesinin şeyhi İvas bin Sallam-El-Abbadî'dir. 18 Şubat 1839 tarihinde Abbadî kabilesi ve bu kabilenin şeyhi ile antlaşma yapılmıştır.²³⁸

2.4.3.4. Zebarî Kabilesi

İngiltere Nevahi-i Tis'a bölgesinde kendisine intikal edecek mahallerde nüfuzlarını arttırma girişimleri olarak idaresini tesis etmeye çalışmıştır.²³⁹ Buna bağlı olarak yine aynı tarihte yani 18 Şubat 1839 tarihinde Zebarî kabilesi ile dostluk ve barış adı altında antlaşma imzalanmıştır. Haines ile Şeyh Maide bin Ali arasında yapılmıştır.²⁴⁰

2.4.3.5. Amudî Kabilesi

İngiltere bölgenin ileri gelen kabilelerini kendi safına çekmek için aylık ve yıllık maaş adı altında paralar ödeyip aynı zamanda dostluk ve barış adı altında yapılan antlaşmalarla bölgedeki varlığını güvence altına almaya çalışmıştır.²⁴¹ Bu doğrultuda 18 Şubat 1839 tarihinde antlaşma yapılan diğer bir kabile ise Amudî kabilesidir. Haines

²³⁷ Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.147.

²³⁸ Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.112.

²³⁹ BOA., BEO., Y. MTV., 271/66.

²⁴⁰ Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.112.

²⁴¹ BOA., BEO., 1499/12370.

ile Zeydi şeyhi Şeyh Salah Ammudi arasında imzalanmıştır. Kalıcı dostluk ve barış vurgulanmıştır.²⁴²

2.4.3.6. Irka ve Aşağı Havra Kabileleri

Irka ve Aşağı Havra kabileleri ile 27-28 Nisan 1888 tarihlerinde İngiliz himayesi konusunda antlaşmalar yapılmıştır. Antlaşmalar Irka kabilesi adına Şeyh Avaz bin Muhammed bin Das, Aşağı Havra kabilesi adına Abdullah bin Muhammed bin Sahid ile İngiltere hükümeti adına Aden temsilcisi Adam George Forbes Hogg tarafından imzalanarak yürürlüğe girmiştir. Diğer kabilelerle yapılan antlaşmalar gibi bunlar da İngiltere'nin koruması altına girmişlerdir.²⁴³ İngiltere bölgedeki kabileler ile antlaşmalar yaparak durumu kendi lehine çevirmiştir. Fakat bölgede dikkat çeken bir diğer husus kabileler arasında meydana gelen rekabet ve çatışmadır.²⁴⁴ Bu kapsamda Hakem kabilesinin,²⁴⁵ Nevahi-i Tis'a'dan olan ve İngiliz desteği gören Subahî kabilesi ile arasında çatışma söz konusudur.²⁴⁶

2.4.3.7. Kişn Kabilesi

XIX. yüzyılın başlarında Napoleon Bonapart'ın Mısır'a hâkim olduğu sırada Arap dünyasındaki merkezi hükümetler oldukça zayıflamıştı. Bu durum belirgin bir şekilde 1800'lerden itibaren başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ve gerilemesi ile birlikte de Arap güçler yavaş yavaş kendini göstermek üzereydiler. Bu şekilde otoritenin zayıfladığı ve el değiştirdiği bir sırada, bedevi kabileler ülkenin geniş arazilerinde etkinliklerini arttırmaya başlamışlardır. Böyle bir durumda da merkezi hükümetin kanunları değil, bedevi kabilelerin, köylerin ve küçük şehirlerin kendine has geleneksel kanunları kendini göstermeye başlamaktaydı. Osmanlı Devleti genel olarak bakıldığında duruma pek müdahale etmemiştir. Ancak Osmanlı hâkimiyetinin

²⁴² Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.113.

²⁴³ Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.147.

²⁴⁴ Akalın, "Kuzey Yemen'de Osmanlıların Yerli Kabilelerle Münasebetleri Kapsamında Hakem Kabilesi (1849-1904)", s.890.

²⁴⁵ Hakem kabilesi, Nevahi-i Tis'a'dan Subahî kabilesinin muhafazasına bağlıdır. *BOA., BEO.*, 1953/146460; Aynı zamanda Hakem kabilesi, Subahî kabilesinin Muha kazasına bağlıdır. *BOA., BEO.*, 1996/149696.

²⁴⁶ *BOA., BEO.*, 1953/146460; Yukarıda ifade edilen çatışmalarla ilgili olarak İngiliz desteği alan ve İngiliz himayesi altında bulunan Subahî kabilesine karşı, Hakem kabilesinin tecavüzatının önlenmesi için Yemen Vilayeti tarafından telgraf gönderilmiştir. *BOA., BEO.*, 1953/146460; Daha sonra ise Hariciye Nezaretine, Hakem kabilesinin, İngiliz himayesinde bulunan Subahî kabilesine saldırısının önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınması bildirilmiştir. *BOA., BEO.*, 1996/149696.

azalmasıyla da kabileler birden etkin olamamışlardır. Kabileler kendi hâkimiyetlerini elde edene kadar başka kuvvetler bölgede varlık göstermişlerdir.²⁴⁷ İngiltere ise buradaki otorite boşluğundan faydalanarak bölgeye hâkim olabilmek için kabileler ile anlaşmalar yapmıştır. Bu kabilelerden biri de Kişn kabilesidir. 2 Mayıs 1888 tarihinde İngiltere ile Kişn kabilesi arasında İngiltere himayesi için antlaşma imzalanmıştır. Antlaşma İngiltere adına Adam George Forbes Hogg ile Ali bin Abdullah bin Salim Bin Saad Afrir El-Mafari arasında yapılmıştır.²⁴⁸

2.4.3.8. Berhamî Kabilesi

21 Eylül 1889 tarihinde İngiltere adına A.G.F. Hogg ile Ali Bin Ahmed Ümm-i Tomme ve Berhamî kabilesi şeyhleri arasında imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre Berhami kabilesinin tüm bireyleri ve halkı, İngiltere'nin himayesini kabul etmiştir.²⁴⁹ İngiltere böylece kabilelere birtakım vaatler sunarak bölgedeki hâkimiyetini güçlendirmeye çalışmıştır. İleri bölümde de görüleceği üzere Nevahi-i Tis'a bölgesinde İngiltere ile Osmanlı Devleti hâkimiyet alanlarının belirlenmesi için nüfûz mücadelesine başlamıştır. İngiltere ise yukarıda adı geçen kabilelerle dostluk ve barış adı altında yapmış olduğu himaye antlaşmalarını delil göstererek bu bölgenin kendi sınırları dâhilinde olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca bu bölgede bulunan kabileler yapısı gereği birbirlerinden ayrı olsalar da bir bütün şeklinde belli bölgelerde yerleşmiş durumdadırlar.²⁵⁰

²⁴⁷ Akalın, “Kuzey Yemen’de Osmanlıların Yerli Kabilelerle Münasebetleri Kapsamında Hakem Kabilesi (1849-1904)”, s.883.

²⁴⁸ Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.148

²⁴⁹ Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.148.

²⁵⁰ Örneğin, Haşid kabilelerinden dördü (Udhar, Usyamat, Beni Suraym ve Harif böyle bir görüntü arz etmektedir. Bu kabileler de Bakil kabileleri tarafından kuşatılmış gibidirler. Akalın, “Kuzey Yemen’de Osmanlıların Yerli Kabilelerle Münasebetleri Kapsamında Hakem Kabilesi (1849-1904)”, s.882.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I. DÜNYA SAVAŞI ARİFESİNDE NEVAHİ-İ TİS'A MERKEZLİ OSMANLI-İNGİLİZ NÜFÛZ MÜCADELESİ

3.1. ADEN VE NEVAHİ-İ TİS'A MESELESİ

Hindistan'a yerleşen İngiltere, tıpkı Portekizliler gibi Hint Okyanusu'na açılan önemli ve stratejik bir mevkide yer alan Aden ile ilgilenmeye başlamıştır. 19. yüzyılın başında İngiltere, her zamanki siyasetlerine uygun olarak San'a Şeyhi ile ihtilaf halinde olan Lahic Sultanı ile bir ticaret antlaşması yapmıştır.²⁵¹ Aynı zamanda da San'a Şeyhi ile irtibata geçip bölgeye yerleşmek için uygun bir fırsat beklemiştir. 1837 yılında Aden yakınlarında kaza yapan İngiliz bandıralı bir geminin, yerlilerin saldırısına uğraması İngiltere'ye aradığı fırsatı sunmuştur. İngiltere baskı yaptığı Lahic Sultanı'ndan tazminat olarak şehri ve limanı İngiltere'ye satmaya zorlamıştır. İngilizler ise Lahic Sultanı'nın oğlunun bu duruma itiraz etmesi üzerine 1839 yılında Aden'i işgal etmişlerdir.²⁵²

Ümit Burnu'nun keşfedilmesiyle canlılığını kaybeden Aden ticareti, Kızıldeniz-Hindistan yolunun açılmasının ardından tekrar canlanmıştır. Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra gemilerin kömür ikmal deposu olması hasebiyle önemi daha da artmıştır. Doğu Telgraf Şirketi'nin Hindistan, Uzakdoğu, Avustralya ve Zengibar'a giden deniz altı kablolarının buradan geçmesi, bölgeye ayrı bir jeopolitik önem kazandırmıştır. İngilizler bu sebeplerden dolayı sadece Aden ile yetinmeyip civardaki stratejik yerleri de işgale yönelmişlerdir.²⁵³

Yukarıda da bahsedildiği gibi Yemen ve Yemen'e bağlı olan şehirler ilk olarak 1. Selim döneminde Osmanlı idaresini kabul etmiştir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde de (1520-1566) tam manasıyla Osmanlı hâkimiyetine girdiği hâlde, sonradan buradaki idare zaman içerisinde zayıflamıştır. Buraya kötü idarecilerin tayin edilmesi ve tayin edilen idarecilerin merkez ile aralarının bozuk olması gibi nedenlerden dolayı Yemen'de idare zamanla bozulmuştur. Osmanlı Devleti idaresindeki önceliği, Anadolu ve Rumeli'ye vermesi gibi nedenlerden dolayı Yemen'in ehemmiyetini gözden kaçırmıştır. Bundan dolayı İngilizlerin Yemen'i elde etme girişimleri Osmanlı idarecilerinin gözünden kaçmıştır. Fakat dünya siyasetindeki değişikliklere paralel olarak Osmanlı Devleti'nde Sultan Abdülmecit (1839-1861) ve Sultan Abdülaziz (1871-

²⁵¹ Ledger, *Shifting Sands 'The British in South Arabia'*, s.12.

²⁵² Kurşun, Akyıldız, *a.g.e.*, s.37.

²⁵³ Kurşun, Akyıldız, *a.g.e.*, s.37.

1876) dönemlerinde Yemen'in önemi yeniden anlaşılmıştır.²⁵⁴ Yemen'de İngiliz politikaları karşısında alınması gereken tedbirler için birtakım girişimler²⁵⁵ başlatılmıştır.²⁵⁶

Osmanlı Devleti Yemen'i yeniden merkeze bağlamak istemiş ve 1872 yılından itibaren bir dizi askeri, siyasi ve idari tedbirler alarak Yemen'deki idaresini düzenlemek ve Yemen'i yeniden merkeze bağlamak için fiili harekete geçip, sorunları yerel yöneticilere bırakmak yerine merkezden çözüme sürecine girmiştir. Böylece bölgede var olan uluslararası sorunlarda yeniden taraf olmuştur. Bu gelişmelerin endişelendirdiği İngilizler Lahec Sultanı üzerindeki baskılarını arttırmıştır ve aynı zamanda Yemen'in güneyindeki bazı kabile ve aşiretler ile anlaşmışlar ve bu kabile ve aşiretler İngilizlerin Aden'i işgalinin hemen ardından İngilizlerin himayesine girmişlerdir.²⁵⁷ Abdülaziz döneminde Osmanlı Devleti Arabistan'da iadeye bile söz konusu olamayacağı, buranın önceden beri sahibi olduğu ve buranın kendi mahiyetinde gördüğü esnada her tarafta karşısında İngiltere'yi görmesi şaşırtıcı ve zaman zaman da çatışmayı meydana getirecek olan bir durumdur. İngiltere içinde aynı durum söz konusudur. Bu durum yıllardan beri böyledir. Yemen'de Osmanlı ordusunun San'a'dan çekilmesini sağlayıp, Yemen vilayetinin kendisine ihya edilmesini sağlayıp daha o zamanda Lahec Sultanlığını ve Aden'i Nevahi-i Tis'a bölgesine dâhil ettirmiştir. Daha sonra da görüleceği gibi birkaç sene sonra yani 1914 yılında Nevahi-i Mezkure ile Yemen Vilayeti hududu İngiltere ile tahdid edilmiştir.²⁵⁸ Fakat Osmanlı Devleti Yemen'i yeniden merkeze bağlamak için yaptığı askeri hareket esnasında Aden ve civarında Büyük Britanya İmparatorluğu ve onunla doğrudan ilişki içinde bulunan dokuz kabile bulunmaktadır. Bunlar Yemen'e bağlı Taiz Sancağı'nın güneybatısında yani Nevahi-i Tis'a ile Taiz Sancağı hududunda yer alan Nevahi-i Mezkure'yi tahaddüs eden Abdalî, Fazılî, Akrahî, Subahî, kabileleri ile Dali kabilesine bağlı Havşabî, Alevî, Amirî, Yafaî,

²⁵⁴ Çünkü Yemen, Hicaz'ın anahtarıydı. Hilafetin temeli olan Hicaz, eğer Yemen elde bulunmazsa tehlikeye maruz kalırdı. İnönü, *a.g.e.*, s.98.

²⁵⁵ Bu durum karşısında Osmanlı Devleti, İngiltere'nin bu girişimleri karşısında İngilizlerin kara yoluyla iç kesimlere posta göndermesini engellemeye çalışmıştır. *BOA., DH. MKT.*, 2251/92.

²⁵⁶ *BOA., Y. PRK. AZJ.*, 36/106.

²⁵⁷ Akyıldız, Kurşun, *a.g.e.*, s.37.

²⁵⁸ *BOA., A. DVN. MKL.* 55/8.

ve Avlakî kabileleridir. Avlakî ve Yafaî kabileleri de Aşağı Avlakî ve Yukarı Avlakî, Aşağı Yafaî ve Yukarı Yafaî olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.²⁵⁹

Osmanlı hükümeti, 1873 yılında İngilizlerle müzakerelere girişerek bu kabileleri kendi egemenliğinde saydığını ve bu kabileler üzerinde hakları bulunduğunu ileri sürmüştür. Dolayısıyla kendi egemenliği altında saydığı Aden civarındaki Nevahi-i Tis'a şeyhlikleri ile herhangi bir irtibata geçilmemesini istemiştir. Osmanlı Devleti bu kabileleri idaresi altına almak için harekete geçince İngilizler, bu sırada adı geçen kabileler ile antlaşmalar yoluyla doğrudan ilişki içinde olduklarını ve daha önce yapmış oldukları bazı antlaşma ve girişimleri de delil göstererek buna karşı çıkmıştır.²⁶⁰ Böylece İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında Nevahi-i Tis'a kabilelerinin ve mukim bulundukları sahanın aidiyeti konusunda ve daha genel çerçevede ise Yemen'de nüfûz mücadelesi başlamıştır.²⁶¹

Yemen'e bağlı Taiz Sancağı'nın güneybatısında yer alan Nevahi-i Tis'a, İngilizlerin Aden'den kuzeye doğru yayılma isteklerine paralel olarak sınır tartışmalarına sebep olmuştur. Aslında Arap Yarımadası'nın her tarafında olduğu gibi, burada da temel tartışma konusu, aşiretlerin yaşama biçimlerinden dolayı mevsime göre yer değiştirmeleri sırasında meydana gelen sınır ihlalleridir. İngilizlerin bölge kabilelerini silahlandırması, geleneksel aşiret kavgalarını daha da tehlikeli bir hale getirmiştir ve bu mücadeleler, "menfaatlerin zedelendiği gerekçesi" ile daima İngiliz müdahalelerine ortam hazırlamıştır. İngiltere ise bu durumu Osmanlı Devletine zaman zaman sert bildiriler ile iletmiştir.²⁶²

1873 yılında Lahec'e giren Osmanlı birliklerine karşı, Aden siyasi temsilcisi, Hindistan Valiliği'nden talimat alarak, Lahec'de Abdalî kabilesine karşı isyan eden bir gruba destek vermek için, Lahec emirine yardım etmek amacıyla Aden'den İngiliz birliklerini buraya göndermiştir. Osmanlı Devleti durumu protesto ederek İngiliz birliklerinin, Yemen Valiliği'ne ait olan Lahec'den derhal çekilmesini talep etmiştir. Fakat İngiltere de aynı şekilde Osmanlı birliklerinin Lahec'i derhal boşaltması konusunda ısrar edince mesele İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında sorun haline

²⁵⁹ Akyıldız, Kurşun, *a.g.e.*, s.293; *Records of Yemen*, Vol. V, s.197; Akalın, "Kuzey Yemen'de Osmanlıların Yerli Kabilelerle Münasebetleri Kapsamında Hakem Kabilesi (1849-1904)", s.884.

²⁶⁰ BOA., HR. SYS., 85/24; Ledger, *Shifting Sands 'The British in South Arabia'*, s.13.

²⁶¹ Akyıldız, Kurşun, *a.g.e.*, s.37

²⁶² Akyıldız, Kurşun *a.g.e.*, s.37

dönüşmüştür. İngiliz birliklerinin Aden'e dönmeyeceğini ilan etmesi, Yemen'de İngilizler ile Türkleri bir mücadelenin içine sokmuştur.²⁶³

İngiltere daha önce olduğu gibi Hindistan Valiliği'nden talimat alarak kabilelerin antlaşmalar ile İngiliz himayesine alınması konusu tekrar gündeme gelmiştir ve bu öneri kabul edilmiştir. Bir önceki bölümde de görüldüğü üzere İngiltere Aden ve civarındakiler olmak üzere buradaki kabileler ile dostluk ve barış adı altında birtakım antlaşmalar yaparak bölgedeki varlığını tesis etmeye çalışmıştır.²⁶⁴ Bu antlaşmalar hem Osmanlı Devleti'ne karşı İngilizlerin elini güçlendirmek için hem de İngiltere'nin herhangi bir girişim karşısında doğrudan müdahalesini sağlayacak türdendir. Burada önemli olan diğer bir husus ise bu kabilelerin, İngiltere korumasını kabul etmeleri ve İngiliz himayesi altında olmalarıdır.²⁶⁵

Bu politika doğrultusunda İngiltere, yukarıda da adı geçmiş olan Fazılî, Akrahî, Aşağı Avlakî, Subahî, Abdalî, Havşabî, Alevî, Yukarı Yafaî, Aşağı Yafaî, Yukarı Avlakî ve Amirî gibi belli başlı kabileler ile onları himaye antlaşmaları imzalamıştır. Bu kabilelere bağlı aşiretler de aynı doğrultuda düşünülmüş ve bu antlaşmalara dâhil edilmişlerdir. Bu antlaşmaları kendisine hukuki gerekçe gösteren İngiltere, Nevahi-i Tis'a denilen bölgeye yönelik girişimlerde²⁶⁶ bulunmuştur. Konu ile alakalı ilk bilgi 26 Kasım 1891 tarihinde Osmanlı Devleti kayıtlarına geçmiştir. Yemen'de bazı İngiliz memurları Nevahi-i Tis'a'nın kendilerine aidiyeti hakkında teşebbüslerde bulunmuşlardır. Lord Salisbury, Londra Osmanlı sefirine, İngilizlerin bu girişimlerinden haberi olmadığını İstanbul'a bildirmiştir.²⁶⁷ 19. yüzyılın sonunda İngilizlerin söz konusu girişimlerine karşı Osmanlı Devleti'nin bu uzak coğrafyada verdiği mücadeleleri belgelerden takip etmek mümkündür. Özellikle 1899 yılında Taiz Sancağı'ndan

²⁶³ Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.197; Akyıldız, Kurşun, *a.g.e.*, s.284.

²⁶⁴ İngiltere Nevahi-i Tis'a bölgesinde bulunan kabileler ile dostluk ve barış adı altında himaye antlaşmaları imzalayarak bölgedeki kabilelerin güvenliğini sağlamıştır ve bu kabileleri kendi safına çekmeyi başarmıştır. Bu kabilelerden birisi Havşabî kabilesidir. Ayrıca İngiliz desteği alan kabileler İngilizlerin tahrik ve yardımlarıyla bulundukları bölgede isyan etmişlerdir. Bu durum ise İngiltere'ye aradığı fırsatı sunmuştu ve İngiltere olayları kendi lehine çevirmişti. *BOA.*, *BEO.*, 1499/12370.

²⁶⁵ Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.197.

²⁶⁶ Örneğin, İngiltere Nevahi-i Tis'a bölgesinde bulunan kabile şeyhlerini kışkırtarak onlara destek verdiği bilinmektedir. *BOA.*, *DH. MKT.*, 2518/65; Aynı zamanda İngilizlerin Osmanlı idaresi altında bulunan yerlere tecavüz ettikleri bilinmektedir. Hatta Yemen'de İngilizlerin sınıra tecavüzleri söz konusudur ve buralara İngiliz bayrağı çektikleri bilinmektedir. *BOA.*, *YPRK. UM.*, 54/102; Yemen'de, Aden ile Taiz arasındaki bölgeye İngilizlerin bir demiryolu inşaatı girişimin olduğu bilinmektedir. *BOA.*, *Y. MTV.*, 194/131; Ayrıca Aden'de bulunan İngiliz memurlarının bazı nahiyelerde bina inşa ettikleri bilinmektedir. *BOA.*, *BEO.*, 1403/105161.

²⁶⁷ *BOA.*, *Y.A. HUS.*, 256/94; *BOA. BEO.*, 15/1073.

İstanbul'a gelen raporlarda, İngilizlerin kanun tanımazlıkları, Aden'e yerleştikten sonra Taiz'e doğru bir demir yolu yapma tasavvurları, aşiretler ile ilişkileri ve silah ticaretini²⁶⁸ teşvik ederek bölgede karmaşayı açıkça ortaya koydukları görülmektedir.²⁶⁹

1900 yılına gelindiğinde ise Osmanlı birliklerinin Havşabî Bölgesine ait El-Derice yakınlarındaki bir kaleyi ele geçirmesi üzerine İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında ilk askeri müdahale başlamıştır. İngiltere, Osmanlı Devleti tarafından görevlendirilen birliklerin bu topraklarda yapacağı hareketlere karşı sessiz kalamayacağını, Osmanlı Devleti ise Lahec Emiri'nin Havşebî kabilesinin olduğu bölgede yaptığı faaliyetler nedeniyle Nevahi-i Tis'a denilen bölgenin Yemen Vilayeti'ne iade edilmesini talep etmiştir.²⁷⁰ Osmanlı Devleti'nin istekleri doğrultusunda Lahec şeyhinin bu hareketinden dolayı Sefareti Seniyye ile Foreing Office beyninde teati olunan muhaberat İngiltere Dışişleri Bakanlığı (Foreing Office) durum 11 Haziran 901 tarihinde Antopulo isimli bir İngiliz tarafından şu şekilde iletilmiştir. “*Hükümetimden bu kere aldığım talimatta sâlifü'l-arz iki kıta muharrerat-ı âcizî ile metbu-ı mufaffamım şevket-meâp efendimiz hazretlerini Aden'e mücavir Nevâhi-i Tis'a üzerindeki hukuk-ı saltanatî hakkında bast ve temhîd eylediğim edilleyi kâmilten tasdik ve teyid ile beraber nevahi-i mezbûre üzerinde Hükümet-i Seniyye'nin nâ-kabil-i red ve itiraz hukuk-ı sarîhası için Bâbîâli'nin bundan evvel de defaat-ı mükerrere iddia ve icra eylemiş olduğunu der-hatır ettirmekliğim ve bu babdaki edille ve berâhin-i mukni'ayı bir kat daha tavzih eylemekliğim emir buyrulmuştur.*

Şurasını dahi arz ve izaha mezunum ki, İngiltere hükümetinin Aden'e mücavir kabail rüesasiyle bazı münasebatta bulunmuş ve rüesa-yı merkumeyi kendine takribe çalışmış olması Hükümet-i Seniyye nazarında bir muahadenameye muâdil olamayacağı gibi Devlet-i Aliyye'nin havalı-i mezkûredeki hukukunun İngiltere'ye devr ve ferağını mutazammın bir muamele-i muntazama da teşkil edemez. Fakat Foreing Office'nin balâdâ mezkûr 21 Kânunievvel 900 tarihli notasında bu mesele hakkında aynı lisanı kullanmış olması hasebiyle İngiltere'nin Nevahi-i Tis'a üzerinde bilâ-edille iddia eylemek istediği hakk-ı himaye hususunda Hükümet-i Seniyye'nin en katî kuyûd-ı ihtiraziyye dermiyan ve bu babda öteden beri bast ve temhîd olunagelen fikir ve

²⁶⁸ BOA., Y. MTV., 194/31.

²⁶⁹ Akyıldız, Kurşun, a.g.e., s.38.

²⁷⁰ BOA., BEO., 431/32295.

mütâlaasını her zamankinden ziyade muhafaza eylediğini beyana memur olduğumu arz ve zât-ı şâhânenin Aden'e mücavir Nevâhi-i Tis'a üzerindeki hukuk-ı mukaddese-i hükümrânîsinin muhafaza ve müdafaası zımında Bâbîâli'nin mecburiyet-i kat'iyeye hisseylemiş olduğunu zât-ı asilânelerinin de tasdik buyuracaklarını ümid eylerim."²⁷¹

1900'lerden itibaren artık Nevahi-i Tis'a meselesi Osmanlı-İngiliz mücadelesinin önemli konu başlıklarından birisi haline gelmiştir. Yukarıdaki tespitlerde görüldüğü üzere İngilizlerin yaklaşımları reddedilmiş ve bölge üzerindeki Osmanlı hukukunun varlığı ispat edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca İngilizlerin bölgedeki kabile şeyhleriyle yaptıkları anlaşmaların Osmanlı hükümeti nazarında hiçbir zaman anlaşma niteliği taşımadığına ve bölge üzerindeki Osmanlı hukukunun devrinin asla mümkün olamayacağına vurgu yapılmıştır.²⁷² İngiltere ise Osmanlı Devleti'nin müdahalesini ve isteklerini kabul etmemiş, Nevahi-i Tis'a denilen bu bölgenin kendi himayeleri altında olduğunu ve Osmanlı Devleti'nin bu bölge üzerindeki haklarını kesinlikle kabul etmeyeceğini bildirmiştir. İngilizlerin işgal ve iddialarını Aden dışına taşıma girişimleri 1901 yılından itibaren Nevahi-i Tis'a hududunun belirlenmesi çabalarını başlatmıştır. Komisyonlar kurulmuştur; yerinde ve her iki ülkenin başkentlerinde görüşmeler yapılmıştır ancak özellikle Yafa, Zâî ve Celile arazisi üzerindeki ihtilaflar, sorunun 1914 antlaşmasına kadar sürüncemede kalmasına neden olmuştur.²⁷³

3.2. SINIR TESPİT KOMİSYONLARININ OLUŞTURULMASI

Hindistan Valiliği İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında ortaya çıkan nüfûz mücadelesinin savaşa meydan vermeden diplomatik yollarla meselenin çözüm yoluna gidilmesi önerisinde bulunmuştur. Bu öneriye göre, Yemen'de, Aden ile Taiz Sancağı arasında Nevahi-i Tis'a olarak adlandırılan bölgede İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında bir sınır tayini antlaşması yapılması gündeme gelmiştir. 1900'lerden önce zaten İngiltere bölgede hâkimiyet kurmak ve Osmanlı Devleti'nin bölgeye girişini durdurmak için kabileler ile antlaşmalar yapmıştır. 1901 yılından itibaren de İngilizlerin işgal ve iddialarını Aden dışına taşıma girişimlerinden ötürü İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında Nevahi-i Tis'a hududunun belirlenmesi çalışmalarını başlatmıştır. İngiltere ve Osmanlı Devleti'nin temsilcilerinden oluşan komisyonlar kurulmuştur. Bu doğrultuda

²⁷¹ Akyıldız, Kurşun, *a.g.e.*, s.295; R. Fahreddin- M. Nabi, *Aden ve Nevâhi-i Tis'a Meselesi*, ss.13-14.

²⁷² Akyıldız, Kurşun, *a.g.e.*, s.38.

²⁷³ Akyıldız, Kurşun, *a.g.e.*, s.38.

Yemen’de İngiliz-Osmanlı sınırının çizilmesi amaçlanmıştır. Her iki ülkenin de başkentlerinde görüşmeler yapılmıştır. Böylece Nevahi-i Tis’a denilen bölgedeki İngiliz iddialarının ve karışıklıklarının önlenmesi hedef alınmıştır.²⁷⁴

İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında Yemen’de öteden beri ihtilaf sebebi olan Nevahi-i Tis’a hududunun belirlenmesi ve hudud boylarına karakollar inşa edilmesi için ortak çalışmalar başlatılmıştır.²⁷⁵ Yemen vilayeti hududunun belirlenmesi için Erkan-ı Harbiye Miralay Mustafa Remzi ve Erkan-ı Harbiye Kaymakamı Seyfi Bey’in hangi gün hareket edecekleri İngiltere Sefareti tarafından belirlenmiştir. Osmanlı Devleti 20 Kasım 1901 tarihinde (8 Şaban 1319) Erkan-ı Harbiye Miralay Mustafa Remzi Bey başkanlığında, Erkan-ı Harbiye Kaymakamı İbrahim Seyfi Bey, 51. Alay Kaymakamı Hakkı Bey, Kolağası Halil Remzi Efendi ve Yüzbaşı Ziya Efendilerden oluşan bir komisyon oluşturulmuş ve bu komisyonu Yemen’e göndermiştir.²⁷⁶ İngiltere adına ise R.A. Wahab başkanlığında bir komisyon oluşturulmuştur. 11 Şubat 1902 tarihinde her iki komisyon Dali²⁷⁷ bölgesinde bir araya gelerek çalışmalara başlamıştır.²⁷⁸

Böylece Osmanlı Devleti, İngiltere ile aralarında sınır mücadelesine sebep olan Nevahi-i Tis’a meselesinin çözümü için adım atmıştır. İngiltere’nin kendi çıkarları doğrultusunda yola çıktığı Nevahi-i Tis’a meselesini Osmanlı Devleti çözüme kavuşturmak için çaba sarf etmiştir. Bundan dolayı Osmanlı Devleti, İngiltere’nin bölge üzerindeki iddia ve karışıklıklarını engellemek istemiştir. Böylece Nevahi-i Tis’a sınırının tespiti amacıyla İngiliz komisyonları ile görüşmeler yapılmıştır. İngiltere’nin kayıtlarda “Nine Cantons” olarak geçen bölgeye nüfuzunu genişletme çabalarını engellemek için başlatılan diplomatik müzakerelerde Osmanlı Devleti süreci lehine çevirebilmek için meseleyi zamana yaymaya çalışmıştır. Nihayet 1913 yılında Basra Körfezi ile ilgili hususlarda İngilizlerle antlaşmaya varılmıştır.²⁷⁹ Ayrıca İngiliz ve Osmanlı temsilcileri Nevahi-i Tis’a konusunda 1903, 1904 ve 1905 yıllarında yapılan sınır protokollerinin bir antlaşmaya dönüştürülmesini prensip olarak benimsemişlerdir. Öncelikle Yafa, Zali’ ve Celile arazisi gibi ihtilafli olan yerler hakkında müzakereler yapılmıştır ve bazı dönemlerde görüşmeler kesintiye uğramıştır. Uzun süren çalışmalar

²⁷⁴ Akyıldız, Kurşun, *a.g.e.*, s.38.

²⁷⁵ BOA., DH. MKT., 2575/102.

²⁷⁶ BOA., HR. SYS., 223/25; BOA., BEO., 1745/130830; BOA., BEO., 1805/135359.

²⁷⁷ Dali, Taiz Sancağı’nda Katabe kazasıdır. BOA., BEO., 15/1073.

²⁷⁸ Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.199.

²⁷⁹ BOA. A. DVN. MKL., 55/8.

sonucunda Nevahi-i Tis'a meselesi, Yemen taraflarındaki İngiliz-Osmanlı Sınır Antlaşması 9 Mart 1914 tarihinde imzalanmıştır. 6 Haziran 1914 tarihinde ise teati edilerek Osmanlı Devleti bölgedeki İngiliz varlığını kabul etmiştir.²⁸⁰

3.2.1. Sınır Tespit Komisyonunun Çalışmaları

İngiltere işgal bölgelerini genişletmek istediği bölgelerde varlığını tesis ederken silahlı mücadele yanında diplomatik yolları da yürütmeye gayret etmiştir. Aden'i işgal ettikten sonra da bölgedeki nüfuzunu arttırırken Osmanlı Devleti'nin bölgedeki idari açıdan bıraktığı ya da bırakmak zorunda kaldığı boşluğu doldurmaya çalışmıştır. Durumun Osmanlı-İngiliz çatışmasına neden olması muhtemel olduğu aşamada diplomatik girişimlerde bulunarak süreci lehine çevirmek istemiştir. Nevahi-i Tis'a bölgesinin sınırlarını belirleyen komisyonların teşkili de buna örnektir.

İngiltere temsilcisi R.A. Wahab, 1891- 1892 yılları arasında Yemen'e gelmiştir. İngilizlerin ilişki içerisinde olduğu kabilelerin bulunduğu yerler ile ilgili olarak bir harita çıkarmıştır. Daha sınır görüşmelerine başlamadan önce İngiltere, bu harita göz önünde bulundurularak bölgedeki kabile şeyhleri ile girişimlerde bulunmuştur. Osmanlı devleti ile yapılacak sınır tespitinde İngiltere dolayısıyla bu haritanın dikkate alınarak sınırların çizilmesi gerektiği taraftarı olmuştur. Fakat İngiltere'nin kendi nazarında belirlediği bu sınır Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmemiştir.²⁸¹ Çünkü Osmanlı Devleti'nin bu uzak coğrafyada verdiği mücadeleleri konu ile ilgili yapılan yazışmalardan takip edilmek üzere İngilizlerin bu yaklaşımı reddedilmiştir ve bölge üzerindeki Osmanlı hukuku ispat edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca İngilizlerin bölgedeki kabile şeyhleriyle yaptıkları anlaşmaların Osmanlı hükümeti nazarında hiçbir zaman anlaşma niteliği taşımadığına ve bölge üzerindeki Osmanlı hukukunun devrinin asla mümkün olamayacağına vurgu yapılmıştır.²⁸² Osmanlı Devleti'nin bu görüşleri üzerine sınır tespit çalışmaları başlamadan durma noktasına gelmiştir.

²⁸⁰ Akyıldız, Kurşun, *a.g.e.*, ss.38-39.

²⁸¹ Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.200.

²⁸² Akyıldız, Kurşun, *a.g.e.*, s.38.

3.2.2. Osmanlı Devleti'nin Nevahi-i Tis'a Meselesi Ve Sınır Tespiti Esnasında Üzerinde Durduğu Konular

Görüşmelerin sürdüğü esnada Şiarî kabilesinin bulunduğu köy ve arazilerin Dalî nahiyesine ait olup olmadığı konusunda İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında ihtilaf çıkmıştır. İki devlet arasında sınır tespiti için yapılan görüşmeler başlamadan durma noktasına gelmiştir. Osmanlı Devleti kendi komisyonuna talimat göndererek, sınır tespitine başlanırken Şiarî kabilesinin bulunduğu arazi ve köylerin Osmanlı Devletine ait olduğu üzerinde durulmasını özellikle belirtmiştir.²⁸³

Aynı zamanda Osmanlı Devleti;

- Katabe'nin Osmanlı idaresi sınırları içinde kalması ve Lekmet ve Ukla arasındaki hattın olduğu gibi korunması,
- İngiliz isteklerine izin verilmeyerek yeşil hat ile buralardaki Osmanlı hukukunun korunması,
- Osmanlı Devleti'nin Dalî bölgesinde emellerinin olmadığı ancak Dalî Emiri'nin Katabe dâhilinde bulunan bazı mahallelere saldırarak buraları kendi arazisine katma emeli olduğu ve Osmanlı yetkililerinin buradan haberdar olması gerektiği,
- Dalî ile Katabe arasında tespit edilecek olan sınırın işaretlenmesi için sınır sütunlarının masraflarının Dâhiliye Nezareti bütçesinden karşılanacağı gibi, konular tespit edilerek çalışmalarda buna göre hareket edilmesi için Osmanlı komisyonuna gönderilmiştir.²⁸⁴

Osmanlı komisyonu yukarıda da ifade edildiği gibi üzerinde taviz vermemesi gereken bölgeleri İngiliz komisyonuna belirttikten sonra, İngilizler bazı bölgeleri kendi himayesine almak istemiştir. Osmanlı Devleti bunu engellemek adına Dalî bölgesindeki Cebel-i Hicaf ve Cebel-i Mafarî'yi ele geçirmiş ve bu bölgelerin Osmanlı Devleti dâhilinde olması gerektiğini savunmuştur.²⁸⁵ İngiltere ise bu durumun üzerine Celile'yi işgal etmiştir.²⁸⁶ Böylece Nevahi-i Tis'a meselesinde sınır tespitini belirleme

²⁸³ BOA., HR. SYS., 85/6; BOA., HR.SYS., 85/7; BOA., BEO., 1805/135359.

²⁸⁴ Yeşilyurt, a.g.e., s.201.

²⁸⁵ İngiliz komiserlerinin Cebel-i Hicaf hakkında bir şey söylemeyip Kabiletüşşearî şamil kura ve arazisinin Dalî'a'ya tabi olduğunu iddia etmeleri üzerine, o cihetin Dalî'a'ya ait olduğunun Osmanlı memurları tarafından ifade olunması üzerine İngilizler müzakerelere ara vermişlerdir. BOA., BEO., 1796/134698.

²⁸⁶ Yeşilyurt, a.g.e., s.201.

çalışmalarında oluşturulan komisyonların anlaşılamaması üzerine her iki devletin ordularının olaya müdahil olmasıyla çatışmalar yaşanmış ve sınır tespit belirleme çalışmalarında herhangi bir ilerleme kaydedilememiştir.

3.2.3. Sınır Tespiti Esnasında Çıkan Anlaşmazlıklar

Komisyon çalışmalara başlamadan önce, bazı bölgelerin Osmanlı Devleti'ne mi yoksa İngiltere'nin himayesindeki kabilelere mi ait olduğu meselesi ortaya çıkmıştır. İngiliz birliklerinin bazı yerleri ele geçirerek kendi sınırlarına katma girişimleri, Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmemiş ve sınır çizilmeden bazı yerlere askeri birlikler sevk ederek elinde tutmaya çalışmıştır. Osmanlı komisyonu, İngilizlerin hak iddia ettiği bölgelerin halen daha Osmanlı nüfûzu ve idaresi altında olduğunu, çeşitli delillerle ispatladıkları halde İngiliz komisyonu tarafından kabul edilmemiştir. Eğer Dalî²⁸⁷ ile Katabe arasındaki bu mesele İngiltere ve Osmanlı Devleti tarafından halledilemezse sınır tespitine devam etmeyeceklerini bildirince, sınır tespitinde anlaşmazlık çıkmıştır.²⁸⁸ Dalî bölgesinde İngiliz ve Osmanlıların birbirlerine karşı tecavüzlerine meydan verilmemesi ve uygunsuz bir durumun önlenmesi amaçlanmıştır.²⁸⁹ Ayrıca bölgede İngiliz taraftarı olan bazı kabileler Osmanlı delegelerine zorluk çıkarmıştır. İngiliz birliklerinin Hicaf bölgesine gönderilmesi ile Ahvalî, Mihrabî ve Ezrakî'deki halk Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtılmıştır. İngiliz komiserleri tarafından beslenen Zeayir kabilesinden olan bazı adamlar Türk delegesi Kolağası Zekeriya Bey'in kroki yapmasına engel olmuşlardır. Aynı zamanda sınır tespitinde kullanılacak olan sınır sütunlarının inşa masraflarının hangi devlet tarafından karşılanması gerektiği konusunda da anlaşmazlığa sebep olmuştur.²⁹⁰ Ayrıca Şeyh Nazır Makbul'un, İngiliz komiserlerine karşı halkı tahrik ettiği şeklindeki İngiliz iddiasının asılsız olduğu ortaya çıkmıştır.²⁹¹

İngilizlerin Celile'yi ele geçirmesi üzerine, Osmanlı birlikleri Celile'nin kuzeybatısında bulunan Lekemetü's-Salah-ı ele geçirmişlerdir. İngiliz komisyonu

²⁸⁷ Aden'de Dalî arazisinin İngiltere Devleti himayesinde bulunan Nevahi-i Tis'a dâhilinde olmadığını ve İngilizlerin adı geçen Katabe kazasına kadar yaklaşmaları sınır tahdidi meselelerinin uzamasına neden olmuştur. *BOA.*, *BEO.*, 15/1073.

²⁸⁸ *BOA.*, *BEO.*, 1994/149488; Dalî ile Katabe arasındaki arazi-i cesime hakkında Yemen Vilayeti'nden Babıali'ye çekilmiş olan iki telgrafname suretleri için bkz. *BOA.*, *BEO.*, 1821/136548.

²⁸⁹ *BOA.*, *BEO.*, 1851/138768.

²⁹⁰ *BOA.*, *HR. SYS.*, 85/13.

²⁹¹ *BOA.*, *HR. SYS.*, 85/21.

Siltü'l-Harb adı verilen yer ile Katabe²⁹² arasındaki bölgenin Dalî'ye ait olduğu ve buraya katılması yönündeki iddiaları sınır tespit işini durdurmuştur. Nevahi-i Tis'a adı verilen meselenin çözümünün gecikmesine neden olmuştur.²⁹³

Daha sonra Türk yetkililerde bu kez Yafaî kabilesine bağlı bölgenin Nevahi-i Tis'a'ya ait olmadığını bildirmişlerdir. İngiliz sınır belirleme komisyonunun, daha önceden bölgedeki kabilelerle yaptığı anlaşmaları delil göstererek Dalî bölgesine ait olmayan yerleri Dalî'ye aitmiş gibi göstermesi ve Dalî emirinin bu bölgelere taarruz etmesi sınır çalışmalarını sekteye uğratan bir diğer sebeptir.²⁹⁴

Yafaî kabilesine ait olan bölgenin İngiltere'ye mi yoksa Osmanlı Devleti'ne mi ait olduğu konusunda anlaşmazlık çıkmıştır. Osmanlı Devleti ise gönderdiği 14 Ağustos 1902 talimatlarda, görüşmelere devam edilmesi gerektiğini savunmuştur ancak ihtilaflı olan yerlere herhangi bir işaret konulmaksızın komisyon tarafından çalışmaların sürdürülmesini bildirmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti, İngilizlerin Yafaî bölgesine müdahale etmemesi, Cebel-i Hicaf ve Cebel-i Mafarî bölgelerinin Osmanlı sınırlarında olması gerektiğini savunmuştur.²⁹⁵

İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki sorunlar büyümüş ve İngiltere, Osmanlı birliklerini korkutmak istemiştir. Hatta Yafaî bölgesine asker ve top sevk etmiştir.²⁹⁶ Bunun üzerine Osmanlı Devleti;

- Cebel-i Hicaf, Cebel-i Mafarî, Lekemetü's-Salah ve Şuayb gibi yerlerden askerlerini sekiz gün içinde geri çekmeyi kararlaştırmıştır.
- Eski sınırdaki kalınması için gerekli uyarıda bulunmuştur.
- Tartışmaları olan yerler için her iki tarafın komisyonlarında olan haritalar üzerinden Rubü'l-Halî çölü esas alınarak güneye doğru sınırın belirlenmesini istemiştir.
- Her iki tarafın komisyonlarının, devletlerinin izni olmadan herhangi bir yer işgal etmemesini istemiştir.

²⁹² Adı geçen yerlerin Nevahi-i Tis'a'dan olmayıp adı geçen Katabe kazası dahilinde olduğu ve kaza-i merkeziye dört saat ve Aden'e kırk saat mesafede bulunduğu halde İngilizlerin oralara kadar yavaşmaları sınır tahdidinin belirlenmesi için yapılan çalışmaları sekteye uzatmıştır. BOA., BEO., 15/1073.

²⁹³ BOA., HR. SYS., 85/14.

²⁹⁴ BOA., Y. MTV., 232/168; 235/44.

²⁹⁵ BOA., HR. SYS., 85/22; BOA., Y. MTV., 241/86.

²⁹⁶ Yeşilyurt, a.g.e., s.204.

- Tartışmalı arazilerden her iki tarafın da vergi almamasını taahhüt etmesi gerektiğini teklif etmiştir.
- Ayrıca tartışmalı olan yerlerde Dalî Emiri'nin şahsi arazilerine hükmedebilmesi yetkisi verilmesini önermiştir.
- Her iki devletin temsilcilerinin Lekemetü's-Şu'b'da buluşarak çalışmalara başlaması gerektiği yönünde birtakım önerileri olmuştur. Ancak önerilerin pek ciddiye alınmadığı görülecektir. İngiliz birliklerinin bölgeye gelmesi ile İngiltere'yi burada istemeyen bazı aşiretlerin birlikte çatıştığı haber alınacaktır.²⁹⁷

Osmanlı Devleti birliklerine emir vererek, birliklerin daha önce ele geçirdiği ihtilafli bölgeler olan Cebel-i Hicaf, Cebel-i Mafarî, Lekemetü's Salah ve Şuayb gibi dört bölgeden çekilme kararı almıştır.²⁹⁸ Daha sonra her iki devletin komisyonları bir araya gelerek sorunu yeniden ele almışlardır. Yapılan görüşmelerde Yafaî kabilesine ait olan bölgenin İngiliz sınırları dâhilinde Nevahi-i Tis'a'ya ait olduğu, kuzeydoğuya doğru sınır tespit işine devam edilmesi gerektiği²⁹⁹ ve Cebel-i Şuayb'in ise Osmanlı idaresindeki Katabe kazasına bağlı olduğu kabul edilmiştir.³⁰⁰

Sınır tespit görüşmeleri devam ederken Türk komisyonunun Yafaî kabilesine ait bölgenin Osmanlı sınırları içinde olduğunu yeniden ortaya çıkarmasıyla sınır tespit çalışmaları bir kez daha durma noktasına gelmiştir. Ayrıca aldıkları emir doğrultusunda tespitinde çalıştıkları sınırın başlangıç noktası Amirî bölgesinin kuzeydoğu köşesi olan Lekemetü's Şu'b'dan değil de, bu bölgenin güneydoğusuna düşen Dimna'dan başlayarak doğu yönüne doğru, Bana nehrine kadar gitmesi gerektiğini savunmuşlardır. Ayrıca sınırın Bahtizar'dan geçerek denize ulaşması gerektiği ileri sürülmüştür. Fakat İngiltere böyle bir sınırın Yafaî ve Avlakî bölgelerinin Osmanlı tarafında kalması anlamına geldiği için bu önerileri reddetmiştir. Ayrıca İngiliz sınır tespit komisyonu başkanı R.A. Wahap, İngiliz isteklerini Osmanlı komisyonuna iletirken Osmanlı memurlarına hakaret ettiği Osmanlı komisyonu tarafından bildirilmiştir. Bu olay gerginliğe ve sınır tespit işinin aksamasına neden olmuştur. Ancak R.A. Wahab özür dilemiş ve bir daha böyle bir gerginliğe sebep olacak girişimlerde bulunulmayacağına

²⁹⁷ Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.204; BOA., Y. MTV., 236/147.

²⁹⁸ BOA., HR. SYS., 85/31; BOA., HR. SYS., 85/41.

²⁹⁹ BOA., HR. SYS., 85/41.

³⁰⁰ BOA., Y. MTV., 237/7.

dair Osmanlı memurlarına teminat vermiştir. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin önerilerini kabul etmekle kalmamış, 10 Ocak 1903 tarihinde Hindistan'dan gönderilen 400 kişilik birlik ve toplarla İngiliz komisyonuna yardımcı olması için Dalî'ye sevk edilmiştir.³⁰¹ Osmanlı birliğinde 400-500 asker ve 1 el bataryası ile 3 dağ topu da bulunmaktaydı. İngiltere'nin asker sevk etmesine binaen bu birlikler derhal Celile'ye konuşlandırılmıştır. İngiltere her hâlükârda kendi iddia ettiği sınırlarda ilerleme kararı almıştır ve eğer kendilerine mukavemet olursa Aden'den gelen birliklerin müdahale etmesi yönünde Aden temsilcisine yetki verilmiştir. Bu kararın Bâb-ı Âli'ye iletilmesi üzerine derhal bir irade yayınlanmıştır. 14 Ocak 1903 tarihli bu iradeye göre; sınır tespiti yapılan bölgede ahali arasında toplanan birliklerin derhal terhis edilmesi, Dalî Emiri'ne ait bölgelere saldırıda bulunulmaması, Yafaî kabilesine ait bölgenin Nevahi-i Tis'a'dan sayılmasını, sınır tespit çalışmaları için Lekemetu's Şu'b'a gitmesi ve çöle doğru kuzeydoğu yönünde sınır çalışmalarına katılması yönünde çeşitli emirler gönderilmiştir.³⁰²

3.2.4. Anlaşmazlık Halinde İngiltere'nin Başvurduğu Tedbirler

Osmanlı yetkililerinin bazı bölgelerin (Şuayb) gibi kendi sınırları içinde olduğu iddiaları üzerine İngiltere tedbir alma girişimlerinde bulunmuştur. Yukarıda da bahsedildiği gibi İngiltere'nin Hindistan'dan Aden'e oradan da Dalî'ye askeri birlik sevk ettiği belirtilmiştir. Bu askerlerin bazı bölgeleri ele geçirerek kendi sınırları içinde göstermek istedikleri bilinmektedir. Böyle teşebbüsler ile Osmanlı Devleti'ne karşı kararlılıklarını göstermişlerdir. Ayrıca gönderilen askerler Osmanlı birlikleri ile zaman zaman çatışmaya girmiştir ve bazen de bölge halkını Osmanlı memurlarına karşı kullanmıştır. Sınır tespiti esnasında Osmanlı idaresinde olan bölgelerde kabilelerin isyan etmeleri için teşvik edilmeleri de bu türden girişimlerdir.³⁰³

3.2.5. Sınır Tespiti Esnasında Anlaşmazlık Halinde Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler

İngiltere ile meydana gelen nüfûz mücadelesinden dolayı İngiltere'nin girişimlerine karşı Osmanlı Devleti de bir takım tedbirler almıştır. Osmanlıların Yemen

³⁰¹ Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.205.

³⁰² Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.206.

³⁰³ BOA., HR. SYS., 85/13.

ile ilk ilgilendikleri tarih, 1530'lu yıllara tesadüf etmektedir. Bu tarihlerden itibaren Osmanlı Devleti, İstanbul'dan Yemen'e üst düzey görevliler göndererek hem kendisi hem de bölge için güvenli bir yönetim kurma gayret ve çabası içerisine girmiştir. İkili ilişkilerin çok sıcak geliştiği bu dönemde, Yemen idarecilerinin Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını sundukları bilinmektedir. Sonraki tarihlerde bu politikada bazı değişiklikler olmuşsa da, genel hatlarıyla Yemen'in Osmanlı yönetimi altında bulunması, kaçınılmaz bir durum almıştır. Çünkü başta Portekizliler olmak üzere diğer batılı devletlerin emelleri ortaya çıkmış ve Yemen'i de içine alan İslâm coğrafyasının güvenliği tehdit edilir olmuştur.³⁰⁴

19. yüzyıla kadar bölgenin idaresi fiili anlamda Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmıştır. Osmanlı idarecilerinin Yemen'e ikinci kez dikkatlerini yoğunlaştırmaları 19. yüzyıl ortalarından itibaren özellikle bölgede artan İngiliz ilgisinin de etkisiyle gerçekleşmiştir. Özellikle İngilizlerin Aden'i 1839'da ele geçirmesinin ardından Osmanlı idarecileri bölgenin güvenliğini tesis etmek için harekete geçmişlerdir. Gazi Ahmet Muhtar Paşa askeri güçle bölgeyi tekrar Osmanlı hâkimiyetine bağlamayı başarmıştır. Aralık 1870'de Gazi Ahmet Muhtar Paşa Yemen'de görevli kuvve-i askeriye kumandanı ve ardından vali olarak görev yaptığı dönemde burada yaşanan sorunları ve mücadeleyi hatıratında detaylı olarak anlatmaktadır. Onun Yemen'de bulunduğu dönemde San'a merkezli bir Yemen isyanı bastırıldığı gibi Yemen, bir vilayet haline getirilip askerî ve idari açıdan teşkilatlandırılmıştır. Osmanlı Devleti burada görev yapacak memurların bölge halkıyla olan münasebetlerinde yaşanan aksaklıkları gidermek için bazı tedbirler alarak buralara Arapça bilen memurlar gönderilmesi ile ilgili düzenlemeler yapmıştır. Alınan tedbirlere rağmen 1889 ve 1895'te önemli asker kayıplarıyla zorlukla bastırılabilen isyanlar baş göstermiştir. Bu süreçte 1902'de İmam Hamidüddin'in başlattığı isyan Ahmed Fevzi Paşa'nın 15 Temmuz - 1 Eylül 1905 tarihleri arasında yürüttüğü harekâtla, kabile reislerinin bertaraf edilmesiyle bastırılabilmiştir. 1905'de Asir ve San'a bölgesinin iki önemli lideri Seyyid İdrisî ve İmam Yahya'nın işbirliği ile yeni bir isyan baş göstermiştir. San'a'yı alan Türkler Asir'de İdrisî'nin isyanını da bastırırken 30.000 askerini kaybetmiştir. Batılı bir yazar bu isyanı bastıran Türk ordusu için “Yemen Türklerin mezarlığı oldu”

³⁰⁴ Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen, (Haz. Münin Yıldıztaş-Sebahattin Bayram-H. Yıldırım Ağanoğlu), BOA. Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2008.

demekteydi.³⁰⁵ 1909'da sayıları 109'u bulan bir Yemen heyeti İstanbul'da bir süre kalarak padişah II. Abdülhamid'in huzuruna kabul edilmişlerse de bu tür diplomatik temaslar Yemen isyanlarının son bulmasını sağlayamamıştır. İttihat ve Terakki idaresi de önceki dönemlere benzer biçimde devlete hizmetleri olan bazı kabile şeyhlerini rütbe ile taltif ederek sadakatlerinin korunması için çaba harcamıştır. 1911 Ağustosunda Vai'zât ve Zeydiye, Benî Camî, Beni Bişr şeyhülmeşayihleri ve diğer bazı şeyhlerin kapıcıbaşılık rütbesiyle taltifleri bölgedeki hassas dengeler içerisinde Türklere sadakatleri bilinen kabilelerin bağlılıklarının devamlılığı için atılan adımlardandır. İsyancıların arka planında bölgeye gönderilen memurların suiistimalleri gibi sebepler bazı çalışmalarda zikredilmişse de Osmanlı merkezi yönetimin Yemen'deki varlığının sömürgeci bir anlayışa sahip olmadığı açıktır.³⁰⁶ Öyle ki Osmanlı Devleti burada pek çok gözle görünür imar faaliyetini yapmaktan da geri durmamıştır. Kale, karakol binası, devlet kurum binaları, iskeleler, yollar, okullar, hastaneler, hamamlar, su yolları, cami ve çeşmelerin arasında bulunduğu bu yapıların 71'i başkent San'a da kayıt altına alınmıştır.³⁰⁷ Eski San'a denilen bölgede ise 9 adet Osmanlı yapısı bulunmaktadır. Hatta Yemen'de demiryolu yapılması için Hicaz Vali ve Kumandanı Osman Nuri Paşa'nın bir layiha ile teklif edildiği ve II. Abdülhamid tarafından da olumlu karşılandığı anlaşılmaktadır.³⁰⁸ Burada bir takım etüd çalışmaları ve finansmanı ile ilgili tedbirlerde alınmışsa da Trablusgarp Harbi'nin çıkmasından sonra İtalyanların Cibana limanını topa tutarak teçhizatı tahrip etmesi nedeniyle çalışmalar durdurulmuştur. Diğer taraftan Yemen'de hâkimiyetin devamlılığı kolay değildi. Sonuncusu 1911'de başlayan bir diğer Yemen isyanını Osmanlı kuvvetlerinin başındaki Ahmet İzzet Paşa bastırmayı başardı. Bu harekâta görevli olarak katılan İsmet (İnönü) Bey, bu harekâtın oldukça geniş kapsamlı olduğunu, Ahmet İzzet Paşa ile birlikte Tihame'ye ulaştıktan sonra Ahmet İzzet Paşa'nın Tihame'de sadakat ve kerametleriyle nüfûz kazanmış şeyhlerle

³⁰⁵ Ü. Gülsüm Polat, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yemen ile İlişkiler 1911-1938", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı:96, 33(2), Ankara 2017, s.116.

³⁰⁶ Polat, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yemen ile İlişkiler 1911-1938" s.117; Ayrıca Taiz sancağının Nevahi-i Tis'a civarında İngiliz Hükûmeti'nin himayesinden çıkmaları için bazı kabile reislerine baskı yapılarak ayaklanmaya teşvik edilmiştir ve İngiliz himayesindeki Sabcı aşiretinin muhafazasına memur Hakem kabilesine saldırıda bulunulması üzerine Yemen vilayeti tarafından gerekli tedbirler alınmıştır. *BOA., DH. MKT.*, 601/43.

³⁰⁷ Polat, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yemen ile İlişkiler 1911-1938" s.117; Yemen'de yapılacak ıslahata destek teşkil etmek üzere Yemen Heyet-i Tahkikiyesi tarafından verilen lahiyalar için bkz. *BOA., A. MKT. MHM.*, 674/8.

³⁰⁸ Polat, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yemen ile İlişkiler 1911-1938", ss.116-117; Ayrıntılı bilgi için bkz., Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen.

görüştüğünü ve kuvvet topladığını diğer taraftan diğer bir askeri kolun Taiz üzerine gönderildiğini belirtmektedir. San'a'ya kadar ulaşan birliklerin buradaki muharebeleri devam ederken İmam Yahya ile temas yolları aranmaya başlanmıştır. Bundan sonra Asir hareketi ve Yemen'de siyasi anlaşma teşebbüsleri başlamıştı. Ancak Sabya cihetinde sıkışıp kalan İdrisî'nin tam anlamıyla sükûtu sağlanamamıştır. Çeşitli girişimlerden sonra özellikle Trablusgarp Harbi'nin çıkmasıyla merkezden bir barış antlaşmasının imzalanması yönünde izin verilmiştir. Zira İtalya'nın uyguladığı abluka nedeniyle Yemen'de bulunan birliklerin işi iyiden iyiye güçleşmişti. Ahmet İzzet Paşa'nın heyetinde bulunan İsmet Bey bu şartlar altında bir barış antlaşmasının imzalanmasının oldukça gerekli olduğunu hatıralarında yazmaktadır. Bu şartlar altında 17 Temmuz 1911'de imzalanan Dean Antlaşması ile İmam Yahya ile Osmanlı Devleti arasında bir barış süreci tesis edildi. Bu antlaşma ile başlayan işbirliği sürecine Yemen'in tamamı mesela Asir'de mukim Seyyid İdrisî dâhil değildi. Zaten bölge aşiretlerinin değişken tutumları Osmanlı Devleti ve diğer nüfûz etmeye çalışan ülkelerin bölgeye dair izledikleri politikalarında sıklıkla göz önüne almaları gereken bir faktör olacaktır.³⁰⁹

3.3. İNGİLTERE VE OSMANLI DEVLETİ HİMAYESİNDEKİ KABİLELER ARASINDA MÜCADELE

Yemen, Osmanlı Devleti'ne idari açıdan uzak bir vilayet olması nedeniyle buradaki otoritesinin tam manasıyla yerine getirememiştir. Burası aynı zamanda merkezden cezalandırılan veya uzaklaştırılan idarecilerin valilik ve idarecilik yaptıkları bir vilayet olmuştur. İdarecilerin dışında buraya gönderilen memurların halka iyi davranmamaları, bu bölgede yaşayan insanların isyan çıkarmalarının sebeplerinden biri olabilir. Bu bölgelerde çeşitli kargaşalar çıkmıştır. Bundan dolayı İngiltere ise bu durumu kendi lehine çevirmiştir. İngiltere'nin bilerek bu durumdan yararlanmaya çalıştığı görülmektedir. Özellikle İngiltere bölge ahalisini Osmanlı yönetimine karşı harekete geçirecek girişimlerde bulunmuştur. İngiltere, Aden'deki temsilciliği vasıtasıyla buradaki bazı Arap kabilelerine doğrudan silah yardımıyla bulunmuş olduğu gibi Mısır üzerinden de bazı Osmanlı tebası olan kişileri kullanarak dolaylı yollardan teçhizat yardımlarında bulunmuştur. İngilizlerin Yemen'de isyan eden kabilelere yardım

³⁰⁹ Polat, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yemen ile İlişkiler 1911-1938”, ss.117-118.

ettiği bilindiği gibi aynı zamanda da Osmanlı Devleti'nin idaresi altında bulunan Hudeyde, Muha, Luhayye gibi sahil bölgelerine adamlar gönderip, bu adamlar aracılığıyla, buradaki Yemenlilerin İngiliz tebası olmaları için propaganda yaptığı bilinmektedir.³¹⁰ İngilizler sadece buradaki aşiretlere çeşitli yardımlarda bulunmakla kalmamış aynı zamanda özellikle de Hicaz ve Yemen bölgelerindeki Müslümanlara ayrı bir hilafet tesis edilmesi gibi fikirler ortaya atarak, onları Osmanlı idaresine karşı kullanmak istemişlerdir. Yemen vilayeti üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için burada yaşayan kabileleri kullanarak nüfûz kurmak istemişlerdir. Özellikle Zeydî olan Yemen'in dağlık bölgelerinde halkın, Peygamber soyundan olmayan birinin halifeliğini meşru görmemesi, İngiltere açısından kaçınılmaz bir fırsat olmuştur.³¹¹

Birinci Dünya Savaşı arifesine kadar sürecek olan bu mücadele, Yemen'de Osmanlı-İngiliz mücadelesi adı altında birçok yönden incelenmeye değer olayları barındırmaktadır. İngiltere, Anadolu'da sık sık isyanlar ile anılmakta olan Yemen'deki isyancıları desteklemekten hiçbir zaman geri durmamıştır. Buradaki halkın dini ve sosyal yapıları istismar edilerek Osmanlı yönetimine karşı her zaman sorun çıkarmaları için çaba sarf edilmiştir. Buraya yapılan bu yardımlar ise genellikle gizli yönetilmek ile birlikte bizzat orada yaşayan Yemenliler aracılığıyla işleri halledilmiştir. Kendi adına Yemen'in bazı bölgelerinde toprak satın almış, bunu ise bizzat kendi aracılığı ile yapmıştır. Hatta Kudüs ahalisinden Mehmet Salih Efendi'nin Beyt-i Safa karyesinde mutasarrıf olduğu arazi üzerinde hane inşasına ruhsat verilmiştir. Ayrıca bazı kabilelere de silah, deve ve mekulat gönderilmiştir. Ayrıca Hicaz Araplarının silahları hafıyyen Mısır'dan yani İngilizlerden gittiği bilinmektedir.³¹²

Osmanlı Devleti'nin buraya yönelmesinden dolayı Hint Okyanusu'na açılan önemli ve stratejik bir mevki olarak bilinen Hindistan ticareti yolu üzerinde odak noktası olan Aden'deki İngiltere çıkarları, İngiltere'yi endişelendirmiştir. Taiz'in bu harekât ile ele geçirilmesi ve Aden'e sadece birkaç yüz kilometre uzakta olması hasebiyle İngiltere, Osmanlı Devleti ile Yemen'deki sınırlarının belirlenmesi için harekete geçmiştir. Bu sınırın tayin edilmesinden önce ise kendilerinin çizmiş oldukları kuzey sınırı ile Aden arasında kalan Arap kabileler İngiltere tarafından kullanılmıştır.

³¹⁰ BOA., Y. PRK. AZJ., 44/37.

³¹¹ BOA., Y. PRK. AZJ., 51/53.

³¹² BOA., DH. MKT., 113/2; BOA., BEO, 2595/194559.

Bu kabileler Osmanlı yönetimini tanıyan bazı kabilelere saldırıda bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti ise bu duruma engel olmak için İngiltere nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nin bu durumu diplomatik yollardan halletmek istemesine rağmen, İngiltere ise Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan çeşitli kabilelere destek vererek, bu kabilelerin aralarında olan kan davalarından yararlanmaya çalışmıştır. Hatta İngiltere'nin bazı yerleri ele geçirmeleri için Dalî ve Havşabî gibi kabileleri silahlandırdığı; bunlara yüklü miktarda erzak ve cephane sağladığı bilinmektedir.³¹³

Doğal olarak İngiltere himayesinde bulunan ve arkalarında bu büyük gücü hisseden kabilelerin yaşam standartlarının artması Rada ve Katabe kazaları civarındaki kabilelerin ve şeyhlerin Aden'e giderek İngiliz himayesi altına girmek istemelerine sebep olmuştur. Osmanlı Devleti ise din esaslarını ön plana çıkararak bu kabileleri kendine bağlı tutmaya çalışmış, İngiliz himayesine girmek isteyen kabilelerin ve şeyhlerin müracaatlarının kabul edilmemesi için Dersaadet İngiltere Sefareti'ne tebligatta bulunmuştur.³¹⁴ Kabilelerin İngiltere'den yardım istemesi ve İngiliz himayesine geçme talebi İngiltere'nin işine gelmiştir. Bölgede sadece çıkarlarını düşünen İngiltere ise Aden'deki düzenin bozulmaması ve çıkarlarının tehlikeye düşmemesi için kendi güvenliği açısından tampon bölge oluşturmanın gayreti içerisinde olmuştur. Bu amaç doğrultusunda İngiltere Osmanlı idaresinde olan bölgelerde yaşayan bazı kabileleri kendi himayesi altında alma girişiminde bulunmuştur.³¹⁵

3.3.1. İngiltere'nin Sınır Tespiti Esnasında Kabileler İle Yaptığı Antlaşmalar

İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında Yemen'de Aden ile Taiz Sancağı arasında kalan Nevahi-i Tis'a adı verilen bölgede iki devletin çıkarlarının çatışması ve nüfûz mücadelesinin yaşanmasından dolayı görüşmeler yapılmış, zaman zaman yapılan müzakereler neticesinde sınır tespiti iki devletin çıkarlarına aykırı düştüğü hasebiyle durma noktasına gelmiştir. Bu doğrultuda İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında sınır tespit çalışmaları devam ederken daha öncede bahsi geçtiği üzere İngiltere, Nevahi-i Tis'a denilen dokuz kabile ve bu kabilelere bağlı çeşitli aşiretler ile bölgedeki çıkarlarını korumak, Osmanlı Devleti'nin bölgeye nüfûz etmesini ve yine Osmanlı Devleti'nin

³¹³ Eraslan, *a.g.e.*, s.285.

³¹⁴ BOA., *İ. HUS.*, 21/96 (1311Ş-097).

³¹⁵ BOA., *BEO.*, 793/59456.

daha da güneye inmesini engellemek adına bu kabileler ile himaye antlaşmaları yapmıştır. İngiltere zaten 1900'lü yıllara kadar bölgedeki kabileler ile çeşitli antlaşmalar yapmıştır. Fakat yapılan bu yeni antlaşmalar, önceki yapılan antlaşmaları yenilemiş olsa da, İngiltere'nin bölgedeki çıkarlarını garantiye alması açısından önem arz etmektedir. Yapılan bu yeni antlaşmalar daha çok İngiltere ile Osmanlı Devleti'nin ihtilafı olduğu bölgelerdeki kabileler ile yapılmıştır. İngiltere yapılan bu antlaşmalar ile Osmanlı Devleti'nin kendi sınırları dâhilinde olan bazı bölgeler üzerindeki iddialarını ve Osmanlı Devleti'nin daha da güneye yani Aden ve sahillerine inmesini engellemek amacıyla yapılmıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin bu bölgelerin kendi hâkimiyetinde olduğunu iddia etmesi üzerine Hindistan Valiliği 1886 yılında Aden ve Maskat arasında kalan sahillerde bulunan kabileler ile antlaşmalar yapılmasını önermiştir. Bundan dolayı 1903-1905 yılları arasında sınır tespit çalışmaları yoğun bir şekilde yürütülmüştür. İngiltere ise bu doğrultuda sınıra yakın kabileler ile himaye antlaşmaları yapmıştır. Osmanlı Devleti, Yafaî kabilesi ile Irka ve Havra aşiretleri ve Amirî kabilesinin kendi sınırları dâhilinde olduğunu iddia etmiştir. İngiltere ise bu bölgedeki çıkarlarını korumak amacıyla bu kabileler ile himaye antlaşmaları imzalamıştır. Aynı zamanda da sınır tespit edilirken yer belirlemek amacıyla dikilen sütunların korunmasına yönelik kabileler ile yapmış olduğu antlaşmalar vardır. İngiltere bu kabileler ile antlaşmalar yaparak kabilelerin bulunduğu bölgeleri diğer devletlere karşı koruma altına almış ve başka bir devlete herhangi bir amaçla toprak verilmemesini garanti altına almayı amaçlamıştır. Osmanlı Devleti'nin kendi sınırları dâhilinde olduğunu iddia ettiği Yafaî kabilesi ile Irka ve Havra aşiretleri ve Amirî kabilesiyle İngiltere antlaşmalar imzalamıştır.³¹⁶

3.3.1.1. İngiltere'nin Irka ve Havra Kabileleri ile Yaptığı Antlaşmalar

İngiltere, daha önce Osmanlı Devleti'nin Yemen'in güneyine doğru ilerlemesine karşı olarak, o bölgedeki kabileler ile dostluk, barış ve himaye edilmelerini içeren antlaşmalar yapmıştır. Fakat İngiltere, Osmanlı Devleti ile sınır meselesi yüzünden bu kabileler ile yeniden antlaşma yapma gereği hissetmiştir. Bu amaç doğrultusunda, 1902 yılında önce 7 Ocak'ta Irka kabilesi adına Ahmed bin Avaz bin Muhammed bin Das'la,

³¹⁶ Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.210.

Aden'deki İngiliz temsilcisi Pelham James Maitland arasında yapılmıştır. Daha sonra ise Havra kabilesi ile bir antlaşma yapılmıştır. 7 Nisan 1902 yılında Havra kabilesi ile İngiltere arasında Salih bin Avaz ile P. J. Maitland aracılığıyla benzer maddeler içeren antlaşma yapılmıştır. İngiltere'nin Irka ve Havra kabileleri ile yaptığı her iki antlaşmada da kabileler, İngiltere'nin himayesine alınmıştır. İngiltere'nin bu kabilelere ait bölgelerdeki hukuku diğer devletlere karşı koruma altına alınmış ve başka bir devlete, herhangi bir surette toprak verilmemesi taahhüt altına alınmıştır.³¹⁷

3.3.1.2. İngiltere'nin Yafaî Kabilesine Bağlı Aşiretler ile Yaptığı Antlaşmalar

1903 yılında yapılan bu antlaşmalarla Yafaî kabilesine bağlı birtakım aşiretler İngiltere'nin himayesine alınmıştır. 11 Mayıs'ta Zuhaybî aşireti lideri Muhammed Atıf Cabbar ile, 3 Temmuz'da Mavsata aşireti adına Şeyh Muhsin bin Askar bin Ali Kasım ile, 27 Ağustos'ta Muflahî aşireti adına Abdul Rahman bin Kasım Es-Sakkaf ile, 26 Eylül'de Hadramî aşireti adına Muhsin bin Muhsin bin Galib ile, 21 Ekim'de Yafai kabilesine bağlı Şeyh Kahtan bin Ömer Harhara ile, 14 Aralıkta Şuaybî aşireti adına Ali bin Mana ile İngiltere'nin Aden temsilcisi Maitland arasında dostluk ve barış antlaşmaları imzalanmıştır. Bu antlaşmaların genelinde aşiretler İngiliz himayesini kabul etmişlerdir. Aden'e gidiş ve gelişlerinde ve orada kalmaları hususunda ayrıcalık tanınmıştır. Ayrıca başka bir devletin kendi topraklarında yapacağı her türlü girişimi de İngilizlere haber vermekle yükümlü tutulmuştur. İngiltere dışında herhangi bir devlete hiçbir surette toprak satmamayı kabul etmişlerdir. Ayrıca İngiltere bunlar, kendi bölgelerinden geçen Aden yollarının korunması karşılığında aylık ücretler bağlamıştır.³¹⁸

3.3.1.3. Sınır Sütunlarının Korunması İçin Yapılan Antlaşma

Osmanlı Devleti ile yapılan sınır tespitinde, Şuaybî aşiretinin bulunduğu bölgelerden geçen sınırları belirten işaretler dikilmiştir. İngiltere'de bu sütunların korunması için gerekli tedbirleri almak amacıyla 24 Ekim 1903 tarihinde Şuaybî bölgesindeki Ardaf şeyhi Mudahir Ali ile bir antlaşma imzalamıştır. Bu antlaşmada Şeyh'in sınır tespitinde çalışan İngiliz komiserlerine verdiği yardım ve gösterdiği

³¹⁷ Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.210.

³¹⁸ Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.211.

dostluğa karşı, her zaman olması kaydıyla, aylık 7 dolar ödemeyi kabul etmiştir. Bunun karşılığında ise Şeyh de her zaman İngiltere hükümetine itaat edecek ve İngiliz memurlarına yardımcı olacaktır. Ayrıca, Şeyh bölgesinden geçen sınır sütunlarının da korunması için elinden geleni yapacak, eğer bu sütunlara bir zarar gelirse ya da yıkılırsa derhal onları tamir edecekti. Aden'den görevlendirilen İngiliz memuru G. Wayneford ile imzalanan bu antlaşma ile İngiltere hem bölgedeki kabilelere istihdam meydana getirmiş hem de bunları her zaman İngiltere'ye bağlı kalmalarını sağlamıştır. Çünkü antlaşmadaki “her zaman” ifadesi, bu kabilenin ileride Osmanlı Devleti tarafına geçmesinin engellemek adına atılmış bir tedbir olarak düşünülebilir.³¹⁹

3.3.1.4. İngiltere'nin Dalî Emiri ile Yaptığı Dostluk ve Barış Antlaşması

28 Kasım 1904 tarihindeki bu antlaşma İngiltere'nin Aden temsilcisi Henry Macan Mason ile Dali Emiri Şayf bin Seyf bin Abdul Hadi bin Hasan arasında, İngiltere ile olan dostluk ve barışın kuvvetlendirilmesi adına 10 maddeden oluşan bir antlaşma metni imzalanmıştır.

İlk maddesi: Dalî bölgesinden Aden'e gidiş ve gelişlerin rahatça yapılması için düzenlenmiştir. Bu madde ile Dalî topraklarına giren herhangi bir kişinin saldırıya uğraması kayıt altına alınmıştır. Dalî topraklarından İngiliz birliklerinin geçişine de izin verilmiştir.

İkinci, üçüncü ve dördüncü maddeleri: Himaye ve diğer devletlere karşı İngiltere'nin varlığını koruyacak ve güçlendirecek nitelik taşımaktadır.

Beşinci maddesi: Aden'e giden yolların korunması ile ilgilidir.

Altıncı maddesi: Osmanlı devleti ile İngiltere arasında komisyonlar tarafından belirlenen sınırları belli eden sütunların korunmasına yöneliktir.

Yedinci maddesi: Dali Emiri'nin ne kendi topraklarında ne de sınırın öte tarafında Osmanlı topraklarında herhangi bir kabile ya da aşiret ile çatışma yaşamamasına yöneliktir.

Sekizinci maddesi: Bu maddelere uyan kabile lideri ve akrabalarına aylık 50-100 dolar arasında maaş verilmesi yönündedir. Bu maddelerin uygulanması için en fazla 50

³¹⁹Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.211.

kişilik bir kuvvet bulundurulacak ve Aden'deki İngiliz temsilcisinin emrine uyacaklardı. Emir, sekizinci maddede belirtilen ücret karşılığında bu kuvvetleri İngiltere'nin emrinde kullanacaktı.

Dokuzuncu maddesi: Diğer maddelere dayanarak İngilizlerin, bu kabileye parayı neden verdiğinin bir göstergesidir.

Onuncu madde: Yukarıda tespit edilen maddelerin onayını içermektedir.³²⁰

3.4. SINIR ANTLAŞMASINA GİDEN SÜREÇ VE 1914 SINIR ANTLAŞMASI

Yemen'de Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında 1871 yılından beri süregelen nüfûz mücadelesi ve 1873 yılından itibaren de İngilizler ile girişilen müzakereler neticesinde ortaya çıkan anlaşmazlık Birinci Dünya Savaşı arifesinde sınır tespit çalışmaları ile sonlandırılmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nin Yemen'in güneyine Aden'e doğru ilerlemesi İngilizleri hem endişelendirmiş hem de aynı zamanda İngiliz menfaatlerine aykırı düşüğünden bu durum engellenmek istenmiştir. Nevahi-i Tis'a meselesi ve bunun sonucunda ortaya çıkan sınır tespit çalışmaları diplomasi yoluyla halledilmek istenmiş fakat daha sonra iki devletin askeri birliklerinin müdahalesi şeklinde sorun çözülmeye çalışılmıştır. İngiltere bu süreçte kendini garanti altına almak adına hem diplomasi yolunda girişimlerde bulunmuş hem de Aden ve bölgesindeki kabileler ile antlaşmalar yaparak hak iddia etmiştir. Aynı zamanda İngiltere buradaki kabilelerin 200 yıldan beri bağımsız olduğunu ileri sürerek daha önce de belirtildiği gibi bu kabileler ile antlaşmalar yaparak İngiliz himayesini tercih ettiklerini ileri sürmüştür. Osmanlı yetkilileri, İngilizlerin Aden ve civarındaki bu girişimlerini kabul etmemiştir. Bu doğrultuda iki devlet Yemen'in güneyinde nüfûz mücadelesine girişmiş, Aden'den doğrudan birlikler gönderilerek Osmanlı Devleti'nin daha da güneye inmesi engellenmek istenmiştir. Sınır belirmelere komisyonları kurulmuştur ve Nevahi-i Tis'a sınırını belirlemek için 1903, 1904 ve 1905 yıllarında sınır protokolleri oluşturulmuştur. 1903, 1904 ve 1905 yıllarında protokollerdeki sınırlar dikkate alınarak Birinci Dünya Savaşı arifesinde 1914 Osmanlı-İngiliz Sınır Antlaşması ile bir geçerlilik kazandırılmıştır.

³²⁰ Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.212.

3.4.1. 1903 Yılında Yapılan Sınır Protokolü Esnasında Çıkan Anlaşmazlıklar Ve 1903 Sınır Protokolü

3.4.1.1. 1903 Yılı Sınır Tespitinde Yaşanan Anlaşmazlıklar

İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında sorun teşkil eden Nevahi-i Tis'a meselesi dâhilinde sınır protokolleri yapılmıştır. Yemen Vilayeti ile Nevahi-i Tis'a arasındaki hududun belirlenmesi için bir araya gelen İngiliz-Osmanlı Sınır Komisyonu ilk olarak 1903 yılında müzakerelere başlamıştır. Nevahi-i Tis'a hududunu belirlemek için yapılan ilk görüşmeler neticesinde daha önce de bahsi geçen ihtilaflı sayılan dört bölgeden Osmanlı askerlerini tahliye edilmesi ve bu yerlerin hangi tarafa ait olduğu hususunun harita üzerinde komisyonlar tarafından halledilmesi kararına varılmıştır. İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında ihtilaflı sayılan yerlerin haritalar üzerinde işaret konulmaksızın İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında sonradan çözümlenmesi kararı alınmıştır.³²¹ Aynı zamanda da çöl esas alınarak sınır tespit çalışmalarına devam edilmesi ve Cebel-i Hicaf ve Cebel-i Mafarî, Lekemet's Salah ve Şuayb'da hala Osmanlı askeri varsa bu askerlerin bir an önce tahliye edilmesi için Osmanlı idarecilerinin gerekli tedbirleri alması gerektiği vurgulanmıştır.³²²

Ancak Yemen'de bulunan 7. Ordu Müşirliği 20 Ocak 1903 (20 Şevval 1320) tarihli telgrafla Yafaî bölgesinin Nevahi-i Tis'a'dan olmayıp Yemen Vilayetine bağlı bir bölge olduğunu merkeze iletmiştir. Yani İstanbul'dan gönderilen talimatlara göre Yafaî kabilesine ait bölgeler İngiltere'ye bırakılırken, Yemen Valiliği buna karşı çıkmıştır.³²³

Sınır tespit çalışmaları devam ederken Osmanlı Devleti'nin Celile üzerindeki hak iddiaları gündeme gelmiştir. Ancak İngiltere bu iddiaları kabul etmemiştir. Bundan dolayı sınır tespit çalışmaları tekrar durma noktasına gelmiştir. Osmanlı Devleti sınır tespitinde Celile noktasında İngiltere ile anlaşmazlığa düşmüştür. 12 Mart 1903 (2 Zilhicce 1320) İngiliz komisyonunun iddialarını incelemeye başlamıştır. Sınırın Lekemetü's-Şub'dan başlayarak çöle doğru gidildiği³²⁴ ve Celile'nin Osmanlı tarafında kalmak kaydıyla hududun tayin edildiği halde İngilizlerin 1885 yılından itibaren burasının kendi sınırlarına dâhil olduğunu ileri sürmüştür. Osmanlı Devleti ise bu

³²¹ BOA., HR. SYS., 85/22.

³²² BOA., Y. MTV., 238/21.

³²³ BOA., BEO., 1979/148366.

³²⁴ BOA., BEO., 2010/150697; BOA., HR. SYS., 86/16.

bölgenin Yemen Vilayeti'ne ait olduğunu İngiliz komisyonuna bildirmiştir. Ancak Nevahi-i Tis'a hududunun muğlak bırakılması hasebiyle mahalli arazilerden bazılarının bir iki defa tecavüzde bulunmasından dolayı İngiltere nihayet R.A. Wahap tarafından düzenlenen harita gereğince Celile mevkisinin, Nevahi-i Tis'a'dan sayılarak sınır tespitinin devam etmesinden başka bir çözüm önerisi kabul etmeyeceklerini iletmiştir.³²⁵ 1903 yılı sınır tespit çalışmalarında ihtilaflı kalan tek bölge Celile'dir. Fakat daha sonra Osmanlı Devleti Nevahi-i Tis'a sınırının bir an önce tespit edilmesi için Celile bölgesini tahliye etmiştir.³²⁶

Belgelerden de takip edildiği üzere, Osmanlı Devleti ısrarla üzerinde durduğu yerlerden zaman içinde çekilme kararı almıştır. İngiltere'nin yaptığı politik baskı ve müdahaleler neticesinde Bâb-ı Ali, Celile bölgesini tahliye etmiştir. Fakat Osmanlı Devleti'nin buradaki amacı İngiltere'nin bu bölge üzerindeki hükümranlılığını tanınması değil bilakis saldırı iddialarına son vermek ve Nevahi-i Tis'a ile Yemen arasındaki sınırın bir an önce tespit edilmesidir.³²⁷ Bu doğrultuda Osmanlı devleti sınır tespit çalışmaları devam ederken;

- Katabe'nin Osmanlı Devleti idaresinde olan Yemen Vilayeti sınırları içerisinde kalmasını sağlaması,
- Eski yeşil hattın korunarak, Lekemet ve Ukla arasındaki sınırın aynı şekilde düzenlenmesi,
- İngilizlerin yeni isteklerine meydan verilmeyerek, Osmanlı hukukunun korunması olarak tespit edilmesi gibi hususlar üzerinde durulması gerektiğini vurgulamıştır.³²⁸

Yani Nevahi-i Tis'a'dan Dalî ve Katabe kazaları arasındaki sınır tesbitinde İngiliz ve Osmanlı devletlerince kabul edilen çizgi haricinde hiçbir şey talep edilmemesi kararlaştırılmıştır.³²⁹

Fakat Osmanlı Devleti'nin bu talepleri doğrultusunda bu sefer de İngilizler Katabe'nin kendi sınırları dâhilinde olduğunu iddia etmişlerdir.³³⁰ Dolayısıyla da sınır

³²⁵ BOA., BEO., 2021/151509.

³²⁶ BOA., HR. SYS., 86/23; BOA., BEO., 2021/151504.

³²⁷ BOA., HR. SYS., 87/6.

³²⁸ Yeşilyurt, a.g.e., s.218.

³²⁹ BOA., HR. SYS., 86/33.

³³⁰ BOA., HR. SYS., 86/34.

tespit çalışmaları tekrar sekteye uğramıştır. Daha sonra ise İngiliz harp gemilerini Kızıldeniz'e girmesi üzerine 1903 yılının Haziran'ında Amirî kabilesine ait bölgedeki sınır tespit işi tamamlanmıştır. Eylül ve Ekim aylarında ise Subahî kabilesinin bulunduğu bölgedeki Vadi-i Bana denilen yere kadar sınır tespiti tamamlanmıştır.³³¹

3.4.1.2. 1903 Yılında Yapılan Sınır Protokolüne Göre Tespit Edilen Sınırlar

18 Ekim 1903 tarihinde Katabe kasabasında İngiliz sınır tespit komiseri R.A. Wahab ile Osmanlı sınır tespit komiseri Albay Mustafa Remzi Bey arasında toplam 16 maddelik bir protokol imzalanmıştır. Bu protokol, 1871 yılından itibaren Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin Yemen'de sürdürdüğü nüfûz mücadelesinde yapılan ilk antlaşmadır. Çünkü İngiltere ile anlaşmazlık sebebi olan bazı kabilelere ait bölgelerde Osmanlı Devleti hak iddiasında bulunmuştur. İngiltere ise bu durumu çıkarları gereği reddetmiştir. Bu doğrultuda İngiltere ile Osmanlı Devleti Yemen'de, Nevahi-i Tis'a denilen dokuz kabilenin bulunduğu bölgede nüfûz mücadelesine girişmişlerdir ve sınır tespitine başlamışlardır. Bu protokol ve sınır tespit çalışmaları, Osmanlı Devleti tarafından, İngiltere'nin Yemen'deki hâkimiyetinin tanınması anlamına gelemeyeceği şeklinde yorumlanmıştır. Aksine İngiltere ve onlara bağlı kabilelerin Yemen Vilayeti'nde yaptıkları saldırılara bir son verme amacı taşıdığı savunulmuştur.³³² 1903 yılında imzalanan bu protokol İngiltere ve Osmanlı hâkimiyetinde kalacak olan yerlerin belirlenmesi açısından ilk antlaşma olması nedeniyle önem arz etmektedir.

Yapılan protokole göre:

Madde-1: Sınır kuzeyden Bana nehri ya da Vadi-i Bana diye bilinen kesimin sağ tarafındaki noktadan başlamaktadır. Bu nokta tam olarak Vadi-i Bana ile Vadi-i Arar'ın birleştiği kavşakta yer almaktadır. Bu nokta yaklaşık olarak Res-i Haf denilen yerin kuzeydoğusundadır. Ve herhangi bir sınır işaretiyle belirlenmemiştir.³³³

Madde-2: Vadi-i Bana ile Vadi-i Arar'ın birleştiği noktada başlatılan sınır, Res-i Alaf denilen yerin tepesine kadar gitmektedir. Bahsedilen bu tepe, Vadi-i Arar'ın batı tarafının sol köşesinde bulunan yerin en yüksek mevkisidir. Bu nokta herhangi bir sınır

³³¹ Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.219.

³³² BOA., HR. SYS 87/6.

³³³ Yeşilyurt, *a.g.e.*, 220.

taşıyla işaretlenmemiştir. Daha sonra ise sınır, Res-i Alaf'tan çıkarak sağ cenahı izleyip Lekemetü'l-Meabir'e kadar gitmektedir.³³⁴

Madde-3: Lekemetü'l-Meabir, Vadi-i Arar'ın sol batı yakasına dayalı bir bölgedir. Daha sonra buradan çıkarak Zürraü'l-Meşrak denilen mevkiye kadar ilerlemektedir.³³⁵

Madde-4: Zürraü'l Meşrak, Vadi-i Arar'ın batı yakasında bulunan bir tepedir. Buraya sınırı gösteren herhangi bir sınır taşı konulmamıştır. Buradan sınır, sağ cenahı takip ederek Kubbetü'l-Arar'a kadar gitmektedir. Süflalü'l-Cihas ya da Cihas denilen dağ geçitinin alt kısmından ilerleyerek Kubbetü'l-Arar'a kadar ulaşmaktadır.³³⁶

Madde-5: Kubbetü'l-Arar noktası, Vadi-i Arar ile Vadi-i Kabi arasındaki dağ eteğinde bulunan harabe halindeki bir mescittir. Buradan sınır, Darb-ı Dinat denilen yere kadar gitmektedir.³³⁷

Madde-6: Darb-ı Dinat, Vadi-i Safa ve Nasran arasında bulunan arazide harabe halinde bir yerdir. Vadi-i Safa ve Nasran'ın kesiştiği yerin aşağısında Vadi-i Arar bulunmaktadır. Buradaki sınır noktası, yontulmamış taştan olup iki metre boyunda bir sütun ile işaretlenmiştir. Darb-ı Dinat'tan sınır, sağ şeridi izleyerek Vadi-i Nasran ile Salala bölgesinden geçmektedir. Müreyis'de bulunan bu yer verimli bir arazidir.³³⁸

Madde-7: Vadi-i Nasran ile Salala arasında kesişen yere herhangi bir sınır işareti konulmamıştır. Bu kavşak noktadan sınır Salala Vadisi'nin aşağısındaki bölgeden vadinin en tepe noktasına kadar gitmektedir.³³⁹

Madde-8: Salala Vadisi tepe noktası olarak tespit edilen sınır, herhangi bir alametle işaretlenmemiştir. Bu sınır Necd-i Münsenah denilen nehrin sularının kesiştiği sınırdan Cebel-i Cemime'nin en doğu yakasına kadar gitmektedir.³⁴⁰

Madde-9: Cebel-i Cemime, Merves-Sağıs(Müreyis) ve Eksiz(Şuayb) köyleri arasında belirlenmiş olan bir tepedir. Burada sınır, betondan yapılmış olan sınır taşı ile işaretlenmiştir. Bu sınır taşı tabanı kare planlı olup her bir köşesi 50 cm uzunluğundadır.

³³⁴ BOA., HR. SYS., 89/17; Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.220.

³³⁵ BOA., HR. SYS., 89/17; Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.220.

³³⁶ BOA., HR. SYS., 89/17; Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.220.

³³⁷ BOA., HR. SYS., 89/17; Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.220.

³³⁸ BOA., HR. SYS., 89/17; Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.220.

³³⁹ BOA., HR. SYS., 89/17; Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.221.

³⁴⁰ BOA., HR. SYS., 89/17; Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.221.

Sınır taşının yüksekliği ise 1,5 metredir. Bu taş, tepenin zirve noktasına yakın yaklaşık 10 metrelik tarafında durmaktadır. Sınır, buradan Cevsü'l-Esved denilen yere kadar gitmektedir.³⁴¹

Madde-10: Cevsü'l-Esved, Vadi-i Hüsver ve Mutara denilen yerin arasında bulunan bir arazidir. Buradaki sınır noktası, üzerinde herhangi bir yazı bulunmayan bir sütunla işaretlenmiştir. Cevsü'l-Esved'den sınır, sağ cenahı izleyerek Necd-i-Mutara'ya kadar ilerlemektedir.³⁴²

Madde-11: Necd-i-Mutara, Vadi-i Mutara ile El-Cevvu suları arasında kalan düz bir alandır. Burada, tabanın her bir köşesi 80 cm, yüksekliği 1,5 metre olan betondan bir sınır taşı dikilmiştir. Ancak her iki devletin temsilcileri arasında uzlaşma neticesinde bu sınır taşı gereksiz görülerek yıkılmıştır. Buradan çıkan sınır, yine sağ taraftan ilerleyerek Lekemetü'l-Cizam'a kadar gitmektedir.³⁴³

Madde-12: Lekemetü'l-Cizam, bizzat kendi adıyla anılan yerin en yüksek noktasını oluşturan bir arazidir. Her iki tarafın komisyonları tarafından belirlenmiş olan bu yerin güneydoğusunda, yaklaşık 30 metre yüksekliğindeki bir noktaya kıraçtan bir sınır inşa edilmiştir. Bu nokta Lekemetü'l-Cizam'ın en yüksek yeridir. Ancak burada bulunan Müreyis ve Şuayb halkı arasında çatışma meydana gelmesi nedeniyle bu sınır taşı ortadan kaldırılmıştır. Daha sonra sınır buradan çıkarak Vadi-i-Cerb'i geçip, Lekemetü'l-Hamra'ya gitmektedir.³⁴⁴

Madde-13: Lekemetü'l-Hamra, El-Hakl ve Vadi-i Cerb arasında ekilebilir bir arazidir. Bu yerde herhangi bir sınır taşı dikilmemiştir. Buradan sınır, sağ cenahtan ilerleyerek incir bahçeleri bulunan bir bölgenin altında bulunan El-Hakl tarlaları ve Lekemetü's-Sude'ye gitmektedir. Buradaki sınır noktası, El-Hakl denilen ekilebilir bir arazi ile Cebel-i Havabil'in alt tarafında bulunan bölge arasında kalan yol ile birleşmektedir. Her iki devletin komisyonları tarafından Beleş adı verilen bir sütun ile belirlenmiştir.³⁴⁵

³⁴¹ BOA., HR. SYS., 89/17; Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.221.

³⁴² BOA., HR. SYS., 89/17; Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.221.

³⁴³ BOA., HR. SYS., 89/17; Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.221.

³⁴⁴ BOA., HR. SYS., 89/17; Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.221.

³⁴⁵ BOA., HR. SYS., 89/17; Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.222.

Madde-14: Belirlenen Beleş sınır taşı, El-Hakl denilen ekilebilir bir arazinin hemen yan tarafında bulunan incir bahçelerinin biraz güneyindedir. Bu sütun kireç taşındandır. Tabanı 80 cm, yüksekliği 1,70 metredir. Beleş sınır taşıyla tespit edilmiş olan bu sınır, El-Hakl'dan ekilebilir araziye geçerek Cevsü'l-Hudaü'l-Esved'e kadar uzanmaktadır.³⁴⁶

Madde-15: Cevsü'l-Hudaü'l-Esved, Haydü'l-Hatm denilen yerin kuzeydoğusunda bulunan bayırın alt tarafında ve Vadi-i-Hada'nın batısında bulunan büyük bir siyah kayadan ibarettir. Burada herhangi bir sınır taşı bulunmamaktadır. Buradan sınır, Hayd û Hatm sularının kesiştiği çizgiyi takip etmektedir.³⁴⁷

Madde-16: Haydü'l-Hatm denilen yer, Vadi-i-Araş ve Vadi-i Hudah denilen vadiler arasında bulunan ve bu adla bilinen dağın en yüksek noktasıdır. Her bir köşesi 50 cm uzunluğunda, yüksekliği 1,5 metre olan bir sınır taşı ile işaretlenmiştir.³⁴⁸

3.4.2. 1903 Protokokünde Tespit Edilen Sınırlar Dâhilinde 1904 Protokolü

3.4.2.1. 1904 Yılında Sınır Tespit Protokolünde Meydana Gelen Anlaşmazlıklar

Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında Yemen'de meydana gelen nüfûz mücadelesi dâhilinde sınır sorunu 1903 yılında imzalanan protokolde çözüme yönelik ilk adım atılmıştır. 1904 Ocak ve Şubat aylarında ise İngiltere-Osmanlı sınır komisyonları Nevahi-i Tis'a hududunun belirlenmesi için çalışmalarına devam etmişlerdir. Bu protokolde Havşabî kabilesi bölgesi dâhilindeki sınırlar tespit edilmiştir. Fakat İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında Subahî kabilesinin bulunduğu bölgede sınır tespitinde sorun yaşanmıştır. İngiltere buradaki sınırını Mudaribe denilen yerin ilerisinden geçirmek istemiştir. Ancak Osmanlı temsilcisi Mustafa Bey bunu kabul etmeyince İngiltere yeniden Bâb-ı Ali'ye durumu iletmek zorunda kalmıştır. Burada ihtilaflı bir bölge bulunmaktaydı. Dâhiliye Nezareti'nden gönderilen telgrafnamede Osmanlı yetkilileri Dabyanî, Nava, Cuban ve Ribateyn denilen yerlerin Ride kazasına bağlı olduğunu iddia etmektedir. İngiltere ise bu bölgelerin Yafaî kabilesine ait topraklar olduğunu ve İngiltere'nin himayesi altında bulunduğu için kendi sınırları

³⁴⁶ BOA., HR. SYS., 89/17; Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.222.

³⁴⁷ BOA., HR. SYS., 89/17; Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.222.

³⁴⁸ BOA., HR. SYS., 89/17; Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.222.

dâhilinde kalmasını istemektedir.³⁴⁹ Osmanlı Devleti bu durumu kabul etmemiştir. Aynı zamanda Yafaî kabilesine bağlı, sınırda bulunan aşiretleri San'a sancağına davet ederek, Osmanlı hâkimiyetini bunlara tasdik ettirmek istemiştir. Ancak bu kabileye ait bölgenin İngiltere tarafından Nevahi-i Tis'a'dan sayılması nedeniyle bu girişime karşı çıkmıştır. Bunun üzerine İngiltere gittikçe baskılarını arttırmaya çalışmıştır.³⁵⁰

Osmanlı Devleti, İngiliz komiserlerin iddia ettikleri bu yerlerin, Ride kazasına bağlı olduğunu dile getirmiştir. İngiltere'nin bu yerleri Nevahi-i Tis'a'dan sayması ve Yafaî kabilesi sınırlarına dahil etmek istemesi, bu defa da Osmanlı yetkilileri tarafından kabul edilmemiştir.³⁵¹ İngiltere kendi isteklerini kabul ettirmek için hem sınır tespit işine yanaşmamış hem de harp gemilerini Yemen'e sevk ederek burada çıkar elde etmek istemiştir. Ancak İngiltere'nin Kızıldeniz'e harp gemilerini göndermesi ve Aden'e asker çıkarması üzerine Osmanlı Devleti sorunu daha da vahim hale getirmemek için çaba göstermiştir. İngiltere'nin bu türden tehditkâr girişimleri karşısında 30 Aralık 1904 tarihinde Osmanlı Devleti bir irade çıkararak sınır tespit komisyonundaki görevlilerin derhal sınır tespitine devam etmeleri, Nevahi-i Tis'a denilen dokuz kabilenin bulunduğu bölgeye herhangi bir asker gönderilmemesini ve bu dört yerin boşaltılmasını istemiştir.³⁵²

3.4.2.2. 1904 İngiliz-Osmanlı Sınır Protokolüne Göre Yemen Sınırı

1904 yılında Albay Mustafa Remzi ve R.A. Wahab arasında sınırlar tespit edilmiştir. 1904 yılında imzalanan protokolde sınırlar üç kısımdan oluşmuştur. Birinci kısımda belirlenen sınırlar Haydû'l-Hatm denilen yerden başlayarak Tinama'nın tepesine kadar gitmektedir. Çizilen sınır, verimli toprakları Atabat'ta bırakarak Ziraü'n-Neys denilen bölgeyi sağ cenahtan geçerek, Re'sü'n-Nakil-i Adane'ye doğrudan gitmektedir. Buradan Mimsama yoluyla Rehabü'l-Verde'ye, Rehabü'l-Verde'den de Zahr-ı Nakil-i Süveyda denilen yere gitmektedir. Daha sonra sağ tarafı izleyerek Necd-i Maved'e uzanmaktadır. Buradan da sınır, Cebel-i Barkan zirvesine nehirlerin çizdiği sınırları takip ederek uzanmaktadır.³⁵³

³⁴⁹ BOA., BEO., 2396/179678.

³⁵⁰ BOA., BEO., 2375/178123.

³⁵¹ BOA., BEO., 2456/184171.

³⁵² BOA., BEO., 2525/189314.

³⁵³ BOA., HR. SYS., 89/17; Yeşilyurt, a.g.e., s.224.

Daha sonra sınır tespitine devam edilerek şu hatlar tespit edilmiştir. Betondan yapılı bir sütunla işaretlenen sınır, Lekemet-ı Kism-i Serav denilen yere doğru ilerleyerek Lekemetü'l-Kurbi dağına doğru inmektedir. Buradan da sınır yani, Lekemet-ı Kism-i Serav'dan Cebel-i Cerad'ın güney kısmında bulunan vadinin üzerindeki küçük dağın zirvesine kadar ilerlemektedir. Bu küçük dağda sınır betondan yapılmış bir sütunla işaretlenmiştir.³⁵⁴

Sınır, Cebel-i Cered denilen yerdeki dağın zirvesinden itibaren doğrudan doğruya beton ile işaretli olan Habil Zürra denilen mevkiye doğru gitmektedir. Bu noktadan itibaren betondan yapılmış sınır taşı ve sınır çizgisi, Necd-i Eslum denilen yerin yakınında bulunan Habil Bedr bölgesinin batı ucuna kadar inmektedir. Buradan da yine betondan imal edilmiş olan sütun ile tespit edilmiş olan sınır Habil Surmi denilen yerin batı ucuna kadar gitmektedir. Ardından kireç taşından yapılmış sütun ve tespit edilmiş olan sınır Habilü'l-Amudi denilen yerin üzerinde bir noktaya vadiyi geçerek gitmektedir. Buradan da yine kireç taşından yapılmış sütun Habil Cerdumi üzerinden geçerek düz bir çizgi ile gitmektedir. Daha sonra düz bir şerit izleyerek kireç taşından sütun ile belirlenmiş olan Habil Hızır üzerinde bir noktaya kadar ilerlemektedir. Buradan da betondan imal edilmiş bir sütun ile gösterilen sınır Vadi-i Abara'yı geçmektedir. Daha sonra Habil Daver üzerinde düz bir çizgi çizerek ve sağ cenahtan ilerleyerek, yine betondan yapılmış bir sütun ile Necidü'n-Nass denilen yere doğru gitmektedir.³⁵⁵

1904 yılında yapılan protokol, kısım kısım hazırlanmıştır. Buraya kadar olan birinci kısım her iki devletin temsilcileri tarafından imza altına alınarak kesinleştirilmiştir. Bir kısımda çalışma bitince hemen onu yazıya geçirmişler ve karşılıklı imzalarla sınırları tespit etmişlerdir.³⁵⁶

1904 protokolünün tespit edilen sınırlarının ikinci kısmı, Necidü'n-Nass denilen yerden sınır çizimine devam edilmiştir. Sınır, buradan itibaren betondan yapılmış bir sınır taşı ile Lekemetü't-Turab denilen yere doğru düz bir şekilde çizilmiştir. Oradan da aynı şekilde sütunla Habil Raha denilen yerden geçmektedir. Ondan sonra doğrudan Veli Umur İsmail'in kümbetine doğru gitmektedir. Buradan sınır Kaletü'l-Ulya ve

³⁵⁴ BOA., HR. SYS., 89/17; Yeşilyurt, a.g.e., s.225.

³⁵⁵ BOA., HR. SYS., 89/17; Yeşilyurt, a.g.e., s.225.

³⁵⁶ Yeşilyurt, a.g.e., s.226.

Kaletü's-Sufla arasında bir noktadan geçerek, kireçtaşı ve Habil Haver denilen yere kadar gitmektedir. Kaletü's-Sufla'nın köşesinden Dakkam'a kadar olan yeri geride bırakır. Bu noktadan itibaren sınır, Fenana'ya gitmektedir. Sınır, Hafa köyünün ekilebilir arazisini Heşa noktasında bırakarak Fenana'ya gitmektedir.³⁵⁷

Fenana denilen yerden sınır Re's-i-Hafsa'daki vadiyi geçerek aşağı doğru inmektedir. Oradan vadinin kıyısını takip ederek, Lekemetü's-Şeca ve Lekemet-i Huş'tan geçip Cebel-i Reyne'ye gitmektedir. Bu noktadan itibaren nehirler arasındaki çizgiyi ilerleyen sınır, Lekemetü'l-Kaime'ye kadar uzanmaktadır. Lekemet-ı Zû'l Akarbe'den geçmektedir ve daha sonra Havra Vadisi içinden Sani ve Ganya köylerini, Zûahmed bölgesinin köşesinde bulunan Ganya bin İbrahim kümbetini Türkiye topraklarına bırakarak devam etmektedir. Buradan itibaren sınır Rahvatü'l-Fasih'e çıkmaktadır ve oradan da Hod Esved'e kadar gitmektedir.³⁵⁸

Sınır bu noktadan itibaren Lekemet-ı Şibah'a kadar gidip nehirler arasından geçerek Re's-i Dahar'a ve Habil Şarca'ya gitmektedir. Daha sonra Muhaylan Vadisi ile bağlantılı olan Tusan Vadisi'ni geçerek Lekemetü's-Secife'ye kadar uzanmaktadır. Daha sonra sınır hattı nehirler arasından ve Lekemet-ı Saraya, Lekemetü'l-Muşammar, Rahvat-ı Hilhal, Lekemetü'l-Hüsn, Havşabî, Ahmedî ve Kamayra kabilelerinin birleştiği yer olan Lekemetü'l-Mintar, Lekemet Kasiha, Lekemetü'l-Cubel ve Lekemetü'l-Kafla olarak adlandırılan noktaları geçerek Lekemetü'l-Besise denilen yere ulaşmaktadır.³⁵⁹

Buradan itibaren sınır hattı Basesa noktasından ilerleyerek Şiben ve Rahvat-ı Necd denilen yerden geçerek betondan yapılmış sınır sütunu ile işaretlenmiş olan Tavile'ye kadar gitmektedir. Buradan sınır, Havşabi kabilesine ait Haranin ve Kamayra kabilesine ait Es-Sarih köyleri arasından geçerek Rahvat-ı Asih'e kadar gitmektedir. Daha sonra Re's-i Maharib'e ve Vadi-i Şabva'nın başını dolanarak Aresma'ya ulaşmaktadır. Burası, Şabva Vadisi'nin kuzeyine yerleştirilen betondan bir sütun ile belirlenmiştir. Buradan da ilerleyen sınır hattı, beton bir sütun ile işaretlenmiş Taval ve

³⁵⁷ BOA., HR. SYS., 89/17; Yeşilyurt, a.g.e., s.226.

³⁵⁸ BOA., HR. SYS., 89/17; Yeşilyurt, a.g.e., s.226.

³⁵⁹ Yeşilyurt, a.g.e., s.227.

Vakadiya kayalıklarının tepesine doğru ilerlemektedir. Daha sonra Habil Arabi'nin yüksek noktasından ilerleyerek Mescid-i Arabi'ye ulaşmaktadır.³⁶⁰

Buradan itibaren beton bir sütun ve Esfel-i Ümm-i Şeria'ya ve burada bulunan tepeyi geçerek Cebel-i Kurdat'a ve nehir kıyısını izleyerek Re's-i Namis'e doğru düz bir hatla ilerlemektedir.³⁶¹

1904 yılında imzalanan bu protokoldeki sınırlar kısım kısım yapılmıştır. Fakat hangi aylarda imzalandığı konusunda bilgiler net değildir. Buna göre tespit edilen sınırların üçüncü kısmı, Re's-i Namis denilen yerden ilerleyerek, Murdifin'den geçerek Hakab Vadisi ile birleşen Selat-ı Neşama'ya ulaşmaktadır. Daha sonra Midfana köyünü Havşabi kabilesi bölgesine bırakarak Cebel-i Akur'un zirve noktasına kadar çıkmaktadır. Akur'dan sınır Vadi-i Harif ve Vadi-i Vubid arasındaki nehri izleyerek Cebel-i Şeb-i Ali'ye ulaşmaktadır. Buradan da sınır, aşağı kayalıkların üzerinden Kumayra aşiretine ait Dumena ve Havşabi kabilesine ait Mikla köyleri aarsından geçerek Rikabet-i Tinsum denilen araziye kadar ilerlemektedir. Kumayra aşiretine bağlı ekilebilir arazi olan ve Şab-ı Tinsum olarak adlandırılan küçük vadiden ayrılan sınır hattı, Sudan Vadisi ile Şab-ı Tinsum'un kavşak noktasına gitmektedir. Bu noktadan hat, Feraş Harda'nın tepesine kadar gitmektedir. Daha sonra Varzan'ı dolaşmaktadır ve Taryan köyünü Havşabi kabilesi topraklarına bırakarak Darü'l-Kahir isimli kayalıkların tepesine ulaşmaktadır. Darü'l-Kahir'den Cebel Humala'ya, Humala'nın zirvesinden de Necd-i Rahvat'a gitmektedir. Buradan da Dar-ı Veded'e gitmektedir. Buradan Mahumi yahut Mahbuba olarak adlandırılan yüksek noktaya çıkmaktadır ve Selat Lasab ve Sehi Vadisi'nin birleştiği yerde, Selatü'l-Ashab'ın sol kıyısından Lekemetü'l-Mukaybiri'ye gitmektedir. Bu noktadan hat, Sehi Vadisi'nin sağ kıyısını izleyerek yukarıya çıkmaktadır ve daha sonra Cebel-i Kafan yoluyla zirveye ve Necd-i Necmiye'ye ulaşmaktadır. Ardından Muleyika ve Necd-i Tевcihat olarak adlandırılan noktalardan geçerek Re's-i Cebel-i Saraf'a ulaşmaktadır.³⁶²

Re's-i Cebel-i Saraf'tan sınır, doğrudan Dar Nasir Harbi'yi Havaşib kabilesine ve saraf köyünü Yusufeyn'e bırakarak Necd Musama'ya gitmektedir. Buradan Şarire nehir çizgisini izleyerek Necd Şabab'a, oradan da Rikabeyn ve kinhan hattını izleyerek

³⁶⁰ BOA., HR. SYS., 89/17; Yeşilyurt, a.g.e., s.227.

³⁶¹ BOA., HR. SYS., 89/17; Yeşilyurt, a.g.e., s.227.

³⁶² BOA., HR. SYS., 89/17; Yeşilyurt, a.g.e., s.228..

Hilat Nub'a gitmektedir. Bu noktadan itibaren sınır hattı, Necd Birun ve Cebel-i Kurra'nın zirvesi arasında Cebel Kurra yarı yolunun batısından geçerek yükselmektedir. Daha sonra Kubayti kabilesine ait olan Havadi ve Saraf köyleri arasından geçerek Hidaba Vadisi'nden aşağıya doğru inmektedir. Bu vadiyi geçerek Salim Beles ve Şab Şudac denilen küçük yerleşim yerine ve Şab Şudac'ın zirvesine kadar çıkmaktadır. Daha sonra Nubat Uden Zûveyra'nın üst kısmına çıkan vadiyi takip ederek Uleyba ve Kubayti kabilesine ait ekilebilir diğer tüm köyleri ayırarak Muharika olarak adlandırılan yerin en yüksek noktasına kadar gitmektedir.³⁶³

Sınır komisyonları tarafından çizilen sınır Muharika'dan doğrudan olarak aşağı inmektedir. Turam Huleva ve İrkü'l-Esved denilen yere kadar, Hayl-ı Suveyda'yi Subahi kabilesi topraklarına bırakarak gitmektedir. Cebel İslah'ın zirvesine kadar çıkmaktadır. Daha sonra oradan Kurun-ı Sarh denilen yere kadar ilerlemektedir ve Lekmet-i Hümeýra'ya uzanmaktadır. Buradan Lekemet-i Tuveyra'yı dolaşarak 1 km. güneyinde bir noktaya Necd Bura'ya, Kutim'i Kubeyta'ya ayırarak ulaşmaktadır. Buradan da Re's-i Vadi-i Tokar'daki Rikab'a gitmektedir. Tukar Vadisi'nin sol kıyı şeridini izleyerek Şab-ı Sukmi ile Vadi-i Tukar denilen yerlerin birleşme noktasının yaklaşık 1 km. yukarısında bir noktaya ulaşmaktadır. Buradan da Necd Hüseyin Ve Necd Mutarid'e doğru devam etmektedir. Necd Mutari'den Sehr Vadisi'ne dolaşarak inmektedir. Nebat-ı Maha ve Habil ve Lekeme arasındaki yolu izleyerek devam etmektedir. Daha sonra oradan Kubbetü'l-Asaca'ya ulaşmaktadır. Oradan sonra hemen hemen tamamıyla düz bir şerit halinde Necd-i Ca'ma ve Necd-i Şa'ab'a ilerlemektedir. Necd-i Şa'ab'dan sınır, Şa'ab Vadisi başlangıcından bir çember çizerek Rakıza'ya gitmektedir. Buranın tepesi 4640 fit yaklaşık 1417 metre yüksekliğindedir. Burada sınır Murabaha köyünün Nevahi-i Tis'a'dan sayılan Kubayti kabilesine bırakmaktadır. Bu noktadan itibaren sınır hattı Vadi-i Şa'b sağ cenahını takip ederek Cebel-i Nebat'a gitmektedir. Buradan da güneye doğru dönerek Vadi-i Duka'da bulunan Nebat-ı Absi'yi Kubayti kabilesinin topraklarına bırakmaktadır.³⁶⁴

Cebel-i Nebat'ın zirvesinden Habil Usha'nın doğu yakasından dönerek harabe haldeki küçük bir yerleşim yeri olan Harşa'ya inmektedir. Daha sonra Madin Vadisi'nin batı yakasındaki Harşa ve Rubas ibn Ulvan denilen yerlerin arasındaki bir noktaya kadar

³⁶³ Yeşilyurt, a.g.e., s.228.

³⁶⁴ BOA., HR. SYS., 89/17; Yeşilyurt, a.g.e., s.229.

devam etmektedir. Bu noktadan da neredeyse tamamıyla düz bir yol izleyerek Mudavvera'nın zirvesine kadar ilerlemektedir. Daha sonra Cebel-i Havar'ın zirvesine çıkmaktadır. Re's-i Fehdan, Alkurb (Makraba), Re's-i Hacetü'l-Hamra, Necd-i Mescid, Re's-i Suleb, Nuzeyhi ve Abarü'l-Kumya denilen yerlerin üzerinden geçerek Veli Osman'a kadar uzanmaktadır.³⁶⁵

1904 yılında her iki devletin, İngiltere ve Osmanlı Devleti'nin temsilcileri uzun çalışmalar neticesinde yukarıda isimleri geçen bölgelerde sınırları tespit etmişlerdir. Hiçbir detayın atlanmadığı ve sınırın iyiden iyiye tespit edildiği görülmektedir. Özellikle Osmanlı temsilcileri ile İngiliz temsilcileri arasında sınır tespitinde anlaşmazlık olan yerlerin İngiltere'ye bırakıldığı görülmektedir. İngiltere burada Osmanlı idaresinde bıraktığı toprakları, Türkiye'ye bırakıldığından bahsettiği halde kendi bölgesinde kalan yerlere kabile isimleri vererek, kendisini ön plana çıkarmamıştır. İngiltere buradaki halkın hassasiyetlerine öne vererek yapılan protokollerde, Osmanlı Devleti tarafından İngiltere'ye bırakılan yerleri daha çok kabilelere bırakıldı diye göstermiştir.³⁶⁶

Sınır tespitine devam edilerek, Veli Osman'dan çıkan hat buranın hemen yakınından ve doğu yakasından geçerek Hecat Nub'a ulaşmaktadır. Buradan Vadi-i Mabak ve Vadi-i Şavr arasındaki tepeyi aşarak Re's-i Haf'a gitmektedir. Buradan da hat, Vadi-i Adim'in sol kıyısından ve Nebat-ı Raşid'in kuzeyinden bir noktayı dolaşarak aşağıya inmektedir. Burada sol kıyı şeridini izleyerek Buseli olarak adlandırılan yere, ekilebilir araziye Zureyki aşiretine bırakarak devam etmektedir. Buseli'den sınır, Habana köyünün kuzeyini dolaşarak Berham Futika'ya gitmektedir. Daha sonra Kehnan Vadisi'ndeki Abd diye adlandırılan kayalıklara kadar bu vadiyi geçerek uzanmaktadır. Vadi-i Ümm-i Hancere'nin yatağını takip ederek Re's-i Akrabi'ye ulaşmaktadır. Nuradan itibaren sınır, Şa'b Zûveyma ve Vadi-i Ubl denilen yerin birleştiği yere inmektedir ve tekrar Re's-i Hecat Ümm-i Rumf denilen yerin yukarısına doğru yükselmektedir. Daha sonra Harkahil denilen bir nokta boyunca tepeyi izleyerek Berham Acara ya da Hurc diye anılan yere kadar gitmektedir.³⁶⁷

³⁶⁵ BOA., HR. SYS., 89/17; Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.229.

³⁶⁶ Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.230.

³⁶⁷ Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.231.

1904 yılında yapılan protokolde, Hayd-ı Hatm'den başlayan ve Muharika denilen yere kadar olan kısım hem Mustafa Remzi Bey hem de R.A. Wahab tarafından imzalanmıştır. Ancak Muharrika'dan Veli Osman'a kadar olan sınır ise daha sonra imza edilmek üzere paraf edilmiştir. Yani hukuken daha sonra imzalanması için bırakılmıştır. Sonra imzalanmak üzere parafe edilen yerlerdeki sınır hattında, temsilciler arasında bir anlaşmazlık olduğu görülmektedir.³⁶⁸

3.4.3. 1905 Yılında Yapılan Sınır Protokolü Ve Sınır Tespit Çalışmaları

3.4.3.1. Sınır Tespit Komisyonunun Son Çalışmaları

Osmanlı Devleti, İngiltere ile arasında soruna sebep olan Nevahi-i Tis'a meselesi dâhilinde sınır tespit işini oldukça diplomatik yollardan halletmeye çalışmıştır. Ancak İngiltere bir an önce sınır tespitinin yapılarak belirlenecek olan sınırlarda Aden'de rahatça hareket etmeyi düşünmüştür. 1905 yılında ise İngiltere ve Osmanlı Devleti sınır tespit çalışmalarını Subahî kabilesinin bulunduğu arazinin denize bakan tarafları hakkında sınır tespiti yapmışlardır.³⁶⁹

Osmanlı Devleti Sabya nahiyesindeki Terbe Kalesi ve su kuyularının kendisine bırakılmasını istemiştir. Sınır hattının Cebel-i Kevah'dan geçerek ve Şeyh Murad'a kadar uzanan bir sınır hattının belirlenmesi için 8 Mart 1905 tarihinde sınır komiserine talimat vermiştir.³⁷⁰ İngiliz Komisyonu ise daha önce ihtilaflı bölgelerin ve Avlakî kabilesinin Nevahi-i Tis'a'ya ait olduğunu iddia ederek eğer kabul edilmezse protokolü imzalamayacağını belirtmiştir. Osmanlı Devleti, İngiltere'nin tehdit edici tavırları karşısında Mustafa Remzi Bey'e talimat göndererek 14 Mart 1905 tarihinde, Subahî kabilesinin bulunduğu bölgede Mudaribe'den Şeyh Murad denilen yere kadar olan kısımlardaki sınırın tespit edilmesi emredilmiştir. Ayrıca Bana şehrinden Rubü'l-Hali denilen çöle kadar Yemen ve Yafaî kabilesinin olduğu bölge arasındaki sınırların da bir an evvel tespit edilmesi istenilmiştir. 1905 yılındaki çalışmalarda İngiltere, Sabya aşiretine bağlı arazilerin Osmanlı Devleti idaresine kalmasına razı olmuştur. 550 millik bir arazi ise İngiltere tarafından, Osmanlı Devleti'ne üçüncü bir tarafa devredilmemesi

³⁶⁸ Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.231.

³⁶⁹ Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.232.

³⁷⁰ BOA., Y. A. RES., 130/1.

şartıyla Osmanlı Devleti'ne teslimini kabul etmiştir.³⁷¹ 1902 yılında R.A.Wahap'a yardımcı olması için gönderilen Fitzmaurice, 23 Nisan 1905 tarihinde belirlenen yeni sınırların tespiti işinde büyük rol oynamıştır. 1905 protokolüne göre, Osmanlı Devleti'nin daha önce Ride kazasına bağlı olduğunu iddia ettiği yerler İngiltere'ye bırakılmıştır. 23 Nisan 1905 tarihinde Şeyh Said denilen kasabada sınır tespiti sonlandırılarak iki ülkenin temsilcileri tarafından nihai protokol imzalanmıştır.³⁷²

3.4.3.2. 1905 Protokolü Öncesinde Osmanlı Devletini Uğraştıran Durumlar

1905 protokolü Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında süre gelen sınır meselesinin büyük ölçüde tamamlamış olsa da Osmanlı Devleti başlangıçta bu durumu kabullenememiş gibi gözükmiştir. Bunun nedeni ise İngilizlerin, Aden ve çevresinde aktif bir şekilde faaliyete geçmesi ve aynı zamanda 1904 yılında Yemen'de Osmanlı Devletini uzun süre uğraştıran isyanlardır.

İngilizler Aden ve çevresinde aktif bir şekilde faaliyete geçmişlerdir. Hindistan'dan gelen büyük bir memurla beraber Aden valisinin Nevahi-i Tis'a'dan Dali'a gelerek askeri talimler yaptıkları bilinmekte ve Cebel-i Hicaf'ta bir hastahane inşasına başlamaları Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmıştır.³⁷³

Aynı zamanda 1904 yılında Osmanlı Devleti'ni Yemen'de uzun süre uğraştıran isyanlar mevcuttur. İmam Hamideddin ölünce, yerine imamlığa oğlu Yahya geçmiştir. İmam Yahya 1904 yılında, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında sınır tespit çalışmaları sürdürülürken, bir başka isyanın önderliğini yapmıştır. İsyân kısa sürede taraftar bulmuş ve San'a isyancılar tarafından kuşatılmıştır. O zamanlarda Yemen valisi olan Tevfik Paşa durumu çok önceden öğrenmiş ve merkeze iletmiştir. Ancak isyancılar San'a-Menaha arasındaki telgraf hattını tahrip etmiştir. Ordu erkânı, hattın nasıl tamir edileceğini düşünürken, San'a-Maber telgraf hattı da tamamen tahrip edilmiş ve bu suretle San'a'nın telgraf muhaberatı kesilmiştir. O vakte kadar civardan alınan malumata göre, Hacce cihetindeki isyancılar ile muharebe edile edile Hacce'ye erzak kısmen gönderilebilmiş ve İbb taraflarında dağılan ve buralara ayrıca katılan isyancıların, İbnn ve Hacce cihetlerindeki orada meşgul olunmasından ve elde

³⁷¹ BOA., Y. A. RES., 130/1.

³⁷² Yeşilyurt, a.g.e., s.232.

³⁷³ BOA., BEO., 2746/205947.

gönderilecek başka bir kuvvet bulunmamasından faydalanarak, San'a civarından Hudeyde yolunu kesmiş olduğu ve telgraf hattını da bunların tahrip etmiş olduğu anlaşılmıştır. San'a'da yeterince erzak bulunmadığından, bunları buraya asker vasıtasıyla getirdikleri ve erzak kabilelerinin iki kez isyancılar ile muhabere ederek San'a'ya gelebildikleri bilinmektedir. Diğer taraftan ise bir kısım isyancı da, San'a-Taiz yolunu keserek o cihetteki telgraf hattını tahrip etmiştir. Böylece telgraf muhabereleleri sadece kesilmekle kalmayıp, gerek muharebe gerekse erzak nakliyatı büyük güçlüklerle uğramış olmaktadır.³⁷⁴ Bu konu hakkında Tefvik Paşa'nın gönderdiği telgraflar şu şekildedir:

“Dâhiliye Nezareti Celilesine,

Merkezi vilayete merbut nahiyelelerin müdürleri, mahalleri ahalsinin isyan eylemlerinden dolayı refakatlerindeki jandarmalarla beraber evvelce merkez-i vilayete avdet ettikleri gibi, Kevbakan kazası hey'et-i hükümeti dahi hissettikleri mecburiyet üzerine bu kere nizamiye ve jandarmalarla beraber oradaki kal'aya kapanmışlardır. San'a'ya erzak getirmek için Menaha'ya celb olunan üç tabur asakir-i şahane yoldaki eşkıyanın kesretinden dolayı harekette mütereddid bulunuyor. Yol üzerindeki nizamiye karakolları her gün usat tarafından tazyik olunmaktadır. San'a'daki kuvvetin ta'yinatına kifayet edecek zahirenin tedarikine imkân bulunmayarak ta'yinat noksan veriliyor. Jandarmalardan silahlarıyla beraber kâh müteferriken ve kah müçtemian terk-i mevki ile mezhepdaşları olan usata iltihak edenler eksik olmamakta bulunduğu ma'ruzdur.”³⁷⁵

3 Kanun-ı evvel 1320

“Dâhiliye Nezareti Celilesine,

C. 29 Teşrin-i Sani 1320. Diğer telgrafname-i acizanemle arz olunduğu üzere müşkilat ve muhatara tezayüd ettiğine ve tertib buyurulan efrad-ı cedideden ta'lim ve silah istimalini öğrenmeksizin istifade edilemeyeceğine ve bir kısım da istibdal olunacaklarının yerine kaim olacağı derkar olup, Kunfideden gelecek üç redif taburu ise te'mini maksad edemeyeceğine mebni, kurbi hasebiyle Hicaz'dan da behemehal üç taburun sü'rat-i kamile ile yetiştirilmesine ve her tarafça tahsilat durmuş olduğundan

³⁷⁴ Tefvik Biren, *II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları*, C.1, (Haz. Fatma Rezan Hürmen), Pınar Yay., İstanbul 2006, s.324.

³⁷⁵ Biren, *a.g.e.*, s.330.

izale-i gavail ile tahsilat imkanı hâsıl oluncaya değin, vilayet ve ordunun idaresi için muavenet-i nakdiyeye inayet-i aliye-i nezaretpenahileri müsterhamdır.”³⁷⁶

3 Kanun-ı evvel 1320

“Dâhiliye Nezaret-i Celilesine,

San’a’ya bir mikdar erzak getirmek üzere Haraz’da cemmolunup harekette mütereddid bulunduğu arz olunan üç tabur asakir-i şahanenin tehhüründen ve San’a’daki kuvvet civar kuradaki eşkıyanın tehdid ve ib’adına orduyu hümayunca kafi görülmemesinden dolayı, merkez-i vilayetçe muhatara tezayüd etmekte olduğu, yollardaki karakollar erzaksızlık yüzünden fevkalade müzayakada ve tehlikede bulundukları ve içlerinde yirmişer muhafız bulunan Beyti Selami ve Mind Karakolhaneleri eşkıya eline geçip efradın bazısı şehid, bazısı esir, bir kaç fūrceyab-ı firar olduğu ve Byt-i mudin nam mahalle mahsur bir bölük asakir-i şahanenin dahi eşkıyaya teslim-i silah ettiklerine dair haberler vürüd eylediği ma’ruzdur.”³⁷⁷

6 Kanun-ı evvel 1320

Buradaki askeri birliklerin yetersiz kalması sebebiyle Medine’den bir askeri birlik yardım için buraya sevk edilmiştir. Kesilen yol tekrardan ulaşım açılmış ve İmam Yahya zor durumda kalmıştır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti’nden barış isteyen İmam Yahya’nın istekleri kabul edilmemiş ve askeri harekâta devam edilmiştir. Osmanlı Devleti’nin farklı bölgelerindeki askerlerden oluşan bir orduyu buraya sevk edilmiştir. Bu orduların sevk edilmesi esnasında İngiltere, hem Yemen’in güneyinde Osmanlı Devleti ile sınır tespiti ile uğraşıyordu hem de Osmanlı askerlerinin sevk esnasında, ateşe sıfatıyla bir İngiliz subayının bu orduya eşlik etmesini istiyordu. Hudeyde İngiltere konsolosluğuna çekilen bir telgrafla bu istek Hudeyde Mutasarrıflığına iletilmiştir. Ancak bu isteğin Aden’deki İngiliz siyasi temsilciliği tarafından yapılmış olmasından dolayı Osmanlı Devleti tarafından muhatap alınmamış ve böyle bir teklifi kabul etmemiştir. Dolayısıyla sınır tespiti esnasında İngiliz istekleri reddedilmiş olsa da, İngiltere’nin harp gemilerini sevk ederek Osmanlı limanları

³⁷⁶ Biren, *a.g.e.*, s.331.

³⁷⁷ Biren, *a.g.e.*, s.331.

ablukaya aldırması hem de Osmanlı idaresindeki kabile ve aşiretleri silahlandırarak³⁷⁸ ayaklandırması neticesinde İngilizlerin isteklerine boyun eğmek zorunda kalmıştır.³⁷⁹

3.4.3.3. 1905 İngiliz-Osmanlı Sınır Protokolü

Protokol yapılmadan hemen önce 20 Nisan 1905 tarihinde bazı ihtilaflı yerler hakkında Mustafa Remzi Bey ile görüşmeler yapılmıştır. 20 Nisan 1905 tarihinde varılan neticeye göre;

Berham-ı Aşara (Hurc) denilen yer ile Subahî kabilesinin sınırlarının detayları hakkında görüşmeler yapılmıştır ve hat tayin edilmiştir. Bu görüşmeden ve dökümanlar ile diğer belgelerin incelenmesinden sonra Fitzmaurice, geçen yıl belirlenen topraklar üzerinde yaşanan ve görüşülen yerli ahalinin tanıklıklarının önemli olduğunu belirtmiştir. Bunların yanı sıra bu doküman ve diğer belgelere göre Subahî kabilesinin bölgesinin bölgesinin batı sınırı “Akama” denilen yere kadar uzatılmıştır. Fitzmaurice sınırın, oradan da “Kudam” adlı araziye içine alacak şekilde “Akkar” denilen mevkidен geçtiğini belirtmiştir. Ancak Osmanlı Devletine karşı kadim dostane duyguları olan ve ona karşı barışçıl ruhla hareket eden İngiltere’nin sınırların çizimi sırasında Akama, Akkar ve Kudam arazilerinin, yukarıda bahsedilen sınıra ve tüm topraklar üzerinde hakları olan Subahî şeylerinin haklarının korunması ile ilgili iddiaların uygun olamayacağını bildirmiştir. Yani burada İngiltere, İngiliz komiserlerinin Subahî kabilesine ait olarak gösterdiği yerlerdeki iddialarından vazgeçtiğini belirtmiştir.³⁸⁰

Sonuç olarak her iki devletin komiserleri, Berham-ı Aşara’dan başlayarak 25 km. mesafeyle Berham-ı Aşara’nın kuzeybatı yönündeki Cebel-i Numan zirvesine kadar olan sınırı temel alarak bir sınır hattı tayin edilmesini belirtmişlerdir. Fakat Osmanlı Devleti’nin bu sınırlar arasında kalan ve yukarıda bahsi geçen Akama, Akkar ve Kudam bölgesini üçüncü bir güce yahut başka bir devlete bırakılmamasını da maddeler arasına koymuşlardır. Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında geçen görüşmelerden sonra,

³⁷⁸ BOA., Y. MTV., 194/131.

³⁷⁹ Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.238; İsyan çıkınca idare ve asker merkezleri muhasaraya uğramaktadır. Daha sonra imama katılıp isyan eden kabilelerle münasebetler yeni bir şekle konulup barış fiilen sağlanmaya çalışıldı. İnönü, *a.g.e.*, s.98.

³⁸⁰ Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.233.

İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi yukarıda bahsi geçen yerlerle alakalı talimatların, Bab-ı Ali'den Yemen'deki Osmanlı Komisyonu'na gönderildiğini de bildirmiştir.³⁸¹

Protokole göre, Mustafa Remzi Bey 19 Mart 1905 tarihinde gönderilen talimatları, Seraskerlik ve Devlet-i Aliyye'nin yönlendirmesiyle Sultan'dan aldığını belirtmiştir. Sultan, Hüsn-ü Murad'a kadar giden bir hatla, Subahî bölgesinin sınırlarının çizilmesini emretmiştir. Mustafa Bey'e gelen emirlere göre Bab-ı Ali, Numan-Hüsn-ü Murad hattı ile belirlenmiş ve bu sınırın kuzeyinde bulunan toprakların üçüncü bir güce asla bırakılmamasını talimatı verilmiştir.³⁸²

Yukarıda her iki devletin komisyonu, Berham-ı Aşara'dan başlayarak Hüsn-ü Murad'a kadar giden sınırın detaylı bir tanımını yapıp imzalamışlardır. Daha sonra bu hazırladıkları belgelerin birer örneklerini birbirlerine vermişler ve haritadaki sınırı takip etmişlerdir.³⁸³

Bana Vadisi üzerinde olan bölgenin kuzeydoğusundaki sınır hakkında görüşmeler yapılmıştır. Buradaki sınır hattı söz konusu olunca 12 Şubat 1903 (30 Ocak 1318) tarihli Osmanlı iradesine dayanarak İngiliz temsilcisi görüş belirtmiştir. Lekemetü's-Şu'ub'dan çıkıp çöle doğru, kuzeydoğu yönde giden sınır hattıyla ilgili olarak İngiltere komiseri Fitzmaurice, Mureyis ve Şuayb arasındaki daha önce belirlenen hattın bir kısmının çöle doğru uzatılması gerektiğini belirtmiştir. Bu hattın temel oluşturması gerektiğini savunmuştur. Daha önce bahsi geçen Osmanlı iradesine göre ise sınırın bu bölümü, genel itibarıyla çöle kadar kuzeydoğu yönünde Lekemetü's-Şu'ub'un sağ cenahını izlemektedir. Arazinin doğal yapısıyla oluşan sapmalar göz önüne alınmadan, bu hat takip edilmektedir. Yafaî kabilesine bağlı şeyhler tarafından sağlanan belgeler ve dökümanların şüphesiz Ribateyn, Nava ve Zabyanî denilen bölgelerin Yafaî sınırları içinde olduğunu göstermektedir. Diğer yandan Avlakî kabilesinin ve bu kabilenin sınırları dâhilinde yerleşim alanlarının bağlı oldukları yerleşim alanlarının da bu sınırlara ait olduğu belirtilmiştir. Fitzmaurice, Nevahi-i Tis'a denilen kabilelerin bulunduğu bölgenin doğusunda, güneyinde ve kuzeydoğusunda, Yafai kabilesine ait diğer yerlerin de bu sınırlar içinde olduğunu beyan etmiştir.³⁸⁴

³⁸¹ BOA., HR. SYS., 89/17; Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.234.

³⁸² BOA., HR. SYS., 89/17; Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.234; Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA., Y. A. RES., 130/1.

³⁸³ BOA., HR. SYS., 89/17; Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.234

³⁸⁴ BOA., HR. SYS., 89/17; BOA., MV., 105/29; BOA., Y. MTV., 237.37; Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.235.

Bana Vadisi üzerinde, işaretlenmiş olan sınırın temelini, Mustafa Remzi Bey, 12 Şubat 1903 (30 Ocak 1318) tarihli iradeye göre belirlemiştir. Buna göre sınır hattı, çöle kadar Lekemetü's-Şu'ub'un 45 derecelik doğusunda olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Osmanlı komisyonu Cuban yerleşim yerinin, Ride kazasının köşesinde kalması şartıyla, sınır çizgisinin, Ribateyn, Nava ve Zabyanî nahiyelerinin Yafaî bölgesine bırakarak geçtiğini kabul etmiştir.³⁸⁵ Bütün alt birimleriyle Avlakî kabilesinin ve Yafaî kabilesine bağlı yukarıda ifade edilen kuzeydoğudan doğuya ve güneye kadar olan yerlerin, Nevahi-i Tis'a'dan olduğu onaylanmıştır.³⁸⁶

Osmanlı komisyon başkanı Mustafa Remzi Bey, Osmanlı tarafından kalan Subahi bölgesindeki su kaynaklarından Şeyh Said bölgesindeki yerli ahalinin ve diğerlerinin faydalanmasına devam edilmesini kabul etmiştir. Geçmişte olduğu gibi bu su kaynaklarından gelecekte de yararlanmaya devam edilmesi için İngiltere tarafından herhangi bir olumsuz durumun olmamasını arzu etmektedir. Fitzmaurice kendi hükümeti adına bu açıdan herhangi bir olumsuzluk yaşanmayacağını garanti etmektedir. Bu sözleşmenin içeriği hakkında her iki devletin ortak kararı olduğu taahhüt edilmiş ve imza edilmiştir.³⁸⁷

Bazı ihtilaflı yerler hakkında her iki komisyonun müzakere ettiği ve İngiliz temsilcinin, Osmanlı Devleti tarafından gönderilen iradeleri göz önüne alarak Osmanlı komisyonunun sınırlarının tespiti işinde ona göre hareket etmesi gerektiğini kayıt altına aldığı görülmektedir. Daha sonra sınır belirleme işi devam etmiş ve 23 Nisan 1905 tarihinde ikinci bir protokolle neticelendirilmiştir. Buna göre sınır;

Cebel-i İbdar eteğinin uzantısından geçen yolun kuzey yakasını, Necd-i Maşrak denilen ve tepeye kadar olan kışından Hasene Vadisi'nin sol yakasını takip ederek devam etmektedir.³⁸⁸

Cebel-i Tafasu'nun kuzeyindeki bölge üzerinden bir noktaya kadar uzanaan bu sınır, devam ederek Goref Vadisi'ne kadar çıkmaktadır. Buradan Habal köyünün batısına yarım kilometre uzaklıkta bukunan bir noktaya ve oradan da Cebel-i Numan zirvesine kadar çıkmaktadır. Bu noktadan itibaren kuzeybatı yönündeki bir istikamete

³⁸⁵ Nevahi-i Tis'a hududunu tayin edecek olan Osmanlı-İngiliz Hatt-ı Fasil Komisyonu'nun çalışması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. BOA., Y.MTV., 238/21.

³⁸⁶ BOA., HR. SYS., 89/17; Yeşilyurt, a.g.e., s.235.

³⁸⁷ BOA., HR. SYS., 89/17; Yeşilyurt, a.g.e., s.235.

³⁸⁸ Yeşilyurt, a.g.e., s.236.

dönmektedir. Sınır çizgisi, Berham Rüves, Cebel-i Sef, Cebel-i Necac, El-Hayme köyünün 1,5 km güneyinde yer alan Berhü'l-Hayme, Necd-i Ümm-i Rahaz ve Cebel-i Sin Sanfa noktalarını geçmektedir. Buradam Aden Körfezi ile Kızıldeniz arasında kalan sulak bir bölgeyi izlemektedir ve buradan Cebel-i Cariba denilen noktaya ulaşmaktadır.³⁸⁹

Daha sonra sınır Cebel-i Cariba'nın güneybatı bölgesini dolaşmaktadır. Sonra batıya doğru bir yön takip etmektedir. Düz bir hat takip ederek Cebel-i Kahbub'un zirvesine ulaşmaktadır. Oradan da El-Haceri arazisini Türk tarafına bırakarak Cebel-i Kuvah zirvesine düz bir hatla çölden geçerek ulaşmaktadır. Cebel-i Kuvah'ın zirvesinden sınır hattı, Cebel-i Kuvah'ın güneydoğusunu dolaşarak oradaki en yüksek noktaya çıkmaktadır. Sınır taşı ve bu bölge yaklaşık 600 yard yani yani Cebel-i Mecbiye denilen tepenin güneyine ve batısına yaklaşık 550 metre uzaklıkta bulunmaktadır. Bu noktadan itibaren sınır hattı sağ cenahtan ilerleyerek kuzeyde ve Cebel-i Suadiye'nin kuzey ve batısında bulunan iki tepenin en kuzeyinde bulunan sınır taşı ile kayalık tepenin sağ tarafını geçmektedir. Buradan doğrudan ilerleyen sınır, Hüsn-ü Murad (Şeyh Murad olarakta bilinmektedir) adıyla bilinen vadinin en yüksek noktasına kadar ilerleyerek denize ulaşmaktadır.³⁹⁰

Bu protokolle İngiltere, Nevahi-i Tis'a'da sürekli asker bulundurmayacağını kabul etmiş ve sınır tespiti esnasında bulundurulan askerlerin geri çekilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak herhangi bir yerde sorun yaşandığında İngiliz birliklerin bölgeye tekrar gönderilebileceği belirtilmiştir. Osmanlı Devleti bu maddenin İngiltere tarafından suiistimal edileceğini düşünse de o tarihlerde Yemen'de yeniden bir isyanın çıkmış olaması elini kolunu bağlamıştır. Sadece İngiltere'nin bu menfaatine karşılık, Osmanlı Devleti lehine de madde konulmuştur. İki devletinde Nevahi-i Tis'a denilen bölgede asker bulundurulması yasaklanmıştır. Ancak mevcut durumun korunması ve ihtiyaç duyulması halinde hem İngiltere hem de Osmanlı Devleti bölgeye asker sevk etme yetisine sahip olması her iki devlet açısından durumu dengelemiştir. Nitekim Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nda bu maddeye dayanarak güneyde İngilizlere

³⁸⁹ Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.236.

³⁹⁰ Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.236.

karşı mücadele edecek ve bu sınırları tanımayarak İngilizleri Aden'e kadar geri püskürtecektir.³⁹¹

Bu protokoller, bir sonraki kısımda da görüleceği üzere, daha sonra her iki devlet arasında imzalanacak olan ve birbirlerinin hâkimiyet alanlarını tespit edecek olan anlaşmayla geçerliliğini hukuken kazanmış olacaktır. 1914 yılındaki bu antlaşmanın esasları, Osmanlı Devleti ile İngiltere tarafından atanmış komisyonların belirlemiş olduğu protokollere uygun olarak yapılmıştır. Sınırdaki derhal gümrük noktaları tespit edilmiş ve hayata geçirilmiştir. Şuayb denilen kazanın güneyinde bulunan sınır noktasında, Necdü'l-Mukrad denilen yerde bir gümrük inşa edilmiştir. Yine Katabe taraflarında da gümrük kordonları kurularak buraların idaresinin Yemen Valiliği'ne bırakmıştır. Bu gümrüklerin hesap işlerinin yürütülmesi için mal sandığı kurulmuştur. Her ay, iki kıta gelir ve masraf durumlarını gösterir cetvel düzenlenerek, birinin Yemen Valiliği'ne diğerinin de İstanbul'a gönderilmesi kararlaştırılmıştır.³⁹²

1914 yılında 1. Dünya Savaşı'na girilmeden hemen önce Londra'da yapılacak olan Osmanlı-İngiliz Yemen Sınır Antlaşması'na kadar geçen sürede ise Osmanlı Devleti, daha çok kendi Yemen Vilayeti'nin kendi idaresinde kalan isyanlarla uğraşmak zorunda kalmıştır.

3.4.4. 1. Dünya Savaşı Arifesinde İngiltere İle Osmanlı Devleti Arasında İmzalanan İngiliz-Osmanlı Yemen Sınır Antlaşması

İngiltere ile Osmanlı Devleti Yemen'de nüfûz mücadelelerine girişmişlerdir. Bu mücadelelerin temelinde İngiltere'nin bölge üzerindeki çıkarlarını korumak ve Osmanlı Devleti'nin bölgedeki stratejik konumunu sınırlandırarak, daha da güneye inmesini engellemektir. Bunun adına İngiltere'nin bölgede birçok girişimi olmuş zaman zaman bu girişimler doğrudan müdahaleler şeklinde olmuştur. İngiltere buradaki hâkimiyet mücadelesini ve sınır tespitini yapılan protokolleri esas alarak yeni bir antlaşma yapma ihtiyacı hissetmiştir. Bundan dolayı İngiltere'nin talebi üzerine Londra'ya eski sadrazamlardan İbrahim Hakkı Paşa gönderilmiştir. Özellikle Şeyh Said limanı ve çevresi üzerinde duran İngilizler Birinci Dünya Savaşı arifesinde yapılan 1914 İngiliz-

³⁹¹ BOA., Y. A. RES., 130/1; Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.237.

³⁹² Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.238; ayrıntılı bilgi için bkz. BOA., DH. MKT., 1222/68.

Osmanlı Sınır Antlaşması'nda daha önce yapmış olduğu protokollere bir geçerlilik kazandırmışlardır.

Yemen'deki İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında bölgedeki kabileler nedeniyle yaşanan nüfûz mücadelesi nedeniyle İngiltere'nin hak iddia ettiği bölgelerin sınırlarının tespit edilmesi ve Osmanlı Devleti hâkimiyetinde kalan yerlerin belirlenmesi için her iki devlet yetkilileri Londra'da müzakerelere başlamışlardır. Daha önce yapılan sınır tespit çalışmaları ve yapılan protokollere dayalı olarak Şeyh Said arazisi hakkında talep olunan taahhüdün îfası için, Hakkı Paşa tarafından tasvip ve tervic olunarak 1 Şubat 1914 (19 Kanun-i Sani 1329) tarih ve 193 numarolu telgrafnamesinde Hakkı Paşa,

“İngiltere Hariciye Nezareti mukavelâtın heyet-i mecmuası tasdik edilmek fikrine iştirak ediyor ve bu münasebetle Yemen vilâyeti ile Nevâhi-i Tis'a arasındaki hudud-ı muayyenenin nokta-i intihaiyyesinden itibaren çöle doğru –akdemce mukarrer olduğu veçhile- şimalî şarkîye müteveccihen 45 derece bir zâviye teşkil ederek ileri gitmek ve Basra Körfezi ile arazi-i mücaviranesine müteallik 22 Temmuz tarihli mukavelenamede muharrer olduğu üzere Uceyr körfezinin mebbeinden cenube doğru inen hatt-ı müstakime Rubü'l-Hali taraflarından mülâki olmak üzere mevhum bit hatt-ı hudud tahdidi hakkında itilâf fikrini telkin ediyor. İki hat çölde bulunduğu ve yekdiğerini çölde takip edeceği cihetle işbu telkinde araziye temas eder bir fikir mündemiç değildir ve mahallinde bir gûna muamale-i tahdidiyye icrasına lüzum olmadığı gibi buna zaten imkân yoktur. Bilakis bu telkin olunan fikir Yemen muntika-ı tâbiası ile Asîr ve Hicaz, Riyad, Hâil vesaire üzerindeki hukuk-ı hükümrânî-i Devlet-i Aliyye'yi İngiltere'ye tanıttırmak ve kıtaat-ı mezkûre arasında âtiyen ihtilâfata küşâde bir kapı makamında olarak tahdid edilmemiş bir kısım bırakmak gibi bir faideyi câmidir. İşbu hutut-ı mütelâkiyyenin şarkında kalacak olan Uman ile Maskat ve Hadramut'a gelince Bahr-ı Muhî-i Hindî'nin işbu memâlikinde icra-yı müdahaleye hiçbir zaman hakkımız olmadığı gibi buna imkan bile bulamadık. Memalik-i mezkûre bundan evvelki itilâfımız neticesinde daire-i nüfuzumuzdan hariç olmuştur.” şeklinde görüşlerini ifade etmiştir.³⁹³ Bu doğrultuda Osmanlı Devleti, İngiltere ile aralarında bölgedeki kabileler nedeniyle nüfûz mücadelesinden kaynaklanan sorunların, İngiltere himayesi altında bulunan bölgelerin ve Osmanlı hâkimiyetinde kalan bölgelerin

³⁹³ R. Fahreddin-M. Nabi, *Aden ve Nevâhi-i Tis'a Meselesi*, s.18; Akyıldız, Kurşun, *a.g.e.*, s.299-300; BOA., HR. SYS., 89/17.

sınırlarının belirlenmesi için sınır tespit işinin bir an önce neticelendirilmesini istemiştir. Nezâret-i celile 27 Kanun-i Sani 1914 tarih ve 117 numarolu telgrafname-i cevabiyyesinde Hakkı Paşa hazretlerinin sâlifü'l-arz telgrafnamesinde münderic İngiltere teklifini kabul ile bu babda İngiltere Hariciye Nezareti'yle birlikte bir protokol kaleme alınması ve 20 Nisan 1905 Protokolü'nde tayin olunan 550 mil murabba-vüsatındaki araziye Hükümet-i Seniyye'nin hiçbir tarafa terk etmeyeceğine dair bir beyanname imza eylemesi için mezuniyet ita eylemiştir.³⁹⁴

Bu sınırların tespiti amacıyla yapılan görüşmeler neticesinde 9 Mart 1914 tarihinde Osmanlı Devleti adına eski baş vezir İbrâhim Hakkı Paşa ile Büyük Britanya Krallığı adına Dışişleri Bakanlığı Sekreteri Edward Grey arasında sınır antlaşması imzalanmıştır. Osmanlı Devleti'nin onayladığı mukaveleler 30 Nisan 1914 tarihinde Hakkı Paşa'ya gönderilmiş, 6 Haziran 1914 tarihinde ise İngiltere Krallığı'nın onayı ile yürürlüğe girmiştir. Bu antlaşma Birinci Dünya Savaşı arifesinde Yemen'de İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında kabileler nedeniyle meydana gelen anlaşmazlıklar ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Bu sayede İngiltere amacına ulaşmıştır.³⁹⁵

6 Haziran 1914 tarihinde yapılan bu antlaşmanın sınırları 1903, 1904, 1905 Osmanlı ve İngiliz sınır tespit komisyonları tarafından hazırlanan protokollerdeki sınırlar dikkate alınarak belirlenmiştir.³⁹⁶ 1914 yılında yapılan bu antlaşmanın maddeleri şu şekildedir:

Madde-1: 1903, 1904, 1905 senelerinde Hükümet-i Seniyye ve İngiliz komiserleri tarafından imza olunan protokollerin tasdik ve tesyidine dairdir.

Madde-2: Devlet-i Aliyye'nin Bahr-ı Ahmer cihetinde beş yüz mil murabba vüsatındaki araziden bir veçhile keff-i yed etmeyeceğine dairdir.

Madde-3: Ceziretü'l Arap'ta müstemlekât-ı Osmaniyye hudud-ı mütebâkıyyesini tayin edecek hatlara dairdir. İşbu mukavelenin tasdiki hakkında şerefsâdır olan irade-i seniyye suretidir:

“Yemen vilâyeti ile Nevâhi-i Tis'a beynindeki hatt-ı hududun güzergâhı hakkında 1903, 1904, 1905 senelerinde Devlet-i Osmaniyye ve İngiltere delegeleri

³⁹⁴ Akyıldız, Kurşun, *a.g.e.*, s.300.

³⁹⁵ BOA., A. DVN. MKL., 55/8.

³⁹⁶ R. Fahreddin-M. Nabi, *Aden ve Nevâhi-i Tis'a Meselesi*, s.19.

tarafından tanzim ve imza edilmiş olan protokol ve haritalara ve mezkûr hudutların intihâsından Uceyr körfezinden cenube doğru mümted olan hattı Rubü'l-Hali mevkiinde katetmek üzere çöle doğru şimalî-şarkî istikametinden kırk beş derecelik bir hatt-ı mevhum temdidine dair Londra'da bulunan sadr-ı esbak Hakkı Paşa ile Sir Edward Grey beyninde tanzim olunan mukavelenamenin imza ve teâtisi zımnında müşariünileyhe mezuniyet itası Meclis-i Vükelâ kararıyla tensip edilmiştir.³⁹⁷

Bu irade-i seniyyenin icrasına Hariciye Nazırı mezundur.”

Osmanlı Devleti 28 Şubat 1914 tarihinde Hakkı Paşa'ya mukavelenamenin imza edilmesi için bâ-irade-i seniyye mezuniyet verilmiş ve üçüncü maddedeki “*Dominion*” kelimesi yerine “*Territoire*” yazdırılmasını istemiş İngiltere ise bunu kabul etmiştir. Mukavelename 9 Mart 1914 tarihinde Londra'da imza edilmiş ve Londra sefareti vasıtasıyla nezarete irsal olunarak 15 Mart'ta sadarete takdim kılınmıştır. Tasdikname-i hümayun 30 Nisan 914 tarihinde Hakkı Paşa'ya gönderilmiştir. 6 Haziran 914 tarihinde tasdiknameler teâtî olunarak İngiliz tasdiknamesi sefaret vasıtasıyla nezarete irsal edilmiştir. Tasdikname-i Kralî ile beş kıta harita 29 Mart 330 tarihinde Divan-ı Hümayûn'a teslim edilmiştir.³⁹⁸

Yukarıdaki protokoller ve antlaşma çerçevesinde genel hatlarıyla sınır, Şeyh Said denilen arazinin sahil kesiminden başlayarak Bana nehri üzerinden Katabe'yi 12 mil geçerek Rubü'l-Halî denilen çöle kadar uzanmaktadır. Çölden kuzeye doğru düz bir çizgi izleyip Basra Körfezi'nde Uceyr denilen mevkide son bulmaktadır.³⁹⁹ İngilizler Yemen'de Nevahi-i Tis'a hududundan Basra Körfezi'ndeki Uceyr'e (Suudi Arabistan'ın doğusu) kadar olan bölgenin Osmanlı egemenliğinde olduğunu kabul etmiştir. Aden, Nevahi-i Tis'a, Hadramut, Umman (bugünkü Umman değil, Dubai ve Abu Dabi bölgesi) ve Maskat da Osmanlı egemenliği nüfûz ve sınırları dışında kalmıştır.⁴⁰⁰ Bu antlaşmalarla Osmanlı Devleti gümrük vergilerinin arttırıldığına ve Bağdat demiryolu

³⁹⁷ Akyıldız, Kurşun, *a.g.e.*, s.300-301; R. Fahreddin-M. Nabi, *Aden ve Nevâhi-i Tis'a Meselesi*, s.19 ; BOA., MV., 233/95; Bu hat Basra Körfezi ile civarına ait, 29 Temmuz 1913 tarihinde İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında yapılan antlaşmanın 11. maddesine uygun olarak, Uceyr körfezinin güney sahili üzerindeki bir noktadan başlayan ve Osmanlı idaresi altında bulunan Necid Sancağı arazisini Katar arazisinden ayıran kesime doğru hat, Rub'al-Hali içinde 20 derece enlem üzerinde güneye doğru gidecektir. Kurşun, *Basra Körfezi'nde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi Katar'da Osmanlılar (1871-1916)*, s.149.

³⁹⁸ Zekeriya Kurşun, Ali Akyıldız, *a.g.e.*, s.301.

³⁹⁹ R. Fahreddin-M. Nabi, *Aden ve Nevâhi-i Tis'a Meselesi*, s.20 ; BOA., HR. SYS., 89/17.

⁴⁰⁰ R. Fahreddin-M. Nabi, *Aden ve Nevâhi-i Tis'a Meselesi*, s.20.

ile Kuveyt konusunda Osmanlı görüşünün benimsendiğine vurgu yapılarak, aslında savaş sırasında kapitülasyonların kaldırılmasıyla bu sonucun zaten kendiliğinden doğduğu, ileride yapılacak barış görüşmelerinde Osmanlı hükümetinin bu antlaşmayı yok hükmünde sayabileceği ve savaşın Osmanlı lehine tamamlanması durumunda daha önce ki yazılı çekincelerine dayanarak ve Aden ve Nevahi-i Tis'a'yı yeniden gündeme getirerek devletin menfaatlerine daha uygun bir antlaşmanın yapılabileceği kanaatindedir.⁴⁰¹ Osmanlı Devleti bu antlaşma ile durumu kabul etmiş gibi görünse de Aden ve çevresindeki hukukundan hiçbir zaman vazgeçmemiştir. 1. Dünya Savaşı'nda Yemen Cephesi bu sınırdan açılmış ve İngilizlere karşı yürütülmüştür.⁴⁰²

⁴⁰¹ Akyıldız, Kurşun, *a.g.e.*, s.39.

⁴⁰² Yeşilyurt, *a.g.e.*, s.242.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı arifesinde Osmanlı Devleti Yemen’de İngilizlerle çıkarlarının çatıştığı bir noktada nüfûz mücadelesine girmiştir. Hâkimiyet alanlarının belirlenmesi için protokoller yapılmış ve uzun süren müzakereler neticesinde sınır antlaşması yapılmıştır. Kızıldeniz ve Hint Okyanusu’nun Aden Körfezi’ne kıyısı olan Yemen, Babülmendep Boğazı ile Afrika kıtasından ayrılmaktadır. En genel ifadeyle Arap Yarımadası’nın güneybatısını oluşturan Yemen’i içine alan coğrafyayı Herodote dünyanın en zengin yeri olarak tanıtmaktadır. Yemen’in ticari açıdan stratejik önemi, dünya ticaretinde önemli köşe başlarına sahip olmak isteyen sömürgeci devletler için emniyet arz etmesine neden olmuştur. Yavuz Sultan Selim’in Mısır’da Kölemen beyleri üzerine tam bir hâkimiyet kurmasının hemen ardından Yemen’e nüfûz etmesi mümkün olmamıştır. XVI. yüzyıl başlarında Portekiz tehlikesinin Kızıldeniz ve Hint Denizi’nde baş göstermesi ve Yemen’in ekonomik ve stratejik önemi Osmanlı Devleti’nin Yemen’e ilgi duymasında etkili olmuştur. Osmanlı Devleti’nin Yemen’de ilk hâkimiyet devresi 1538-1636 yılları arasında yaşanmıştır. Bu dönemde yerel hanedanlar özellikle Zeydîlik ve onun temsilcisi imamlar ile Osmanlı idarecileri arasında iktidar mücadelesi görülmüştür. Zeydî imamının konumu diğer Şii geleneğindeki anlayıştan daha fazla anlam taşımaktadır. Buna göre imamet dinin ana prensiplerinden biri olarak kabul edilmektedir. 19. yüzyıla kadar bölgenin idaresi fiili anlamda Osmanlı Devleti’nin elinden çıkmıştır. Osmanlı idarecilerinin Yemen’e ikinci kez dikkatlerini yoğunlaştırmaları 19. yüzyılın ortalarından itibaren özellikle de bölgede artan İngiliz ilgisinin etkisiyle de gerçekleşmiştir. Özellikle İngilizlerin 1839’da Aden’i ele geçirmesinin ardından Osmanlı idarecileri bölgenin güvenliğini tesis etmek için harekete geçmişlerdir.⁴⁰³ Osmanlı toprağı olan Aden’i 1839 yılında sömürge adına koparan İngiltere, Yemen’de hâkimiyet kurmak için Yemen’in içlerine doğru ilerlemiştir.

Dolayısıyla Yemen üzerinde hâkimiyet kurmak amacı doğrultusunda Osmanlı Devleti, İngiltere ile çıkarlarının çatıştığı bir bölgede nüfûz mücadelesine girişmişlerdir. Bu bölgeye Osmanlı Devleti Nevahi-i Tis’a yani dokuz nahiye, İngiltere ise dokuz kanton ismini vermiştir.⁴⁰⁴ Bölgede bulunan bu kabile isimleri aynı zamanda yer ismiyle

⁴⁰³ Polat, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Yemen ile İlişkiler 1911-1938”, s.115.

⁴⁰⁴ *Records of Yemen*, Vol. V, s.197.

anılmaktadır. İngiltere Nevahi-i Tis'a bölgesinde bulunan kabileleri Osmanlı Devleti'nden bağımsız olarak kabul etmiştir. Buradaki kabile ve aşiretler ile dostluk ve barış adı altında çeşitli himaye antlaşmaları imzalamıştır. İngiltere bu düşüncesiyle hareket ettiği için Osmanlı Devleti'ni dikkate almamıştır. Bu yüzden Osmanlı Devleti hâkimiyet alanlarının belirlenmesi için doğrudan müdahale etmek zorunda kalmıştır ve neticede bir sınır antlaşması yapılmıştır.

Yemen Osmanlı Devleti'nin güneydeki sınırıdır ve coğrafi olarak Osmanlı Devleti'nin idari merkezine uzaktır. Bu yüzden Osmanlı Devleti burayı idare etmekte zorlanmıştır. İngiltere ise her zamanki politikasına uygun bir şekilde bu durumu fırsat bilerek kendi lehine çevirmeyi başarmıştır.

Bu çalışmada Nevahi-i Tis'a meselesi çıkış noktasıdır. Fakat Nevahi-i Tis'a meselesini ele alırken İngiltere'nin Arap Yarımadası ve Basra'daki ilişkilerine değinmeden anlatmak mümkün değildir. Bundan dolayı ilk olarak 19. yüzyıldan itibaren Arap Yarımadası ve Basra'da Osmanlı-İngiliz ilişkilerine değinilmiştir ve İngilizlerin bu bölgeye neden yöneldikleri anlatılmıştır. Bu anlamda dünyadaki gelişmelerin bölgedeki İngiliz varlığını kuvvetlendirdiği malumdur. Özellikle buharlı gemilerin imali ve kullanılmaya başlanması dünya ticaretinin hacmini ve şeklini değiştirmiştir. Dünya ticaretindeki artışa paralel olarak 19. yüzyılda Osmanlı deniz ticaretinde büyük bir artış yaşanmıştır. Avrupa ekonomisi gittikçe artan bir ivmeyle ekonomisi için ham madde ve pazar arayışı içine girmiştir. Bu arayış ticaret yolları, bunların bitim ve başlangıçları olan liman kentlerini, karanın iç kısımlarına kadar ulaşan nehirleri yeni odak noktası haline getirmiştir. İngiltere 19. yüzyılda ekonomik olarak bir taraftan Osmanlı sahillerine yayılırken diğer taraftan sömürgesi Hindistan ile olan bağlantısını arttırmak için kısa yol arayışına girmiştir. Fırat vadisi üzerinden Hindistan'a ulaşmak için kısa yol arayışlarının bir sonucu olarak ortaya çıkan Fırat ve Dicle'de vapur işletme projesi hiçbir zaman bu hedefine ulaşamamıştır. Fakat İngilizlere Fırat nehrinde vapur işletme izni verilmiştir. Bu izin Bağdat ve Basra'ya yerleşerek burada bir şirket kurup vapur işleten ve İngiliz nüfûzunun temsilcisi haline gelecek olan Lynch kardeşler tarafından imparatorluk yıkılıncaya kadar kullanılacaktır. Lynch şirketi, Bağdat ekonomisini Basra üzerinden dışa açık bir ekonomi ve bölgeyi uluslararası bir rekabet alanı haline getiren unsurlardan birisi olmuştur. Bölgede gittikçe nüfûz kazanan İngiliz etkisi sebebiyle Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında bir rekabet alanı haline gelmiştir. Bu rekabet,

Fırat ve Dicle üzerinde Osmanlı İdare-i Nehriyesi ile İngiliz Lynch şirketi arasında yaşanmıştır. Fırat ve Dicle’de İngiliz nüfuzunun temsilcisi haline gelen Lynch şirketi, 1840’tan itibaren faaliyet göstermiş fakat asıl 1860’tan sonra İngiltere ve Hindistan ile olan ilişkilerini güçlendirerek ortaya çıkmıştır. Buna karşılık Osmanlı yetkilileri İdare-i Nehriyeyi kurarak Bağdat’ı kapalı bir ekonomiden çıkarmayı hedeflemişlerdir. Daha sonra Mithat Paşa Basra üzerinden Kızıldeniz ve Doğu Akdeniz ile ilişkisini arttırmayı hedefleyen Umman-i Osmani İdaresini geliştirmiştir. 1870’lerden sonra bu gelişmelerin durmasıyla bu iki idare birleştirilip bölgede artan ulaşım ihtiyaçlarına bu şekilde karşılık verilmeye çalışılmıştır. Fırat ve Dicle’de vapur işletme girişimleri kaçınılmaz olarak bölgedeki demiryolları ile bağlantılıdır. İngilizlerin ilk teşebbüslerinde nehirde vapur işletilmesi demiryolu projesinin bir parçası olarak görülmüştür. Vapur şirketleri ve imtiyazı demiryolu planlarının yardımcısı ve uzantısı olarak uluslararası arenada yerini almıştır. Demiryolu projeleri ortaya atılmaya başlayınca nehir ulaşımının geliştirilmesi ikinci planda kalmıştır.⁴⁰⁵

Bu doğrultuda 29 Temmuz 1913 tarihinde İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey ve Osmanlı temsilcisi Hakkı Paşa arasında Basra Körfezi ve civarında Osmanlı-İngiliz nüfuz alanlarını belirleyen, Şattü’l-Arap’ta seyri sefain düzenlemesi, Fırat ve Dicle nehirlerinde İngiltere’ye gemi işletme imtiyazının verilmesi, Osmanlı-İran sınırının belirlenmesi ve Osmanlı gümrük vergilerinin arttırılması, yabancı postahaneler ve kapitülasyonlara ait beş antlaşma parafe edilmiştir. Babıali, bu antlaşmayla çok daha ağır şartlara razı olmuştur. Fakat bu antlaşmanın üç ay içinde teati edilmesi öngörüldüğü halde Birinci Dünya Savaşı’nın çıkması bu antlaşmaların uygulanmasına engel olmuştur.

İngiltere Aden’e yerleşirken Osmanlı Devleti’ni görmezden gelmiştir. Bu bölgede bulunan kabilelere paralar vererek ve bu kabileler ile antlaşmalar imzalayarak buradaki varlığını sürdürmeye çalışmıştır. Birinci Dünya Savaşı arifesinde Yemen’de Osmanlı Devleti ile İngiltere nüfuz mücadelesine girmiştir. Hâkimiyet alanlarının belirlenmesi sebebi ile iki ülkenin temsilcilerinden oluşan komisyonlar kurulmuş ve protokoller imzalanmıştır. Uzun süren sınır tespit çalışmaları neticesinde 9 Mart 1914 tarihinde Osmanlı-İngiliz sınır antlaşması imzalanmıştır. Osmanlı Devleti ilk başlarda

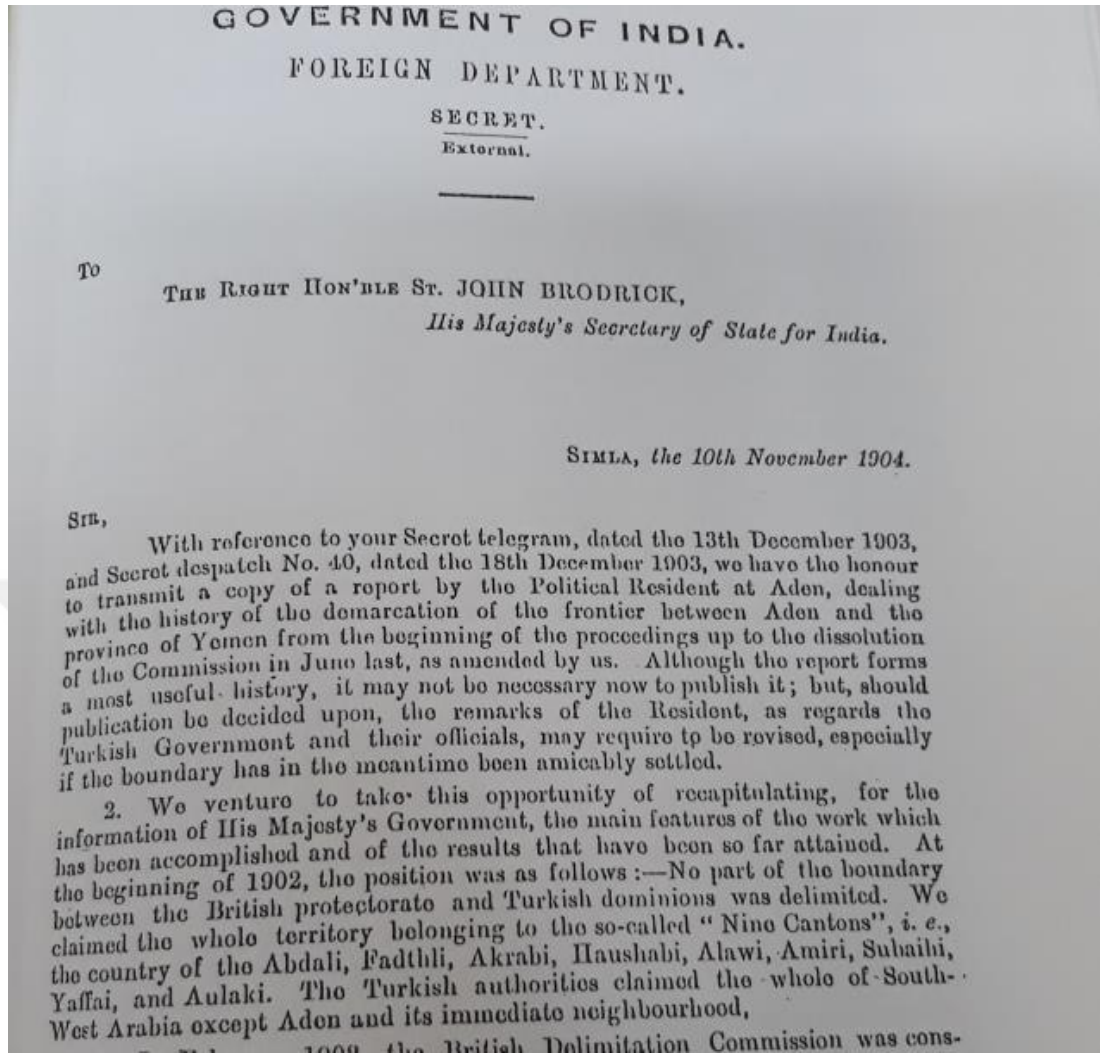
⁴⁰⁵ Ekinci, Ekinci, *Fırat ve Dicle’de Osmanlı-İngiliz Rekabeti (Hamidiye Vapur İdaresi, ss.359-361.*

üzerinde durduğu konularda sınır meselesinin bir an önce çözülmesi için zamanla vazgeçmiştir.

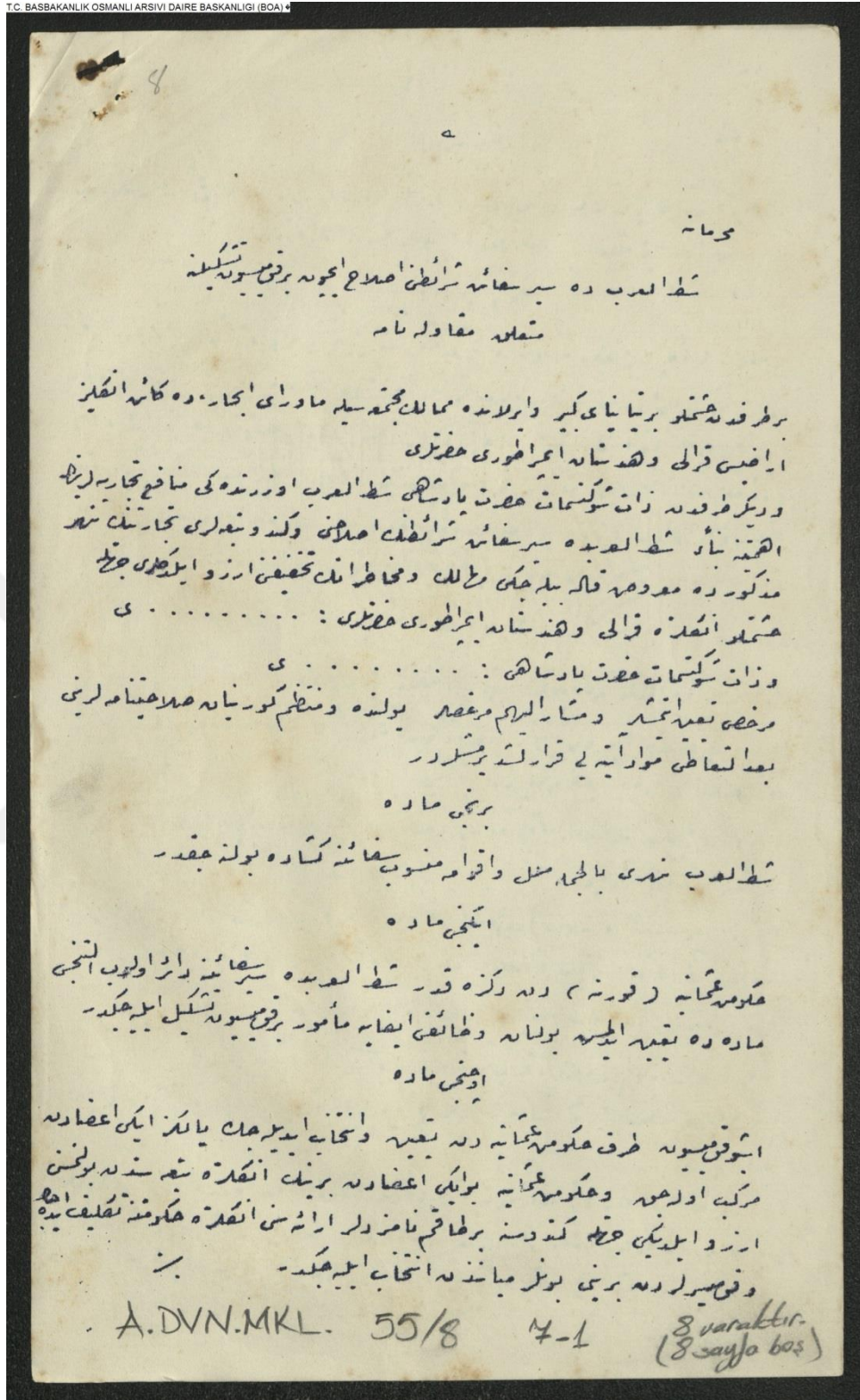
Netice olarak Arap Yarımadası farklı farklı pek çok çalışmalara konu olmuştur ama Nevahi-i Tis'a bölgesi çok az kullanılmakla beraber bu ifade pek çok çalışmada da hiç görülmemiştir. Ancak öyle görünüyor ki aslında Arap Yarımadası'nın güneyindeki dokuz kantonun durumu İngiliz hâkimiyeti açısından çok belirleyici olmuştur ve Birinci Dünya Savaşı arifesinde de belirleyici bir detay olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışma Osmanlı Devleti'nin Arap Yarımadası hâkimiyeti içerisinde çok fazla adı ön plana çıkmayan Nevahi-i Tis'a bölgesinin ön plana çıkararak İngilizlerin Basra ve Aden'den bölgeye hâkim olma girişimlerini irdelenmiştir. İngiliz hâkimiyet sahasının Osmanlı aleyhine genişlemesinin önüne çıkmak için de diplomatik girişimlerde bulunarak konuyu ikili görüşmelerle çözümlemek istemiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın Avrupa'da başlamasıyla birlikte hukuki prosedürü tamamlanmayan protokoller uygulamaya girmemiş, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girişi ile birlikte zaten karşı karşıya gelecek olan Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında Yemen merkezli bir mücadele başlayacaktır.

EKLER

Ek-1: Nevahi-i Tis'a olarak bilinen bölgede İngilizlerin "Nine Cantons", Osmanlı Devleti'nin ise "dokuz nahiye" olarak adlandırdıkları kabilelerin isimleri. (Ingrams, Doreen, Ingrams Leila, *Records of Yemen*, Vol. V, Archive Edition, 1993)

A.}DVN.MKL.00055.00008.007

Ek-2: Şattü'l-Arap'da Seyr-i Sefain Şeraitini Islah İçin Bir Komisyonu Teşkiline Mütellik Mukavelenâme (BOA. A.DVN.MKL. 55/8)

در دخی ماده

س

بوقیورلردنه لهربری لهرگونه نتریدینه عاری اوله رفقه... ایرایکمانیده عبارت
بر حاسه اقداید هلد. معاشات قومیونجه نسویه اوله هلد.

بسیجی ماده

قومیونیه لزوم کوره جای مأموریه مستخدمین بقیه ایلیک صلاحیت مالک اوله یه فقط
حکومت عثمانیه اداره نهریه بایسه مزیدسی ایل مقفستک انقاره بقیه سنده وطنی ارزو
ایلدیکی جوقیه کندنه بر طاقیم نامزدلر ایرایکمانیه انقاره حکومت تکلیف ایله هلد
و مأموریه ~~مذکور~~ ^{مذکور} ایله انقاره میاندنه انتخاب ایله هلد. قومیونیه بقیه
عثمانیه رده اوله اوزره بر مزیدسی معادلی در مقفستک معادلی بقیه ایله هلد
ویوماموریه مستخدمینک معاشات قومیونیه طرفنده بقیه نسویه قلمه هلد.

التجی ماده

قومیونیه اتی الذکر وظائف ایفاسیله مکلف اوله هلد. :
(ا) مجای نهر ایله دکر جوقیه نهر مذکوره منتهی اوله مجاری سائر نه اصلاحه
مقفستک عدایدیلرک بالجه عمیالیک اجاری
(ب) هر نه مانه سرفاشیک ال موقوفه بر صورتده تأمیه اجاری ایچیه نهرک لهرگونه
موانعده تأمیه محفوظی
(ج) سرفاشیک و نهرک انضاطه و قومیونیه طرفنده نهر ایله ارض و ناسانه
مقفل ^{تعمینات} تربیت و احضا - ذریله موقع تطبیق و احضای وضعی
(د) قداغوز لعلک تحت تقفستک وقف سنده بولندیلر
(ه) شماندیره لر وضعی و قبالک توبری و اسو مقادیر نام موقوفه و ارض اولر
و جوقیه نهره منصب اوله قبالده موضوع قبالرله شماندیره لک تحت محافظه و تقفستک
بولندیلر
(و) حکومت اجنبیه نکه مقادیر لته منتهی حقوقی محفوظ قالمو اوزره اشخاصه عائد اوله
نهر ده یاغوز سواهلر اوزرینده بولنا نه اسقله لرله رحیم و روقدرک ایسو
مقادیر نام ده مذبح احکامک تأمیه تطبیق ایچیه ایجاب ایله هلد. بقیه نسویه

7-2

مستوفى

خط العربيه بولانه شماديره وقارلر ليسته

قارلر نوعى وقومياته	ماهى ماضى	موقعى	خريطة او زنده كى تقرىقى
1	فارسى	هاتى	Lt. Fl. ev. 5 sec. 56 ft. ris. 10 m.
2	آسيه	انقاره	Lt. Fl.
3	مظلم	هاتى	Old bar buoy
4	هاتى	هاتى	No 1
5	انقاره	هاتى	No 2
6	هاتى	هاتى	No 3
7	هاتى	هاتى	No 4
8	هاتى	هاتى	No 5
9	انقاره	هاتى	No 6
10	هاتى	هاتى	No 7
11	هاتى	هاتى	No 8
12	انقاره	هاتى	No 9
13	هاتى	هاتى	Inner bar buoy
14	انقاره	هاتى	Lt. Fl. red 25 feet, ris 6 m.
15	هاتى	هاتى	

(١٩١٤ شافه مهى) ١٤٢٥ نوم و لوجيه خريطه " فوات خط العربيه و بارينه
نهرى مذهب "

بيانامه

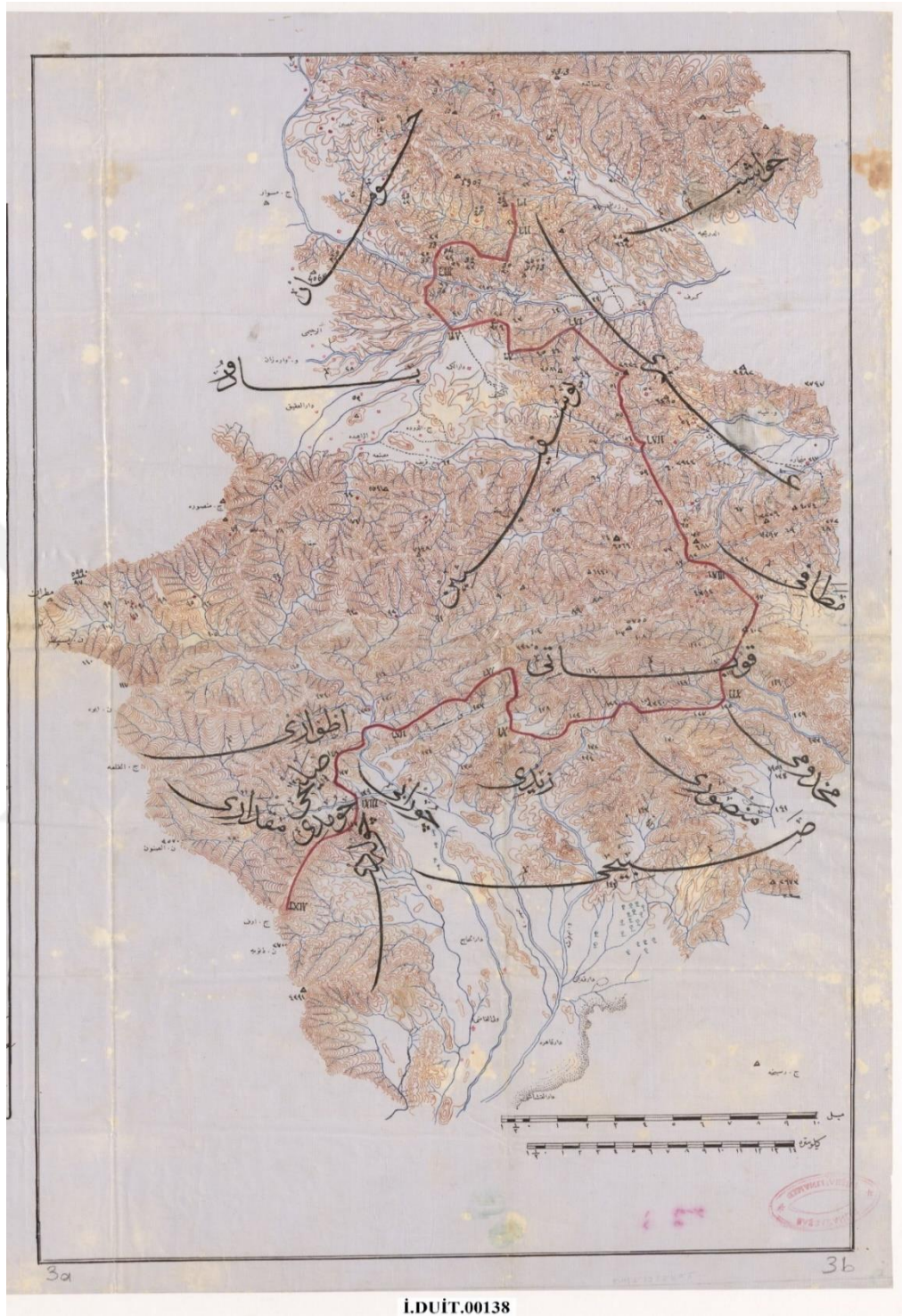
مهمه عثمانيه مخبره شجيه ابراهيم تجارت و سرفاينه عايد منافعه استفاد انجمن قوميرك برنده
طلبه و رجاء اينديكى تقديره باعاليك مومليه قوميرك مارالذكر منافعه استفاد
انجمن ماعده ايدى هاتى و بوكيفينك بوقميرك هاتى اوليفر عثمانى قوميرك صفت
واينو مقاوله نام ايدى معيه اولاد و طائفه كهنه صورت اولور اولوسه ايران هاتى
ايدى ميه هاتى بيانامه ايدى

اين بيانامه تاريخه ايدى اولور لوند و ده نظير قلمنه و

تصديقاً صحيح ايدى تاريخه

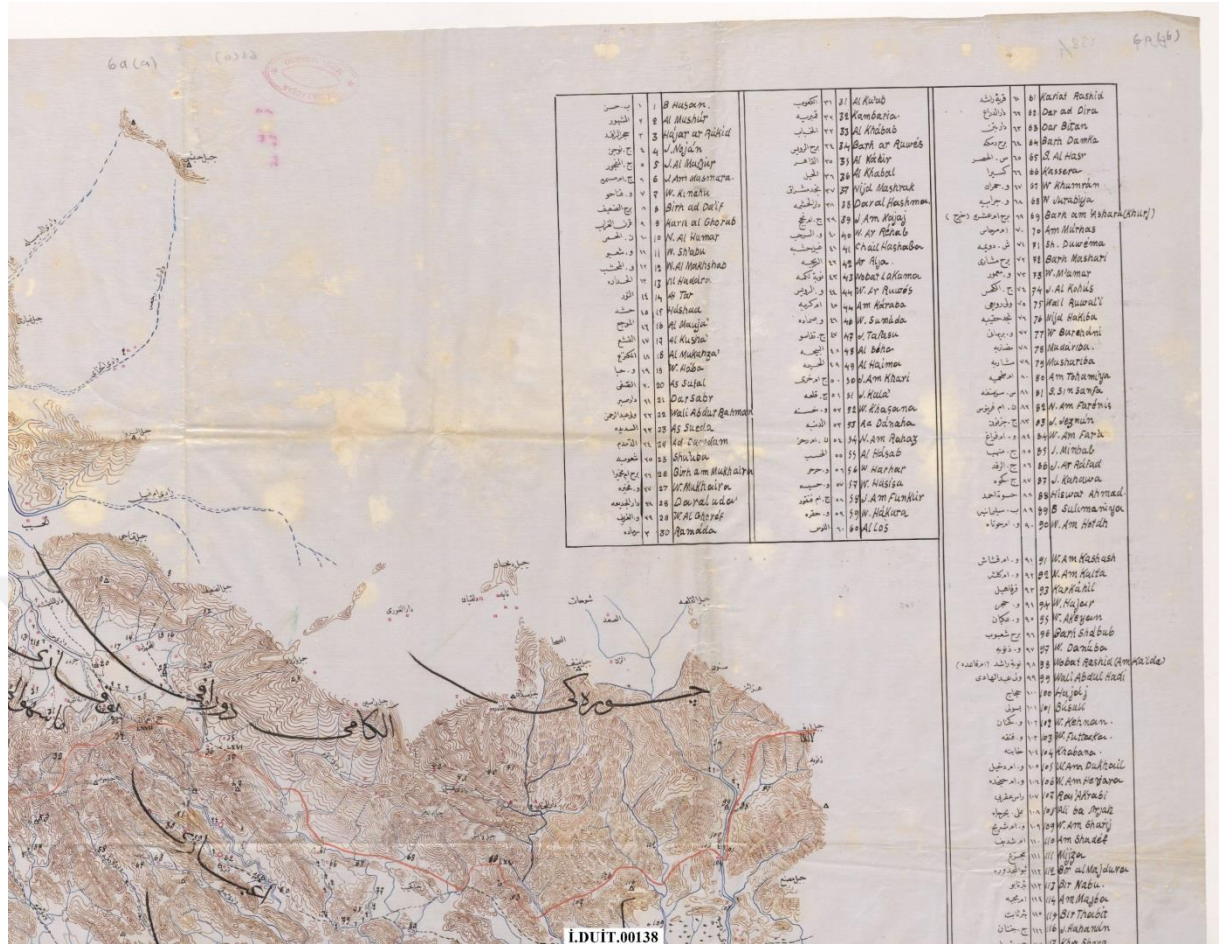
٢٠١
٢٠١
اصول مع بقدر

7-8

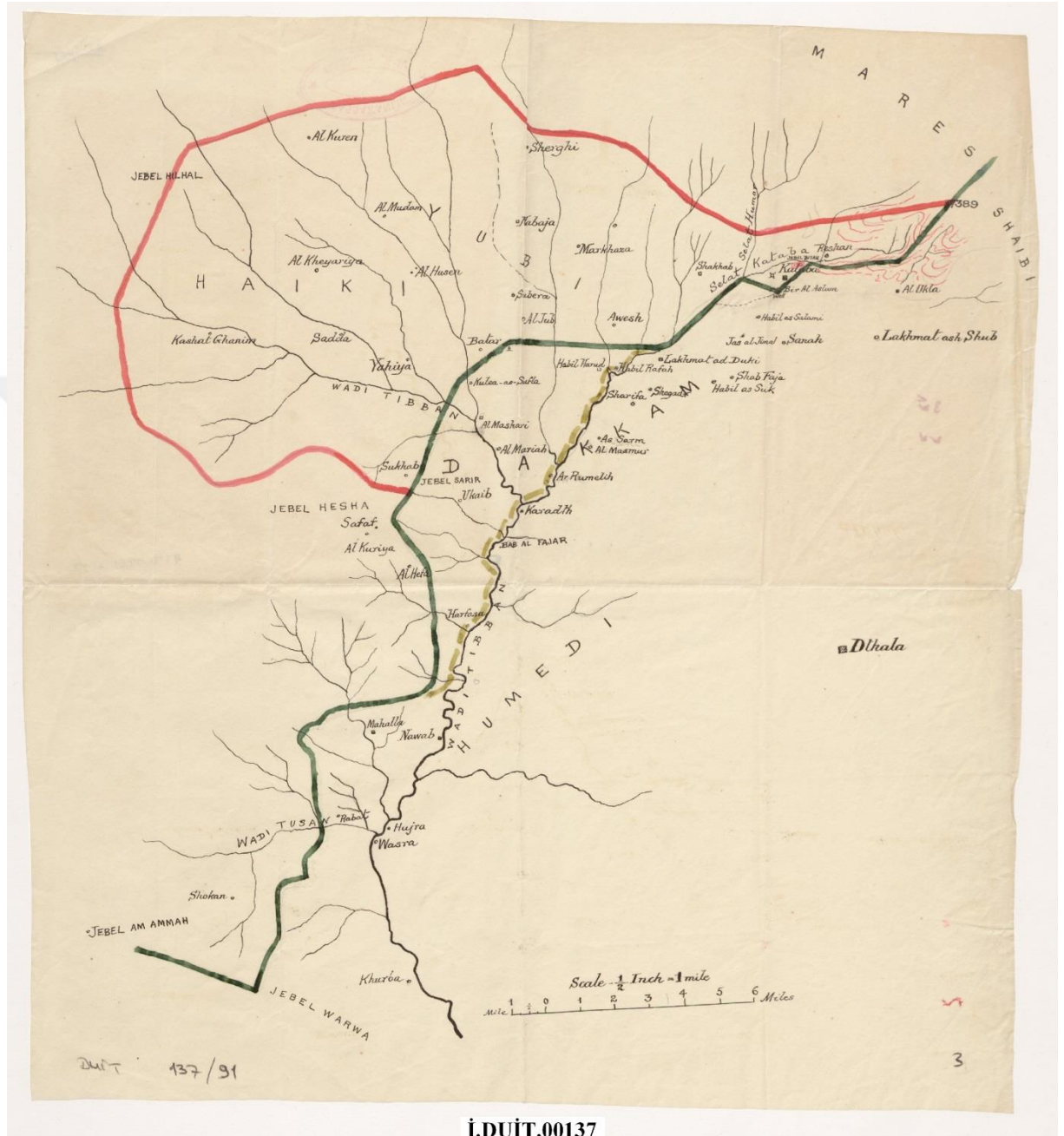

İ.DUİT.00138

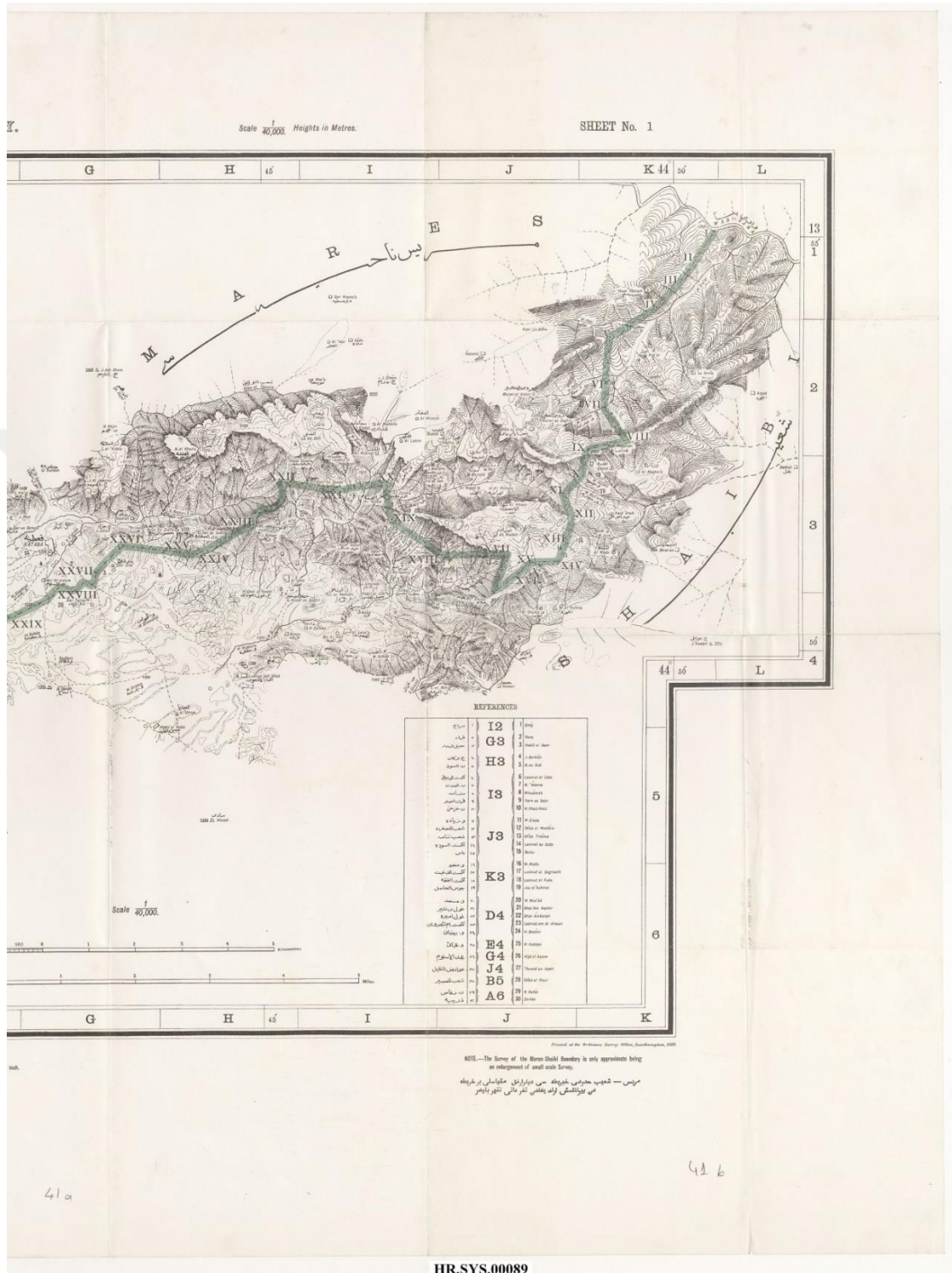
Ek-5: 1905 yılında Nevahi-i Tis'a hudud meselesi dâhilinde Taiz-Havaşib, Taiz-Subhi hattı haritası. (BOA. İ. DUİT. 138/1)

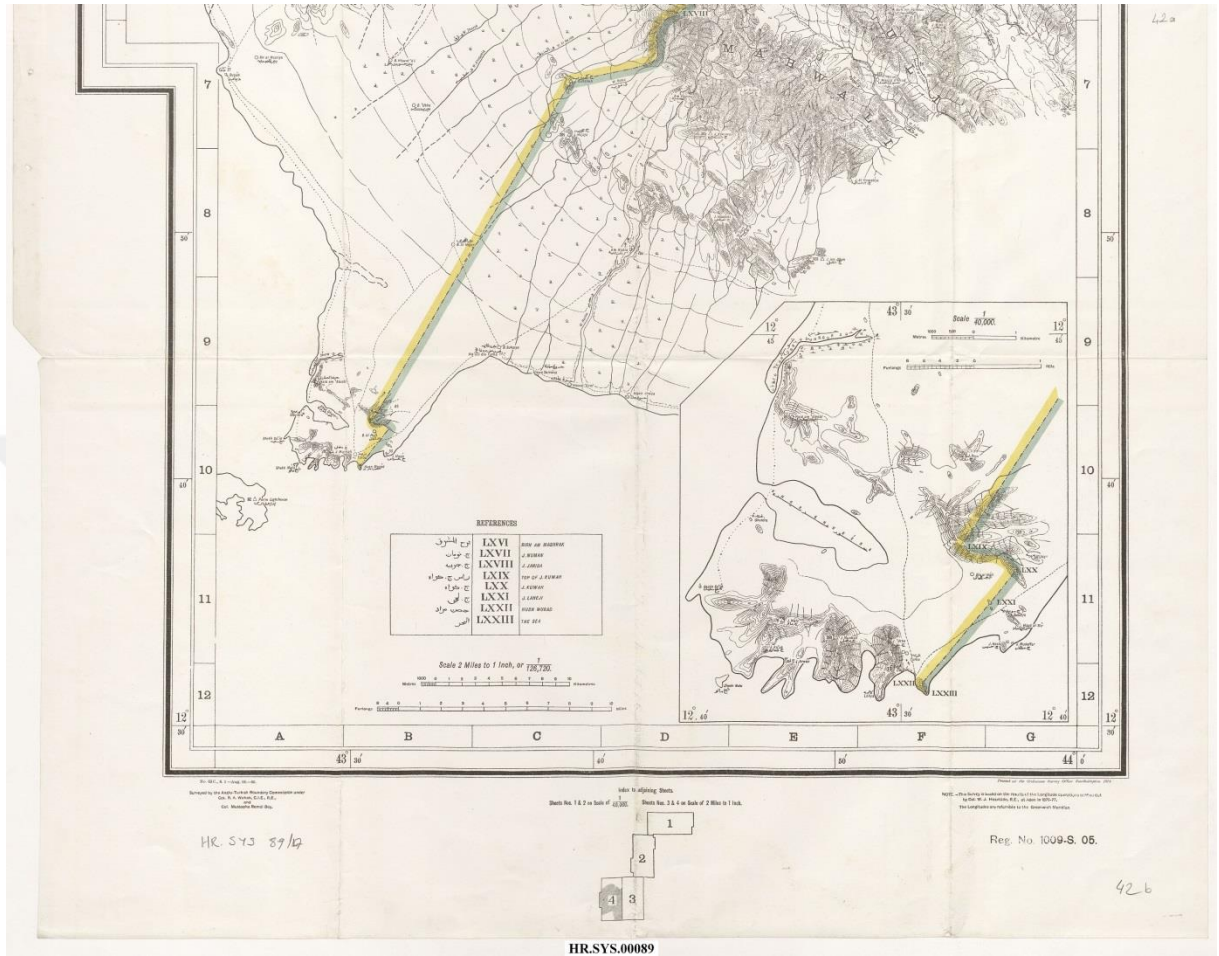
Ek-6: 1905 yılında Nevahi-i Tis'a hudud meselesi dâhilinde Taiz-Havaşib, Taiz-Subhi hattı haritası. (BOA. İ. DUIT. 138/1)

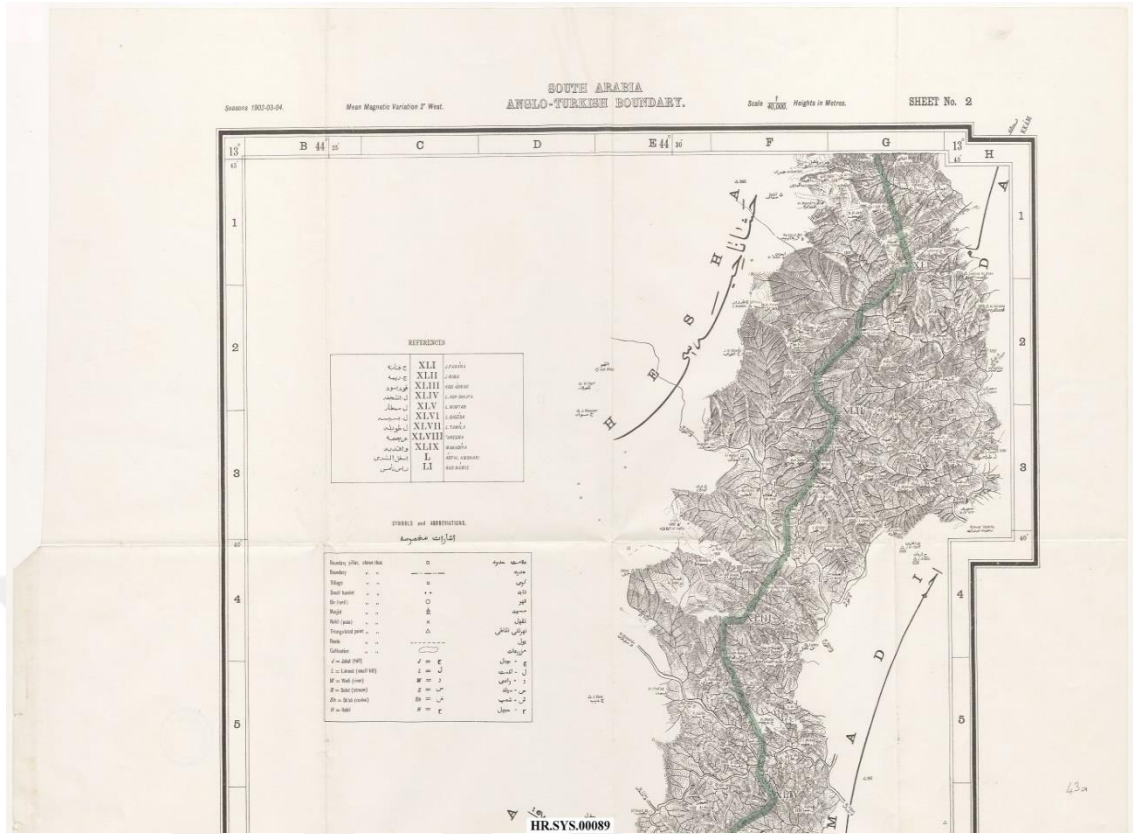
Ek-7: Nevahi-i Tis'a bölgesinde hatt-ı fasıl tayini esnasında iddia edilen sınırlar. (BOA. İ. DUİT. 137/91)

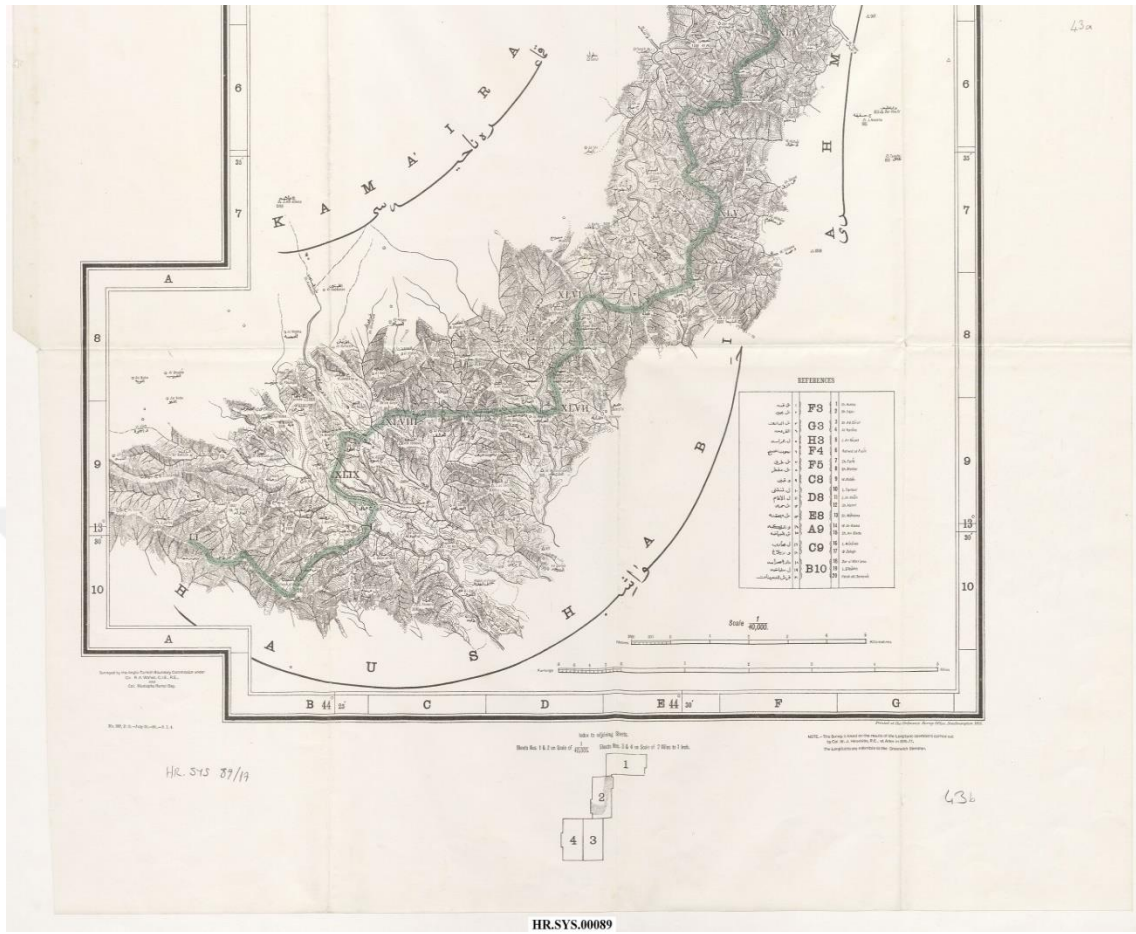
Ek-10: Osmanlı Devleti'nden İbrahim Hakkı Paşa ile İngiltere'den Sir Edward Grey arasında Londra'da ve Aden hukuku hakkında akdolunan antlaşma dâhilinde yapılan protokollerde hattı fasılın geçtiği yerleri gösteren harita. (BOA. HR.SYS. 89/17)

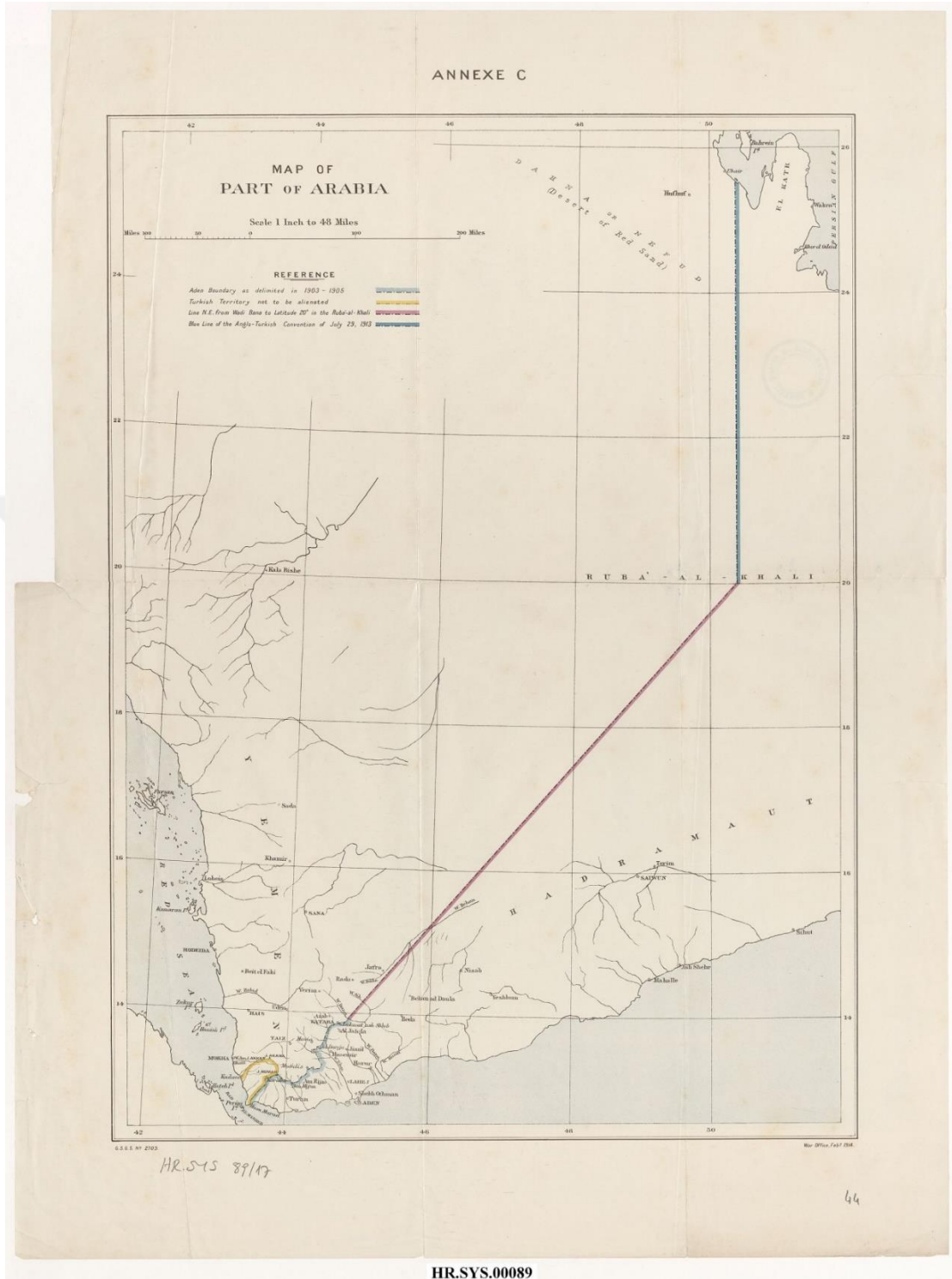
Ek-12: Osmanlı Devleti'nden İbrahim Hakkı Paşa ile İngiltere'den Sir Edward Grey arasında Londra'da ve Aden hukuku hakkında akdolunan antlaşma dâhilinde yapılan protokollerde hattı fasılın geçtiği yerleri gösteren harita. (BOA. HR.SYS. 89/17)

Ek-13: Osmanlı Devleti'nden İbrahim Hakkı Paşa ile İngiltere'den Sir Edward Grey arasında Londra'da ve Aden hukuku hakkında akdolunan antlaşma dâhilinde yapılan protokollerde hattı fasılın geçtiği yerleri gösteren harita. (BOA. HR.SYS. 89/17)

Ek-14: Osmanlı Devleti'nden İbrahim Hakkı Paşa ile İngiltere'den Sir Edward Grey arasında Londra'da ve Aden hukuku hakkında akdolunan antlaşma dâhilinde yapılan protokollerde hattı fasılın geçtiği yerleri gösteren harita. (BOA. HR.SYS. 89/17)

Ek-15: Osmanlı Devleti'nden İbrahim Hakkı Paşa ile İngiltere'den Sir Edward Grey arasında Londra'da ve Aden hukuku hakkında akdolunan antlaşma dâhilinde yapılan protokollerde hattı fasılın geçtiği yerleri gösteren harita. (BOA. HR.SYS. 89/17)

KAYNAKÇA

1-Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)

Bâb-ı Âli Evrak Odası Belgeleri (BE0.), Dosya/Gömlek No:

15/1073; 2396/179678; 2375/178123; 18151/136071; 431/32295; 1745/130830;
1805/135359; 1805/135359; 1796/134698; 1994/149488; 1821/136548;
1851/138768; 793/59456; 2595/195559; 1979/148366; 2010/150697;
2021/151509; 2021/151504; 2396/179678; 2375/178123; 2456/184171;
25252/189314; 2746/205947; 1499/12370; 1403/106161; 2080/155996;
2396/179678; 2375/178123; 1499/12370; 1499/12370; 1953/146460;
1996/149696; 1499/12370; 1403/105161; 1710/128185.

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakları (DH.MKT.), Dosya/Gömlek No:

113/2; 601/43; 1222/68; 2518/65; 2251/92; 2513/26.

Divan-ı Hûmayun Kalemi Mukavele (A.DVN.MKL.), Dosya/Gömlek No:

55/8.

Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR.SYS.), Dosya/Gömlek No:

85/2; 85/34; 89/17; 87/10; 85/22; 85/24; 223/25; 85/6; 85/7; 85/3; 85/21; 85/14;
86/7; 86/16; 86/23; 85/31; 85/41; 85/13; 86/33; 86/34; 87/6.

Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO.), Dosya/Gömlek No:

404/34.

İradeler Dosya Usulü (İ.DUİT.), Dosya/Gömlek No:

137/91; 138/1.

İradeler Hususi (İ.HUS.), Dosya/Gömlek No:

21/96 (1311Ş-097).

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.), Dosya/Gömlek No:

105/29; 233/95; 68/2.

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM.), Dosya/Gömlek No:

674/8; 485/21.

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV.), Dosya/Gömlek No:

232/168; 235/44; 241/86; 237/7; 238/21; 232/168; 235/44; 241/86; 236/147;
238/21; 194/34; 271/66; 194/131.

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.HUS.), Dosya/Gömlek No:

256/94; 518/44.

Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y.A.RES.), Dosya/Gömlek No:

130/1.

Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK.), Dosya/Gömlek No:

227/72.

Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Journaller (Y.PRK.AZJ.), Dosya/Gömlek No:

44/37; 51/53; 36/106.

Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı (Y.PRK.UM.), Dosya/Gömlek No:

54/102; 55/17.

2-Basılı Dökümanlar

INGRAMS, Doreen, (1993), Ingrams Leila, **Records of Yemen**, Vol. V, Archive Edition.

Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen, (2008), (Haz. Mümin Yıldıztaş-Sebahattin Bayram-H. Yıldırım Ağanoğlu), BOA. Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

3-Diğer Eserler

Ahmet Râşit Paşa, (2015), **Târih-i Yemen ve San'a**, C.I-II, Yay. Haz. Güllü Yıldız-Filiz Dığıroğlu, Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.

AKALIN, Durmuş ve Kamuran, ŞİMŞEK, (2017), “Yemen Valisi Ahmed Muhtar Paşa Dönemi ve Yemen’de Osmanlı İdaresi (1868-1909)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı: XVII/34.

- AKALIN, Durmuş, (2014), “Kuzey Yemen’de Osmanlıların Yerli Kabilelerle Münasebetleri Kapsamında Hakem Kabilesi (1849-1904)”, **Belgi**, Sayı:7/1.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, (1947), **Hindistan Tarihi**, C.II, TTK Basımevi, Ankara.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, (1950), **Hindistan Tarihi**, C.III, TTK Basımevi, Ankara.
- BEYOĞLU, Süleyman, (2011), **İki Devir Bir İnsan Ahmet Faik Günday ve Hatıraları**, Bengi Yayınları, İstanbul.
- BİLGE, L. Mustafa, (1988), “Aden”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, C.I.
- BİLGE, L. Mustafa, (2002), “Kızıldeniz”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C.XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- BİLGE, L. Mustafa, (2009), “San’a”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.XXXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- BİREN, Tevfik, (2006), **II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları**, C.I, (Haz. Fatma Rezan Hürmen), Pınar Yay., İstanbul.
- BOSTAN, İdris, (2010), “Taiz”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C.XXXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- BÜYÜKCOŞKUN, Kudret, (1991), “Arabistan”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C.III, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- ÇETİNSAYA, Gökhan, (2007), “Ortadoğu”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.XXXIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- DAVUTOĞLU, Ahmet, (2001), **Stratejik Derinlik**, Küre Yayınları, İstanbul.
- DURSUN, Davut, (1996), “Futa Calon”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.XIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- EKİNCİ, İlhan, (2007), **Fırat ve Dicle’de Osmanlı-İngiliz Rekabeti(Hamidiye Vapur İdaresi)**, Asil Yayınları, Ankara.
- EKİNCİ, İlhan, (1978), “Hamidiye Vapur İdaresi Fırat ve Dicle’de Osmanlı Rekabeti”, **Devr-i Hamid Sultan 2. Abdülhamid**, Erciyes Üniversitesi.

- EKİNCİ, İlhan, (2005), “Kızıldeniz’in Güneyinde Rekabet Şeyh Said ve Fersan Adaları Meselesi”, **Belleten**, LXIX, 255.
- ERASLAN, Cezmi, (1992), **II. Abdülhamit ve İslam Birliği**, Ötügen Yayınları, İstanbul.
- ERASLAN, Cezmi, (1994), “Irak’ta Türk-İngiliz Rekabeti”, **İÜFTD**, Sayı:35.
- ESTHER, Peskes, (2015), "Aden " **Encyclopaedia of Islam, THREE**. Edited by: Kate Fleet, Gudrun Krämer, Denis Matringe, John Nawas, Everett Rowson.
- FERRO, Marc, (2002), **Sömürgecilik Tarihi**, (Çev. Muna Cedden), İmge Kitapevi, Ankara.
- İNALCIK, Halil, (1951), “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye’nin İktisadi Vaziyeti Üzerinde Bir Tetkik Münasebetleriyle”, **Belleten**, XV/60.
- İNÖNÜ, İsmet, (1969), **Hatıralarım (Gençlik ve Subaylık Yıllarım 1884-1918)**, Haz. Sabahattin Selek, Burçak Yayınları, İstanbul.
- KUEHN, Thomas, (2011), **Empire, Islam, and Politics of Difference: Ottoman Rule in Yemen, 1849-1919**, Brill Publishing, Leiden, Boston.
- KURŞUN, Zekeriya ve Ali, AKYILDIZ, (2015), **Osmanlı-Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- KURŞUN, Zekeriya, (2004), **Basra Körfezi’nde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi, Katar’da Osmanlılar (1871-1916)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- KURŞUN, Zekeriya, (1998), **Necid ve Ahsa’da Osmanlı Hâkimiyeti Vehabî Hareketi ve Suud Devleti’nin Ortaya Çıkışı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- KURŞUN, Zekeriya, (2000), “İbrâhim Hakkı Paşa”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.XXI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- KURT, Burcu, (2015), **Osmanlı Basra’sında Devlet ve Toplum 1908-1914**, Küre Yayınları, İstanbul.
- KURT, Burcu, (2007), “Dünden Bugüne Şattü’l-Arap Sorunu”, **Akademik Orta Doğu Dergisi**, Vol.1, Sayı:2.

- KURT, Halil, (2013), “Yemen”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.XLIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- KUŞÇU, Ayşe D., (2006), “Türklerin Ortadoğu Hâkimiyeti”, **Akademik Orta Doğu**, İstanbul, (I).
- KÜTÜKOĞLU, S. Mübahat, (2013), **Balta Limanına Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri (1580-1850)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- LEDGER, David, (1983), **Shifting Sands 'The British in South Arabia'**, Peninsular Publishing.
- LEWIS, Bernard, (1964), “Orta Şarkın Tarihi Hüviyeti”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Ankara Üniversitesi Basımevi, XII, Ankara.
- MEMİŞ, Ekrem, (2006), **Kaynayan Kazan Ortadoğu**, (2.Bs.), Çizgi Kitapevi Yayınları.
- ORHONLU, Cengiz ve IŞIKSAL, Turgut, (1968), “Osmanlı Devrinde Nehir Nakliyatı Hakkında Araştırmalar Fırat ve Dicle Nehirlerinde Nakliyat”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, C.XIII, İstanbul.
- ÖZBARAN, Salih, (2004), **Yemen’den Basra’ya Sınırdaki Osmanlı**, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- POLAT, Ü. Gülsüm, (2017), “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Yemen ile İlişkiler 1911-1938”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı:96, 33(2), Ankara.
- RUMBEYOĞLU Fahreddin ve Mehmet NABİ, (1334), **Aden ve Nevâhi-i Tis’a Meselesi**, *Matba-i Amire*, İstanbul.
- SERT, Serap, (2009), “Son Osmanlı Yemen Valisi Mahmut Nedim Bey Hayatı ve Faaliyetleri (1857-1940)”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü**, İstanbul.
- SIRMA, İhsan Süreyya, (1980), **Osmanlı Devletinde Yemen İsyanları**, Düşünce Yayınları, İstanbul.
- Şemseddin Sami, (1308), “Şat”, **Kâmûsu’l-Âlâm**, İstanbul, , C.IV.
- TİBİ, Bessam, (1998), **Arap Milliyetçiliği**, Yöneliş Yayınları, İstanbul.

ÜZÜM, İlyas, (2013), “Zeydîler”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C.XLIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

YAVUZ, Hulusi, (2003), **Yemen’de Osmanlı İdâresi ve Rumûzî Târîhi**, C.I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

YEŞİLYURT, Yahya, (2011), “Yemen’de Osmanlı-İngiliz Mücadelesi (1871-1914)”, Doktora Tezi, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Erzurum.

YEŞİLYURT, Yahya, (2013), “Hüseyin Hilmi Paşa’nın Yemen Valiliği ve Ona Yapılan Suikast”, **OTAM**, Sayı:34, Ankara.

YILDIZ, Hakkı Dursun, (1991), “Arabistan”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C.III, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

YÖRÜKAN, Yusuf Ziya, (1953), “Vahhabîlik”, **AÜİFD**, XXVII.

YÜCEL, Yaşar, (1986), “Mithat Paşa’nın Bağdat Vilayetindeki Alt Yapı Yatırımları”, **Uluslararası Mithat Paşa Semineri**, Ankara.

DİZİN

A

Abbadî, viii, 62, 76
 Abdalî, vii, 60, 62, 63, 69, 81, 82, 83
 Aden, v, vi, vii, 1, 2, 30, 33, 34, 35, 39,
 40, 41, 44, 45, 46, 47, 48, 51, 53, 54,
 55, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66,
 67, 69, 70, 71, 72, 75, 77, 80, 81, 82,
 83, 84, 85, 89, 90, 92, 93, 96, 97, 99,
 100, 101, 108, 114, 115, 118, 121,
 122, 124, 125, 126, 127, 129, 139,
 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146,
 149, 150, 151
 Aden Körfezi, 54, 64, 121, 127
 Akrabî, vii, 61, 62, 64, 65, 81, 83
 Albuquerque, 33
 Alevî, vii, 61, 62, 71, 81, 83
 Amirî, vii, 61, 62, 69, 72, 73, 83, 91, 98,
 104
 Arabistan, 33, 35, 44, 45, 47, 48, 49, 55,
 81, 126, 149, 152
 Arap yarımadası, 1, 2, 67
 Arap Yarımadası, 1, 49, 82, 127, 128
 Atıfî, 64
 Avlakî, vii, 61, 62, 73, 74, 81, 83, 91,
 115

B

Babülmendep, 1, 46, 47, 64, 127
 Bağdat, 4, 16, 18, 28, 31, 35, 36, 37, 39,
 126, 128, 152
 Bağdat Demiryolu, 5, 28, 36
 Bahreyn, 5, 30, 35, 39
 Balahaf, vii, 76
 Basra, 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 16, 18, 19,
 21, 22, 28, 29, 33, 34, 35, 36, 37, 38,
 39, 40, 49, 54, 86, 123, 125, 126, 128,
 129, 150, 151
 Berhamî, viii, 62, 65, 78
 Bir Ali, vii, 63, 76
 Busalî, 66

Büyük Britanya, v, 62, 81, 124

C

Cebel-i Cihaf, 73, 88, 91, 102
 Cebel-i Mafarî, 73, 88, 90, 91, 102
 Chesney, 16, 37

D

Dabyanî, 108
 Dahiliye Nezareti, 88, 108, 116, 117,
 147
 Dalî, vii, 62, 68, 70, 71, 72, 74, 88, 90,
 91, 92, 97
 Dicle, 4, 5, 6, 7, 9, 16, 18, 28, 29, 35,
 36, 37, 39, 43, 128, 129, 149, 151
 Diu, 34
 Doğu Hindistan Şirketi, 43, 45

E

Edward Grey, 11, 15, 18, 27, 29, 38,
 124, 125, 129, 139, 140, 141, 142,
 143, 144, 145, 146

F

Fazılî, vii, 56, 60, 62, 64, 81, 83
 Fener, 27
 Fersan, 64, 149
 Fırat, 4, 5, 6, 7, 9, 16, 18, 26, 28, 29, 35,
 36, 37, 39, 43, 128, 129, 149, 151
 Fitzmaurice, 68, 115, 118, 119, 120
 Fransa, 4, 28, 46, 47, 50, 56
 Fugum, 65, 149

H

Hadım Süleyman Paşa, 39, 62
 Haines, 52, 63, 64, 66, 72, 75, 76
 Hakkı Bey, 86
 Hasan Fazıl, 64
 Hasan Katef, 63
 Havşabi, 110, 111

Haydü'l-Hatm, 107, 109
 Hindistan, v, 1, 7, 16, 18, 34, 36, 37, 38,
 40, 43, 44, 45, 46, 47, 51, 54, 55, 56,
 57, 60, 61, 67, 71, 80, 82, 83, 85, 92,
 96, 98, 115, 128, 149
 Hint okyanusu, 7
 Hint Okyanusu, 33, 34, 35, 39, 43, 44,
 62, 64, 80, 96, 127
 Hod Esved, 110
 Hogg, 65, 76, 77, 78
 Hollanda, 50, 56

I

II. Abdülhamid, 94
 Irak, 4, 5, 6, 9, 16, 18, 28, 34, 35, 36,
 37, 39, 43, 49, 150
 Irka, viii, 62, 73, 77, 98, 99

İ

İbrahim Hakkı Paşa, 11, 14, 27, 28, 38,
 123, 124, 139, 140, 141, 142, 143,
 144, 145, 146
 İbrahim Seyfi Bey, 86
 İngiliz, ix, 1, 2, 3, 5, 6, 8, 9, 15, 16, 17,
 18, 21, 25, 27, 28, 35, 36, 37, 38, 39,
 40, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 53, 54, 55,
 59, 60, 65, 68, 69, 70, 72, 74, 77, 80,
 82, 83, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 93,
 96, 97, 99, 100, 101, 102, 103, 104,
 108, 109, 113, 115, 118, 119, 120,
 121, 122, 123, 124, 125, 127, 128,
 129, 130, 149, 150, 151
 İngiltere, v, viii, ix, 1, 2, 4, 8, 9, 10, 11,
 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 26,
 27, 28, 36, 37, 38, 40, 41, 43, 45, 46,
 47, 49, 50, 51, 55, 56, 58, 60, 62, 63,
 64, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 74, 75,
 76, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86,
 87, 88, 89, 90, 91, 92, 95, 96, 97, 99,
 100, 101, 102, 103, 104, 107, 108,
 113, 114, 115, 116, 118, 119, 120,
 121, 122, 123, 124, 125, 127, 128,

129, 139, 140, 141, 142, 143, 144,
 145, 146, 150

İran, 5, 6, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16,
 27, 29, 34, 35, 36, 129

K

Katabe, 68, 70, 86, 88, 89, 90, 91, 103,
 104, 122, 125
 Katar, 5, 6, 18, 39, 40, 54, 125, 150
 Kızıldeniz, 18, 33, 34, 39, 40, 45, 46,
 47, 51, 55, 60, 61, 64, 80, 104, 108,
 121, 127, 129, 149
 Kuveyt, 5, 126

L

Lahec, 47, 51, 52, 63, 64, 68, 70, 81, 82,
 84
 Londra, 11, 13, 20, 28, 38, 70, 83, 122,
 123, 125, 139, 140, 141, 142, 143,
 144, 145, 146

M

Middleton, 45
 Mudaribe, 67, 74, 108, 115
 Muha, 45, 50, 52, 96
 Muhammara, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13,
 14, 15, 27, 70

N

Nevahi-i Tis'a, 3, 4, v, viii, 41, 73, 84,
 88, 89, 90, 91, 92, 97, 101, 102, 103,
 104, 108, 113, 114, 115, 120, 121,
 126, 127, 128, 132, 136, 137, 138

O

Ortadoğu, 2, 4, 5, 6, 26, 149, 150, 151
 Osmanlı, 5, v, viii, ix, x, 1, 2, 3, 4, 5, 6,
 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18,
 19, 21, 22, 24, 25, 27, 28, 33, 34, 35,
 36, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 46,
 48, 49, 50, 51, 54, 55, 56, 58, 60, 61,

65, 67, 68, 70, 71, 72, 74, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 107, 108, 109, 113, 114, 115, 117, 118, 119, 120, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 132, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151

Osmanlı Devleti, v, viii, ix, 1, 2, 3, 6, 9, 10, 11, 14, 15, 17, 18, 24, 25, 27, 28, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 44, 45, 48, 49, 50, 51, 56, 58, 60, 61, 62, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 97, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 107, 108, 113, 114, 115, 117, 118, 119, 120, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 132, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 151

P

Perim, 46, 47, 64, 150
Portekiz, v, 1, 33, 34, 39, 46, 50, 55, 56, 127
Portekizliler, 33, 39, 40, 43, 46, 51, 61, 80, 93

R

Ribateyn, 67, 73, 108, 120
Ricaî, 66

S

Subahî, vii, 61, 62, 66, 67, 74, 81, 83, 108, 114, 115
Sultan Abdülaziz, 80
Sultan Abdülmecit, 80

Ş

Şamandıra, 135

Şeyh Said, 52, 64, 115, 120, 123, 125, 149

Şuayb, 90, 91, 92, 102, 106, 119, 122

T

Taiz, 33, 41, 45, 61, 62, 68, 70, 71, 72, 81, 82, 83, 85, 86, 95, 96, 97, 116, 136, 137, 149

Tihame, 51, 95

Türkler, 1, 40, 94

U

Umman, 18, 37, 126, 129

Uzakdoğu, 4, 40, 43, 60, 64, 80

V

Vadi-i Bana, 104, 105

Vahhabi, 49

Vahidi, viii, 62, 76

Y

Yafaî, vii, 61, 62, 67, 72, 73, 74, 81, 83, 90, 91, 98, 102, 108, 115

Yaslami, viii

Yavuz Sultan Selim, 38, 39, 61, 127

Yemen, v, vi, ix, 1, 2, 3, 30, 33, 34, 39, 40, 41, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 54, 55, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 67, 68, 69, 70, 74, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 93, 94, 95, 96, 97, 99, 101, 102, 103, 104, 107, 108, 109, 115, 118, 119, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 132, 148, 150, 151

Yukarı Avlakî, 62, 74, 81, 83

Yukarı Yafaî, 62, 74, 81, 83

Z

Zeydî, 48

